

ONDERBENUTTING VAN CAPACITEITEN IN BASIS- EN VOORTGEZET ONDERWIJS
studie

ONDERBENUTTING VAN CAPACITEITEN IN BASIS- EN VOORTGEZET ONDERWIJS

Colofon

De Onderwijsraad is een onafhankelijk adviescollege, opgericht in 1919. De raad adviseert, gevraagd en ongevraagd, over hoofdlijnen van het beleid en de wetgeving op het gebied van het onderwijs. Hij adviseert de ministers van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. De Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal kunnen de raad ook om advies vragen. Gemeenten kunnen in speciale gevallen van lokaal onderwijsbeleid een beroep doen op de Onderwijsraad.

De raad gebruikt in zijn advisering verschillende (bijvoorbeeld onderwijskundige, economische en juridische) disciplinaire aspecten en verbindt deze met ontwikkelingen in de praktijk van het onderwijs. Ook de internationale dimensie van educatie in Nederland heeft steeds de aandacht.

De raad adviseert over een breed terrein van het onderwijs, dat wil zeggen van voorschoolse educatie tot aan postuniversitair onderwijs en bedrijfsopleidingen. De producten van de raad worden gepubliceerd in de vorm van adviezen, studies en verkenningen. Daarnaast initieert de raad seminars en websitediscussies over onderwerpen die van belang zijn voor het onderwijsbeleid.

De raad bestaat uit veertien leden die op persoonlijke titel zijn benoemd.

Studie *Onderbenutting van capaciteiten in basis- en voortgezet onderwijs*, uitgebracht aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Nr. 20060423/868, februari 2007

Uitgave van de Onderwijsraad, Den Haag, 2007.

ISBN 978-90-77293-61-4

Bestellingen van publicaties:

Onderwijsraad

Nassaulaan 6

2514 JS Den Haag

email: secretariaat@onderwijsraad.nl

(070) 310 00 00 of via de website: www.onderwijsraad.nl

Ontwerp en opmaak:

Maarten Balyon grafische vormgeving

Drukwerk:

Drukkerij Artoos

© Onderwijsraad, Den Haag

Alle rechten voorbehouden. All rights reserved.

ONDERBENUTTING VAN CAPACITEITEN IN BASIS- EN VOORTGEZET ONDERWIJS

L. Mulder
J. Roeleveld
H. Vierke

Ten geleide

Het advies *Presteren naar vermogen* draait om de vraag hoe onderpresteren bij leerlingen kan worden verminderd. Het advies geeft een analyse van omvang en aard van het probleem en formuleert maatregelen om het huidige onderwijs te verbeteren. Talenten ontwikkelen, vooral op het cognitieve vlak, is een kernopgave van het onderwijs en dat moet gelden voor alle leerlingen, inclusief de onderpresterende leerlingen. Deze aandacht voor het ontwikkelen van talenten van leerlingen sluit aan bij het politieke streven de prestaties van het Nederlandse onderwijs te verhogen.

Dit advies is mede gebaseerd op het voorliggende onderzoeksrapport *Onderbenutting van capaciteiten in basis- en voortgezet onderwijs*, een coproductie van het ITS en het SCO-Kohnstamm Instituut. In dit rapport analyseren de onderzoekers vanuit diverse invalshoeken cognitief onderpresteren:

- het verschil tussen capaciteiten en prestaties van een leerling;
- een verandering van de relatieve onderwijspositie van een leerling tussen het basis- en voortgezet onderwijs;
- de onder advisering voor het voortgezet onderwijs; en
- het oordeel van de leraar over het onderpresteren van een leerling.

Vragen die zich hierbij laten stellen zijn: welke (groepen) leerlingen in het Nederlandse basis- en voortgezet onderwijs presteren beduidend onder hun vermogen, wat zijn (mogelijke) oorzaken hiervan en wat kan hieraan worden gedaan?

Onderpresteren, stelt het onderzoek vast, komt relatief veel voor bij autochtone kinderen van laagopgeleide ouders. Het begint vaak met lage verwachtingen van de leerkracht, vervolgens krijgen deze kinderen lagere adviezen dan andere kinderen met vergelijkbare prestaties, en ten slotte kiezen ze (en hun ouders) zelf voor een lager schooltype dan ze gezien hun prestaties vermoedelijk aan zouden kunnen. Ook onder Turkse leerlingen komt onderpresteren op het gebied van taal(begrip) veel voor, vaker dan bij andere allochtone leerlingen. In het voortgezet onderwijs openbaart zich dit in een lagere deelname aan de hogere schooltypen en in lagere cijfers voor de vakken Nederlands en Engels. Het onderzoek wijst ook op een aantal problemen bij zeer begaafde leerlingen en op het problematische onderscheid tussen jongens en meisjes in het onderwijs.

De raad dankt de auteurs mevrouw dr. L. Mulder, de heer dr. J. Roeleveld en de heer drs. H. Vierke voor hun inzichtelijke analyse; in zijn advies heeft hij er dankbaar gebruik van gemaakt.

Namens de Onderwijsraad,

Prof.dr. A.M.L. van Wieringen
Voorzitter

Inhoud

1	Probleemstelling en onderzoeksvragen	9
1.1	Probleemstelling	9
1.2	Onderzoeksvragen	10
1.3	Uitwerking van het begrip 'onderbenutting'	11
2	Databestanden, variabelenkeuze en analyse-opzet	14
2.1	Cohorten	14
2.2	Variabelen	15
2.3	Analyse-opzet	18
3	Discrepanties tussen potenties en prestaties	19
3.1	Onderbenutting bij taal, rekenen en lezen in vergelijking met IQ-scores en met elkaar	19
3.2	Onderbenutting bij de rapport- en examencijfers in het voortgezet onderwijs	37
4	De ontwikkeling van de relatieve positie in basis- en voortgezet onderwijs	45
4.1	De relatieve ontwikkeling van de taal- en rekenprestaties in het basisonderwijs	45
4.2	De relatieve positie tussen groep 4 basisonderwijs en het vierde jaar voortgezet onderwijs	48
5	Onderbenutting bij de advisering en vo-schoolkeuze	51
5.1	Onderbenutting bij het advies voor voortgezet onderwijs	51
5.2	Onderbenutting bij de vo-schoolkeuze	54
5.3	Komt het advies overeen met het bereikte schooltype aan het eind van het voortgezet onderwijs?	56
6	Het oordeel en de verwachtingen van leerkrachten	61
6.1	Onderpresteren volgens de leerkrachten	61
6.2	Komen verwachtingen van leerkrachten uit?	65
6.3	Zijn de verwachtingen van leerkrachten realistisch?	71
7	Samenvatting van de resultaten	73
7.1	Thema 1: discrepanties tussen potenties en prestaties	74
7.2	Thema 2: de ontwikkeling van de relatieve positie in basis- en voortgezet onderwijs	76
7.3	Thema 3: onderbenutting bij de advisering en de vo-schoolkeuze	77
7.4	Thema 4: het oordeel en de verwachtingen van leerkrachten	78
7.5	Beantwoording van de onderzoeksvragen	79
7.6	Kantttekeningen bij het onderzoek	82

Afkorting	86
Figurenlijst	87
Literatuur	90
Bijlagen	
Schema dataverzamelingen	B.1-91

1 Probleemstelling en onderzoeksvragen

1.1 Probleemstelling

In het onderwijs is sprake van een grote diversiteit qua leerlingenpopulatie: hoogbegaafden en zwak-presteerders, leerlingen met talenknobbels en wiskunde-nerds, Nederlandstaligen en anderstaligen, vlijtige leerlingen en spijbelaars. Een belangrijk adagium uit de onderwijskunde is dat het onderwijs rekening dient te houden met al deze verschillen. Hoewel adaptief onderwijs in steeds meer scholen opgang heeft gedaan, is het onderwijs via het leerstofjaarklassensysteem toch vrij homogeen gestructureerd en afgestemd op de modale leerling in de klas. Dat kan ertoe leiden dat in het les- en schoolaanbod onvoldoende rekening wordt gehouden met de specifieke kwaliteiten van de leerling, en dat niet alle talenten worden benut. Wanneer er niet-aangesproken of verborgen talenten zijn, kan dat zich uiten in onderpresteren: leerlingen presteren lager dan zij kunnen. Met name bij hoogbegaafden is gebleken dat het niet onderkennen van talent kan leiden tot demotivatie en probleemgedrag, waardoor de leerling in een neerwaartse spiraal terecht komt. Hoewel een groot aantal van deze kinderen geen problemen vertoont, is er volgens Van Eijl, Wientjes, Wolfensberger en Pilot (2005) sprake van een verborgen probleem: zonder een op maat gesneden aanpak krijgen zij onvoldoende kans hun potenties waar te maken.

Maar ook aan de onderkant van de prestatie-verdeling bevindt zich verborgen talent. Bekend is dat veel kennis en preferenties cultuurgebonden zijn. Hierdoor is het met name voor allochtone leerlingen moeilijker om hun ware talenten te tonen. Bovendien vormt de geringere beheersing van de Nederlandse taal vaak een extra handicap. Het vermoeden bestaat dat er ten gevolge van dergelijke (culturele) factoren sprake is van onderbenutting van talent van allochtone kinderen.

Met name bij autochtone kinderen uit de lagere sociale milieus speelt het ambitieniveau van de ouders vaak een rol.¹ Bij deze groep bestaat geen traditie van het volgen van hoger onderwijs, en de aspiratie om 'uit de kinderen te halen wat erin zit' ontbreekt. Deze houding wordt nog versterkt wanneer ook de leerkrachten lage verwachtingen van deze kinderen hebben. Kinderen die meer dan gemiddelde talenten hebben, worden daardoor niet gestimuleerd om daar iets mee te doen. Als mogelijke verklaring voor het achterblijven van prestaties van autochtone kinderen uit de lagere sociale milieus bespreken Vogels en Bronneman-Helmerts (2003) daarentegen de hypothese dat bij autochtone achterstandsléerlingen het onbenut talent uitgeput is.

Een laatste vorm van mogelijke onderbenutting heeft te maken met sekse. Het is bekend dat jongens vaak hogere gemiddelde scores dan meisjes behalen op toetsen voor rekenen/wiskunde en natuurwetenschappen, terwijl meisjes juist hoger scoren op toetsen voor taal en lezen. Tegelijkertijd blijkt uit dezelfde onderzoeken ook dat deze relatieve achterstanden niet constant zijn; met name de achterstand van meisjes ten opzich-

¹ Mulder & Klopprogge, 2001.

te van jongens bij wiskunde en natuurwetenschappen is in de loop der jaren in de meeste landen duidelijk kleiner geworden en in enkele landen zelfs geheel verdwenen. Daaruit valt af te leiden dat het niet zozeer gaat om aanlegverschillen, maar meer het effect is van seksestereotype socialisatie.² Zo beschouwd is hier ook sprake van onderbenutting; bij meisjes van hun reken- en wiskundetalenten, bij jongens veeleer van hun taal- en leescapaciteiten.

In het basisonderwijs wordt onderbenutting vooral veroorzaakt doordat het lesaanbod niet goed op de leerling is afgestemd, door een laag ambitieniveau van de ouders/leerlingen en/of door lage verwachtingen van leerkrachten. In het voortgezet onderwijs stimuleert het huidige gedifferentieerde onderwijsstelsel evenmin tot het optimaal benutten van aanwezig talent. In dit stelsel vindt een vroegtijdige selectie plaats bij het verlaten van het primair onderwijs, waarbij circa 60% van de leerlingen naar het vmbo (voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs) gaat. Na het beroepsgerichte vmbo komen leerlingen bijna automatisch in het mbo (middelbaar beroepsonderwijs) niveau 1 en 2 terecht. En omdat een leerling in de theoretische leerweg in het vmbo maar eenmaal mag blijven zitten, blijken docenten de kinderen die even minder presteren, al snel de beroepsgerichte leerweg te adviseren. Hoewel het in principe mogelijk is om met een afgeronde vmbo-opleiding hogerop te komen, wordt het optimale rendement zeker niet gehaald. Het versterken van de beroepskolom staat daarom hoog op de agenda van beleidsmakers.

Het niet optimaal benutten van talenten van leerlingen staat haaks op het streven van de overheid om het aandeel hoger opgeleiden (op het niveau van hbo, hoger beroepsonderwijs, of wo, wetenschappelijk onderwijs) te verhogen van bijna 30% in 2002 tot 50% in 2010. Het percentage moet worden verhoogd om de steeds complexer wordende samenleving draaiende te houden en in de pas te lopen met andere Europese landen.³

Maar naast opgeleiden op hbo- en wo-niveau zijn ook vaklieden hard nodig. Er is een grote behoefte aan vakmanschap en dan met name aan zogenaamde 'denkende doeners' op mbo 4-niveau.⁴ Om dat te bereiken zullen meer leerlingen die nu naar mbo 1 of 2 gaan, moeten doorstromen naar mbo niveau 3 en 4.

Het is dus nodig dat er een opwaartse beweging in de opleidingsniveaus op gang komt; dat kan onder andere door te putten uit de groep leerlingen van wie het talent niet (geheel) wordt onderkend en/of benut.

1.2 Onderzoeksvragen

Het zo goed mogelijk ontwikkelen en benutten van talent is nodig om de Nederlandse kennissamenleving optimaal te laten functioneren. Een belangrijke vraag in dit verband is of er groepen leerlingen zijn te identificeren, waarbinnen (verborgen) cognitief talent aanwezig is dat op dit moment nog onvoldoende tot zijn recht komt. Het gaat met andere woorden om het identificeren van 'onbenut talent'.

² Van Langen, 2005.

³ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2004, p. 18.

⁴ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2004.

Onderbenutting van talent kan in verschillende onderwijsfasen en op uiteenlopende wijzen tot uiting komen. Een van de uitingvormen is het ‘onderpresteren’ van leerlingen, dat wil zeggen dat leerlingen lager presteren dan op basis van feitelijke capaciteiten verwacht zou worden. Onderpresteren kan zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs voorkomen. Indicatoren van de feitelijke capaciteiten zijn bijvoorbeeld eerdere prestaties of IQ-scores.

Maar onderbenutting komt ook tot uiting in keuzes die worden gemaakt door leerkrachten, ouders of het kind zelf. Dat speelt met name bij de overgang van basis- naar voortgezet onderwijs een rol. Dan kan er bijvoorbeeld sprake zijn van ‘onderadvisering’: leerlingen krijgen een advies dat lager is dan op grond van hun prestaties zou worden verwacht. Daarnaast kunnen leerlingen en hun ouders zelf een bijdrage leveren aan onderbenutting van talent door van het advies af te wijken en voor een lager schooltype te kiezen. Deze advies- en keuzeprocessen zijn van essentieel belang, omdat in de praktijk blijkt dat de overgang van basis- naar voortgezet onderwijs zeer bepalend is voor de verdere schoolloopbanen van kinderen.

Aangezien onderbenutting zich in verschillende onderwijsfasen, bij verschillende groepen leerlingen en bij verschillende vakken kan voordoen, hebben we de centrale vraag naar de aanwezigheid van groepen leerlingen met onbenut talent onderverdeeld in de volgende subvragen:

- (1) In hoeverre vindt er in Nederland onderbenutting plaats van bij leerlingen aanwezige cognitieve talenten?
- (2) In hoeverre treden hierin verschillen op tussen de subgroepen sekse en sociaal-etnische herkomst?
- (3) In hoeverre treden verschillen op tussen diverse domeinen (alfa-, bèta- en gamma-vakken)?
- (4) In welke fase van de onderwijsloopbaan treedt de onderbenutting met name op?

In deze studie beperken we ons tot het basis- en voortgezet onderwijs en maken we gebruik van bestaande data die in het kader van het Prima-cohortonderzoek (primair onderwijs) en het Prima-cohortonderzoek-vo (voortgezet onderwijs) zijn verzameld. In hoofdstuk 2 geven we een algemene toelichting op de cohorten waarvan gegevens worden benut.

1.3 Uitwerking van het begrip ‘onderbenutting’

In algemene zin gaat het er bij onderbenutting om dat ‘er niet uitgehaald wordt wat erin zit’. Het gaat dus niet alleen om heel talentvolle leerlingen, van onderbenutting kan ook sprake zijn bij leerlingen met lagere prestatieniveaus. Zoals aangegeven zijn we in dit onderzoek uitgegaan van diverse uitwerkingen van ‘onderbenutting’ om beter zicht te kunnen krijgen op het vóórkomen ervan. In dit rapport komen zeven verschillende uitwerkingen van onderbenutting aan de orde.

Ten *eerste* is ‘onderbenutting’ opgevat als een discrepantie tussen potenties (intellectueel vermogen) en niveau van schoolprestaties. We zijn nagegaan in hoeverre leerlingen

in het basisonderwijs lagere taal- en rekenprestaties leveren dan op grond van hun (non-verbale) IQ-score verwacht mag worden.

In het voortgezet onderwijs is de discrepantie tussen het intellectueel vermogen van leerlingen en prestaties onderzocht door de IQ-score van de leerling te relateren aan hun latere rapportcijfers voor Nederlands, Engels en wiskunde en (voor vmbo-leerlingen) hun eindexamencijfers voor Nederlands, Engels, wiskunde, maatschappijleer en economie. De cijfers voor Nederlands en Engels representeren het alfa-domein, de cijfers voor wiskunde het bèta-domein. Als representant van de gamma-vakken fungeren de rapportcijfers voor de vakken maatschappijleer en economie.⁵ Aangezien bij allochtone leerlingen taalproblemen een grotere rol spelen dan bij autochtone leerlingen en rekenscores voor allochtone leerlingen een betere voorspeller van de verdere loopbaan zijn dan taalscores, is in het basisonderwijs ook gekeken naar de discrepantie tussen de taal- en rekenscores.

Daarnaast is onderzocht of er een discrepantie is tussen de taal- en rekenscores in het basisonderwijs en de rapportcijfers voor Nederlands en wiskunde in het voortgezet onderwijs. Wanneer leerlingen in het basisonderwijs goed zijn in taal en in het voortgezet onderwijs een onvoldoende halen voor Nederlands, zou dat een aanwijzing voor onderbenutting kunnen zijn. Datzelfde geldt voor goede rekenprestaties en een onvoldoende rapportcijfer voor wiskunde.

Bij de *tweede* uitwerking hebben we gekeken naar de relatieve positie van een leerling wat taal- en/of rekenprestaties betreft ten opzichte van het landelijk gemiddelde. We hebben onderzocht of dit in de loop van het basis- en voortgezet onderwijs verandert. Volgens onze definitie is er sprake van onderbenutting wanneer de relatieve taal- en/of rekenprestaties aan het begin van het basisonderwijs gunstiger zijn dan later in de schoolloopbaan, dus als er sprake is van een achteruitgang in de relatieve positie. Het gaat hier dus om veelbelovende leerlingen, die het toch niet halen.

Bij de *derde* uitwerking van 'onderbenutting' is de relatie tussen prestaties en het schooladvies in groep 8 vastgesteld. Nagegaan wordt in hoeverre er sprake is van onder advisering: een lager advies dan op grond van de taal- en rekenprestaties verwacht zou worden. Ook dat kan worden beschouwd als een vorm van onderbenutting. Daarnaast wordt het advies vergeleken met de onderwijspositie aan het eind van het voortgezet onderwijs. Is de bereikte onderwijspositie hoger dan het advies, dan kan dat worden beschouwd als een vorm van onderbenutting bij de advisering: dat advies was een onderschatting van talent. Is de bereikte positie lager dan het advies, dan zou dat op onderbenutting in het voortgezet onderwijs kunnen wijzen. Opnieuw gaat het dan om veelbelovende leerlingen, die het toch niet hebben gehaald.

Bij de *vierde* uitwerking hebben we de schoolkeuze van leerlingen/ouders erbij betrokken. We zijn nagegaan in hoeverre leerlingen een lagere schoolkeuze maken dan verwacht mag worden op grond van hun taal- en rekenprestaties. Het gaat om leerlingen die op grond van hun prestaties vmbo-tl (theoretische leerweg), havo of vwo hadden kunnen doen, maar voor een lager niveau hebben gekozen. Die lagere keuzes kunnen als onderbenutting van capaciteiten worden beschouwd.

⁵ Voor aardrijkskunde en geschiedenis waren te weinig cijfers beschikbaar.

Een *vijfde* manier om na te gaan of er sprake is van onderbenutting, is afgaan op het oordeel van leerkrachten. Vindt de leerkracht dat de leerling beter kan presteren dan hij/zij doet? Met andere woorden: is er volgens de leerkracht sprake van onderpresteren en dus van onderbenutting van talent?

Een *zesde* manier om onderbenutting vast te stellen, is nagaan of de verwachtingen die leerkrachten hebben van de potenties van leerlingen op de langere termijn ook uitkomen. Wanneer dat niet het geval is, kan er sprake zijn van onderbenutting. Daarvoor hebben we de verwachting over het (toekomstig) niveau van voortgezet onderwijs die leerkrachten aan het begin van het basisonderwijs over hun leerlingen hebben, vergeleken met het advies dat deze leerlingen aan het eind van het basisonderwijs hebben gekregen en met de bereikte onderwijspositie in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs. We spreken van onderbenutting als de verwachting van de leerkrachten hoger is dan het daadwerkelijk geadviseerde niveau, respectievelijk de bereikte onderwijspositie in het vierde jaar.

Bij de *zevende* uitwerking richten we ons op de vraag of de verwachtingen van de leerkrachten over hun leerlingen overeenkomen met de feitelijke prestaties van de leerlingen. Uit onderzoek blijkt namelijk dat verwachtingen van leerkrachten een belangrijke rol spelen in de verdere onderwijsloopbaan van leerlingen. Een mogelijke vorm van onderbenutting van talent kan daarom gevonden worden in leerkrachtverwachtingen die te laag zijn in vergelijking met het prestatieniveau van leerlingen.

Deze zeven uitwerkingen hebben we geordend in de volgende vier thema's:

- thema 1: discrepanties tussen potenties en prestaties (uitwerking 1);
- thema 2: de ontwikkeling van de relatieve positie in basis- en voortgezet onderwijs (uitwerking 2);
- thema 3: onderbenutting bij de advisering en de vo-schoolkeuze (uitwerking 3 en 4); en
- thema 4: het oordeel en de verwachtingen van leerkrachten (5, 6 en 7).

In de hoofdstukken 3 tot en met 6 wordt een uitgebreide beschrijving van de resultaten per thema gegeven. Daarin zijn alle tabellen opgenomen en wordt een verantwoording van de gehanteerde analysemethoden gegeven. Daaraan voorafgaand beschrijven we in hoofdstuk 2 de databestanden waarop de analyses zijn uitgevoerd en geven we een toelichting op de variabelen. In het slothoofdstuk trekken we de conclusie uit de bevindingen en beantwoorden we de vier onderzoeksvragen uit paragraaf 1.2.

2 Databestanden, variabelenkeuze en analyse-opzet

In het onderzoek staan vier vragen centraal:

- (1) In hoeverre vindt er in Nederland onderbenutting plaats van bij leerlingen aanwezige cognitieve talenten?
- (2) In hoeverre treden hierin verschillen op tussen de subgroepen sekse en sociaal-etnische herkomst?
- (3) In hoeverre treden verschillen op tussen diverse domeinen (alfa-, bèta- en gamma-vakken)?
- (4) In welke fase van de onderwijsloopbaan treedt de onderbenutting met name op?

Voor de beantwoording van deze vragen zijn secundaire analyses uitgevoerd op databestanden van cohortonderzoek in het basis- en voortgezet onderwijs. Hieronder geven we een algemene toelichting op de cohorten waarvan gegevens worden benut. Daarna volgt de keuze van variabelen en de nadere keuze van bestanden. Vervolgens geven we aan welke analyse-methoden we hebben gehanteerd om tot een beantwoording van de onderzoeksvragen te komen.

2.1 Cohorten

In Nederland zijn twee cohortonderzoeken opgezet die we (deels) voor dit onderzoek willen benutten. Het gaat om de Prima- en Leo-cohortstudies (landelijke evaluatie onderwijsvoorrangsbeleid) in basis- en voortgezet onderwijs. In bijlage 1 staat schematisch aangegeven in welke jaren informatie over de cohorten in basis- en voortgezet onderwijs is verzameld.

Prima en Prima-vo

Het Prima-cohortonderzoek is opgezet om periodiek een beeld te krijgen van de ontwikkelingen in het primair onderwijs, en om diverse beleidsprogramma's in het primair onderwijs te evalueren, zoals het onderwijsachterstanden- en wsns-beleid (weer samen naar school). Er zijn zes Prima-metingen geweest, de eerste in het schooljaar 1994-95 en de laatste in het schooljaar 2004-05. Het Prima-cohortonderzoek is tweejaarlijks uitgevoerd door onderzoekers van het onderzoeksbureau ITS en het SCO-Kohnstamm Instituut. Er zijn steeds ongeveer 600 basisscholen en 60.000 leerlingen bij betrokken. Van de ongeveer 600 scholen maakten er 400 deel uit van een representatieve steekproef en 200 van een aanvullende steekproef met een oververtegenwoordiging van scholen met veel leerlingen uit achterstandsgroepen. Bij leerlingen uit de groepen 2, 4, 6 en 8 zijn toetsen afgenomen voor IQ, taal, rekenen en begrijpend lezen; daarnaast zijn gegevens verzameld bij ouders, leerkrachten en de directies.

De helft van de Prima-leerlingen is na het verlaten van groep 8 nog een aantal jaren gevolgd in het voortgezet onderwijs. Bij de scholen is jaarlijks opgevraagd op welk niveau en schooltype de desbetreffende leerlingen onderwijs volgden en wat hun rapportcijfers waren voor Nederlands, Engels en wiskunde. Ook werden doubleren, tussentijds schoolverlaten en examenresultaten in kaart gebracht. Deze 'opbouw' van Prima staat bekend als Prima-vo. Er zijn twee cohorten Prima-vo gestart: één voor leerlingen die in 1997 het basisonderwijs verlaten hebben (groep 8 Prima 2, cohort 1996-8) en één voor leerlingen die in 2001 het basisonderwijs verlaten hebben (groep 8 Prima 4, cohort 2000-8).

Leo en Leo-vo

Leo is de voorloper van Prima en werd uitgevoerd door het ITS en het GION (Gronings Instituut voor Onderzoek en Onderwijs). Het cohort is opgezet om het toenmalige onderwijsvoorrangsbeleid evalueren. Er zijn drie Leo-metingen geweest, in 1988, 1990 en 1992. Ook Leo kende al twee steekproeven van basisscholen: een representatieve steekproef van ca. 280 scholen en een aanvullende steekproef van meer dan 300 scholen in achterstandsgebieden. Op al deze scholen hebben leerlingen uit de groepen 4, 6 en 8 speciaal voor Leo ontwikkelde taal- en rekentoetsen gemaakt. Tevens was er een IQ-meting.

Leo kende, net als het latere Prima, een vervolgonderzoek in het voortgezet onderwijs, waarbij ongeveer de helft van de leerlingen in groep 8 verder werd gevolgd in het voortgezet onderwijs. Er zijn twee Leo-vo-cohorten geweest: één voor leerlingen die in 1989 het basisonderwijs hebben verlaten (cohort 1988-8) en één voor leerlingen die in 1993 de overstap van basis- naar voortgezet onderwijs hebben gemaakt (cohort 1992-8).

2.2 Variabelen

In het Leo- en Prima-onderzoek in het basisonderwijs zijn veel verschillende instrumenten afgenomen bij leerlingen, leerkrachten, directies en ouders. Voor een gedetailleerde beschrijving verwijzen we naar Driessen, Van Langen en Vierke (2004) en Van der Veen, Van der Meijden en Ledoux (2004). Voor het onderhavige onderzoek zijn de volgende instrumenten benut.

- *Groepsformulier.* Door de school is per deelnemende groep een groepsformulier ingevuld, met daarin per leerling de volgende achtergrondkenmerken: geslacht, leeftijd, verblijfsduur, gezinssamenstelling, oab-gewicht (onderwijsachterstandenbeleid), geboorteland ouders, opleiding ouders, doubleerstatus.
- *Toetsen.* In alle groepen zijn toetsen (voorbereidend) taal en rekenen afgenomen, in groep 6 en 8 ook begrijpend lezen; daarnaast is in de groepen 4, 6 en 8 een non-verbale IQ-toets ('testreeksen') afgenomen.
- *Leerlingprofiel.* De leerkrachten van alle groepen hebben leerlingprofielen ingevuld met daarin enkele 'sociaal-affectieve' kenmerken (welbevinden, zelfvertrouwen, werkhouding) én onderwijs-bijzonderheden (extra zorg, onderpresteren en vo-prognose) van de betrokken leerlingen.
- *Uitstroomformulier.* Voor de leerlingen in groep 8 wordt op het eind van het schooljaar een uitstroomformulier ingevuld, met daarin opgenomen informatie over het advies voortgezet onderwijs en de scores op de Cito-eindtoets basisonderwijs.

In het vervolgonderzoek in het voortgezet onderwijs (Leo-vo en Prima-vo) is jaarlijks bij de scholen informatie opgevraagd over het schooltype en de klas waarin de leerling zit, zijn/haar rapportcijfers voor Nederlands, Engels en wiskunde, en in de latere jaren ook over de vakkenkeuze. Van leerlingen die onvertraagd het vbo (voorbereidend beroepsonderwijs) of mavo, later het vmbo, hebben doorlopen, zijn ook de eindexamenresultaten bekend.

Uit deze gegevens hebben we voor het onderhavige onderzoek de volgende variabelen geselecteerd.

Tabel 1: Geselecteerde variabelen		
Achtergrond leerling	Basisonderwijs	Voortgezet onderwijs
Geslacht	Toetsscores taal	Schooltype
Opleiding ouders	Toetsscores rekenen	Klas
Geboorteland ouders	Toetsscores begrijpend lezen	Rapportcijfers
	Toetsscore IQ	Eindexamenresultaten
	Cito-eindtoetsscore	
	Vo-advies	
	Onderpresteren volgens de leerkracht	
	Vo-prognose volgens de leerkracht	

Bij de verschillende varianten voor het bepalen van onderbenutting maken we onderscheid naar het opleidingsniveau van de ouders, etnische herkomst en sekse, en de samenstelling van de klas en de school naar sociaal-etnische achtergrond. Daarvoor gebruiken we de volgende variabelen en indelingen:

Geslacht:

- jongen;
- meisje.

Etnische herkomst, op basis van geboorteland van de ouders:

- autochtoon;
- gemengd (één ouder autochtoon, één ouder allochtoon);
- Surinaams/Antilliaans;
- Turks;
- Marokkaans;
- overig (waaronder ook de gemengde ouderparen als Surinaams/Turks, Marokkaans/Antilliaans, enzovoort).

Opleiding ouders, op basis van de hoogste opleiding van vader of moeder:

- maximaal lager onderwijs;
- maximaal lager beroepsonderwijs;
- maximaal middelbaar (beroeps)onderwijs;
- hoger beroepsonderwijs/universiteit.

Bovendien hanteren we nog een (ingedikte) *combinatie* van de laatste twee indelingen:

- maximaal lager (beroeps)onderwijs, allochtoon;
- maximaal lager (beroeps)onderwijs, autochtoon;
- middelbare of hogere opleiding, allochtoon;
- middelbare of hogere opleiding, autochtoon.

Er worden ook enkele kenmerken van de klas en de school gebruikt:

- het percentage allochtone leerlingen in de klas;
- het percentage ouders met maximaal lager (beroeps)onderwijs in de klas;
- de sociaal-etnische compositie van de school als geheel.

Deze laatste indeling wordt standaard in Prima gebruikt en omvat de volgende categorieën:

- C1: ten minste 50% Turkse/Marokkaanse leerlingen;
- C2: ten minste 50% (overig) allochtone leerlingen;
- C3: ten minste 50% 1.25-leerlingen;
- C4: ten minste 50% leerlingen met middelbaar opgeleide ouders;
- C5: ten minste 50% met hoog opgeleide ouders;
- C6: gemengd, met hooguit 33% oab-doelgroepen;
- C7: gemengd, met 33% tot 50% oab-doelgroepen;
- C8: gemengd, met tenminste 50% oab-doelgroepen;
- C9: compositie onbekend.

Om de positie in het voortgezet onderwijs te bepalen, maken we gebruik van de *leerjarenladder*.⁶ De leerjarenladder is een schaal waarin informatie over het schooltype en doubleren is samengevat. De schaal loopt van 1 tot en met 12, waarbij score 1 staat voor leerlingen in de eerste klas van het vso (voortgezet speciaal onderwijs) en 6 voor leerlingen in de eerste klas van het vwo. Ieder jaar dat een leerling op hetzelfde schooltype overgaat, komt er één score-punt bij. Bij doubleren of afstroom naar een lager schooltype, gaat er één punt af. Bij opstroom komt er een scorepunt bij. De maximale score is 12, namelijk voor leerlingen die klas 6 van het vwo hebben afgemaakt.

Door invoering van het vmbo moest de leerjarenladder worden aangepast. Hieronder staan de scores die we voor de leerlingen in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs in de oude en de nieuwe situatie hebben gebruikt:

Tabel 2: Oude en nieuwe situatie	
Score oud type	Nieuw type
1. Vso/ivbo	Vmbo-pro, vmbo-pro/lwo, vmbo-lwo, vmbo-lwo/bbl
2. Vbo	Vmbo-bbl, vmbo-bbl/kbl, vmbo-kbl
3. Vbo/mavo	Vmbo-kbl/gl, vmbo-gl, vmbo-gl/tl
4. Mavo	Vmbo-tl
5. Mavo/havo	Vmbo-tl/havo
6. Havo	Havo
7. Havo/vwo	Havo/vwo
8. Vwo	Vwo

Bij analyses waarin het advies is opgenomen, maken we eveneens gebruik van deze indeling.

2.3 Analyse-opzet

De opzet van de volgende hoofdstukken volgt steeds ongeveer hetzelfde stramien. Na een korte schets van de te onderzoeken discrepantie, als indicatie voor de mogelijke onderbenutting van talent, gaan we na hoe vaak de desbetreffende discrepantie voorkomt bij leerlingen in het Nederlandse basisonderwijs. Dit aandeel wordt bepaald op basis van de representatieve steekproef.

Om na te gaan of het betreffende aandeel 'onderbenutters' verschillend is naar enkele achtergrondkenmerken van de leerlingen, maken we vervolgens uitsplitsingen naar geslacht en sociaal-etnische herkomst. Omdat het hierbij niet meer gaat om de vraag hoe vaak een bepaald type onderbenutting precies voorkomt, maar om de vraag of het bijvoorbeeld onder Turkse leerlingen meer voorkomt dan onder autochtone leerlingen, maken we gebruik van de totale steekproef van Prima. Daarbij is het representatieve deel van de scholensteekproef aangevuld met (vooral) achterstandsscholen. Hierdoor is het beter mogelijk onderscheid te maken tussen de verschillende groepen allochtone leerlingen, terwijl bovendien recht gedaan wordt aan de feitelijke situatie van de allochtone leerlingen, die nu eenmaal relatief vaak op concentratiescholen zitten. In de tabellen valt steeds wel af te lezen wat het aandeel onderbenutters is in de totale steekproef, in vergelijking met de representatieve steekproef.

Na deze beschrijvende analyses, die een beeld geven van de (bivariate) verschillen tussen groepen leerlingen in het vóórkomen van onderbenutting, zullen we bij een aantal indicatoren voor onderbenutting ook multivariate analyses uitvoeren, waarin de genoemde leerlingkenmerken gecombineerd worden. De afhankelijke variabele in deze analyses is steeds de kans dat er bij een leerling sprake is van 'onderbenutting' (dat wil zeggen een bepaalde discrepantie, bijvoorbeeld tussen aanleg en feitelijke prestatie). Bij een dergelijke dichotome variabele is logistische regressie een aangewezen analysetechniek.

3 Discrepanties tussen potenties en prestaties

Het algemene idee bij onderbenutting is dat leerlingen minder presteren dan ze zouden kunnen. Onderbenutting wordt dan opgevat als een discrepantie tussen potenties (intellectueel vermogen) en het niveau van schoolprestaties. Die discrepanties hebben we op verschillende manieren vastgesteld. In de eerste plaats zijn de taal- en rekenprestaties van leerlingen vergeleken met hun score op de non-verbale IQ-test. In de tweede plaats zijn de taal- en rekenprestaties tegen elkaar afgezet. Dat is zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs gedaan. Aangezien we niet de beschikking hadden over toetscores in het voortgezet onderwijs, zijn daarvoor in de plaats de rapportcijfers geanalyseerd. De discrepanties in het basisonderwijs komen aan de orde in paragraaf 3.1, die in het voortgezet onderwijs in paragraaf 3.2.

3.1 Onderbenutting bij taal, rekenen en lezen in vergelijking met IQ-scores en met elkaar

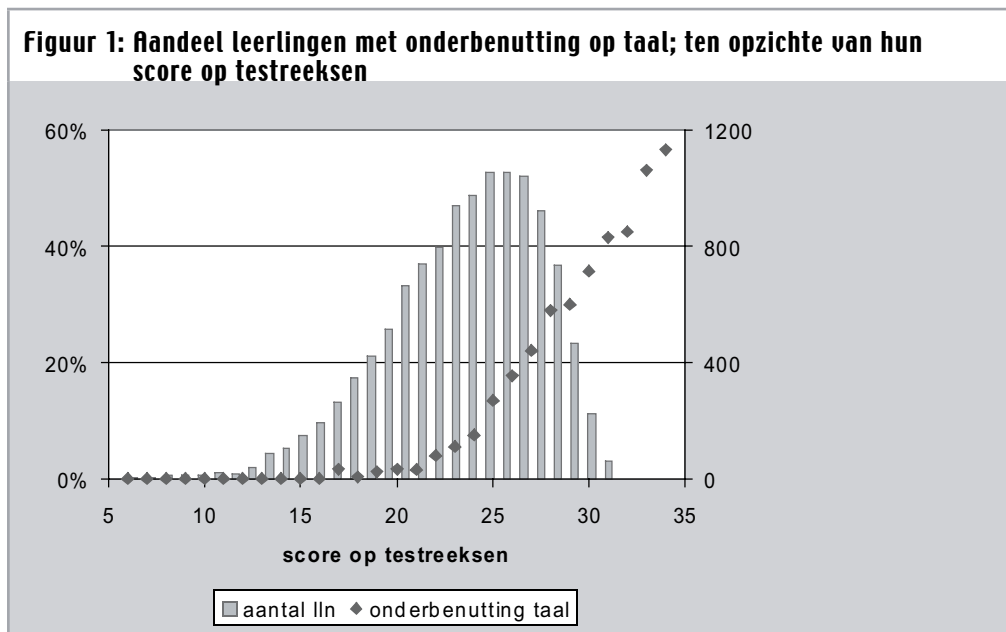
In Prima wordt bij leerlingen uit de groepen 4, 6 en 8 een korte non-verbale IQ-test ('testreeksen') afgenomen, terwijl er ook toetsresultaten voor taal en rekenen bekend zijn. We kunnen dus nagaan in hoeverre leerlingen lagere taal- en rekenprestaties hebben dan op grond van hun IQ verwacht mag worden.

We spreken van een discrepantie wanneer een leerling op de schooltoetsen een standaarddeviatie lager scoort dan op de IQ-test. Er is bijvoorbeeld sprake van discrepantie als een leerling bij taal een gemiddelde score heeft behaald, maar bij IQ één standaarddeviatie of meer boven het gemiddelde. Of als een leerling een gemiddelde IQ-score heeft behaald, maar bij taal één standaarddeviatie of meer onder het gemiddelde scoort. Discrepanties kunnen dus voorkomen bij hoogbegaafde leerlingen, maar ook bij 'gemiddelde' leerlingen. We kiezen voor een (minimaal) verschil van één standaarddeviatie omdat dat op een behoorlijk verschil duidt tussen de IQ-test en de schoolprestatietoets. Wanneer een verschil van deze grootte gevonden wordt tussen een experimentele en een controlegroep, wordt aan het experiment een 'groot effect' toegeschreven.⁷ Aan het einde van deze paragraaf zullen we, ter illustratie, nog nagaan hoe het aandeel leerlingen met onderbenutting verandert, als we een andere grens dan die van één standaarddeviatie verschil tussen IQ-test en schoolprestaties zouden hanteren voor we van een discrepantie spreken.

De meeste kans op discrepanties vinden we natuurlijk bij leerlingen met een hoge IQ-score, maar ook bij gemiddelde IQ-scores zijn er discrepanties mogelijk. In Figuur 1 illustreren we dit voor leerlingen uit groep 8. In de grafiek is het percentage leerlingen bij wie de taalscore één of meer standaarddeviatie(s) achterblijft bij de score op de IQ-test,

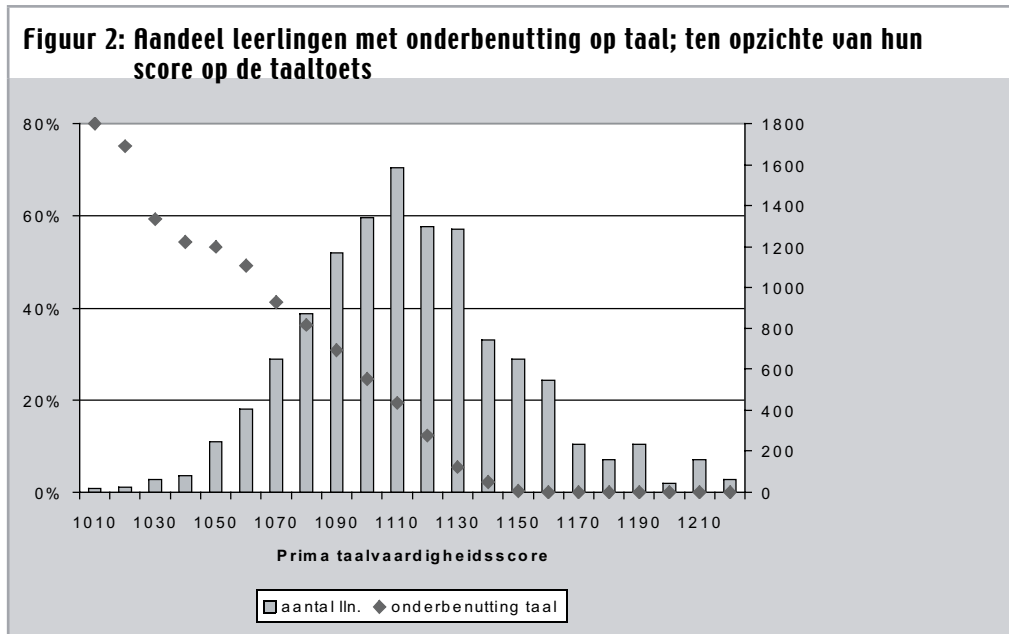
⁷ Cohen, 1988. *Natuurlijk gaat het dan om een gemiddeld verschil tussen groepen, terwijl wij hier naar een verschil per individu kijken. Daarbij spelen toevalstreffers een (veel) grotere rol.*

uitgezet naar de behaalde score op de testreeksen. Bovendien is een histogram (aantallen leerlingen) gemaakt van deze scores op de testreeksen.

We zien in deze grafiek dat er bij een hoge IQ-score een grotere kans is op onderbenutting (dat wil zeggen op een taalscore die één standaarddeviatie of meer lager is). Maar ook bij een gemiddelde IQ-score is er bij een deel van de leerlingen nog sprake van onderbenutting; deze leerlingen behalen dan (zeer) lage taalscores.

In figuur 1 is hetzelfde percentage leerlingen nu afgezet tegen de score die zij bij taal hebben (uitgedrukt als de Prima-taalvaardigheidsscore). Ook hier zijn de aantallen leerlingen weer in een histogram uitgezet.

Figuur 2 laat zien dat er bij leerlingen met hoge taalscores geen sprake is van onderbenutting. Bij leerlingen met lage taalscores is dat juist vaak het geval: hun lage taalscores zijn niet in overeenstemming met hun IQ-scores.

Uit het bovenstaande blijkt dat de kans op onderbenutting, gedefinieerd als discrepantie tussen potenties en prestaties (beduidend lagere prestatiescores dan IQ-score), het grootst is bij leerlingen met een gemiddelde of hoge IQ-score en bij leerlingen met lage toetsscores. In het hiernavolgende gaan we in op de vraag om welke leerlingen het daarbij gaat.

Onderbenutting bij taal, rekenen en lezen, met IQ-score als norm

Om vast te stellen bij hoeveel en bij welke leerlingen onderbenutting, zoals hierboven gedefinieerd, kan worden vastgesteld, maken we gebruik van gegevens van de laatste Prima-meting uit schooljaar 2004-2005. Om een landelijk beeld te geven, beperken we ons hier eerst tot de representatieve steekproef. We presenteren gegevens over taal en rekenen voor leerlingen uit de groepen 4, 6 en 8 (bij groep 2 is geen IQ-test afgenomen). Bij de groepen 6 en 8 is ook een toets voor begrijpend lezen afgenomen, waarbij eveneens sprake kan zijn van een discrepantie met IQ. Bij groep 8 beschikken we daarnaast bij een belangrijk deel van de leerlingen ook nog over hun score op de Cito-eindtoets basisonderwijs. Deze betrekken we ook in de analyses, waarbij we zowel naar de totaalscore als naar twee deelscores op nog niet aan de orde gekomen domeinen kijken: informatieverwerking (studievaardigheden) en wereldoriëntatie. In tabel 3 staan de analysesresultaten.

Type onderbenutting	Groep 4	Groep 6	Groep 8
Taal achter t.o.v. IQ	17.8	18.7	17.5
Rekenen achter t.o.v. IQ	16.0	16.3	14.3
Bgr-lezen achter t.o.v. IQ		18.1	17.4
Cito-eindtoets achter t.o.v. IQ			11.7
Cito-info achter t.o.v. IQ			14.7
Cito-wrldoriënt. achter t.o.v. IQ			16.2

Het aandeel onderbenutting schommelt doorgaans tussen de 15 en 18%. Daarbij zullen voor een deel natuurlijk 'toevalstreffers' een rol spelen: leerlingen behalen, door een 'off day' of bijzondere omstandigheden, een lagere toetscore dan normaal. Of rekenen lukte die dag – toevallig – helemaal niet.

Daarmee in overeenstemming is het feit dat het aandeel onderbenutting het laagst is bij de totaalscore op de Cito-eindtoets. Dit heeft vermoedelijk te maken met het feit dat in de eindscore verschillende deelscores (gewogen) verwerkt zijn. Toevallige uitschieters op één toets, die tot discrepantie met de IQ-score leiden, worden eerder uitgemiddeld dan bij de 'losse' andere toetsen. Bij de twee deelscores uit de Cito-eindtoets is het aandeel onderbenutters dan ook weer wat hoger.

Uit de tabel blijkt verder dat er geen sprake is van een duidelijke toe- of afname tussen groep 4 en groep 8.

De vraag is nu of onderbenutting bij bepaalde groepen leerlingen vaker voorkomt dan bij ander groepen. Om daar een beeld van te krijgen, geven we in tabel 4 een nadere uitsplitsing naar achtergrondkenmerken. Omdat het hierbij gaat om relatieve verschillen (bijvoorbeeld tussen jongens en meisjes of tussen allochtone en autochtone leerlingen) gebruiken we de uitgebreidere dataset van de totale steekproef. Daarbij is de representatieve steekproef aangevuld met scholen met relatief veel achterstandsleerlingen. Deze totale steekproef heeft als voordeel dat er beter verschillende groepen allochtone leerlingen in zijn te onderscheiden. Bovendien veronderstellen we dat de allochtone leerlingen in de aanvullende steekproef een iets beter beeld geven van 'de allochtone leerling' in het basisonderwijs. Ten slotte zitten deze leerlingen in werkelijkheid veelal geconcentreerd op achterstandsscholen.

We hebben steeds getoetst of verschillen tussen groepen statistisch significant zijn, maar dat zijn kleine verschillen bij deze aantallen al snel. Om de tabel makkelijker te kunnen lezen, vermelden we daarom ook bij welke groepen het aandeel onderbenutters sterk (7,5% of meer) boven het gemiddelde van de hele steekproef ligt. Het percentage is bij deze groepen met een grijze achtergrond aangegeven.

We beginnen met het aandeel onderbenutters in groep 4 en groep 6. In de vervolgtabel staan de gegevens voor groep 8.

Tabel 4: Aandeel onderbenutting in vergelijking met IQ-score, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)

	Groep 4		Groep 6		
	Taal achter t.o.v. IQ	Rekenen achter t.o.v. IQ	Taal achter t.o.v. IQ	Rekenen achter t.o.v. IQ	Bgr-lezen achter t.o.v. IQ
Representatieve steekproef	17.8	16.0	18.7	16.3	18.1
Totale steekproef	19.4	16.8	19.9	17.0	19.0
<i>Geslacht</i>	*	**	n.s.	**	**
Jongen	20.3	11.5	20.4	12.1	20.2
Meisje	18.6	21.9	19.4	21.8	17.8
<i>Etnische herkomst</i>	**	**	**	**	**
NL	15.8	15.5	16.3	15.4	16.9
Gemengd NL-all.	20.4	18.3	23.7	17.9	18.8
Surinaams/Antilliaans	18.2	19.1	18.7	16.6	18.1
Turks	39.1	21.6	37.7	25.3	31.9
Marokkaans	22.0	20.0	22.6	21.6	23.0
Overig	28.0	17.7	28.7	17.8	22.2
<i>Opleiding ouders</i>	**	**	**	**	**
Max lo	28.7	21.5	30.0	23.0	27.2
Max lbo	21.7	19.4	22.6	18.3	22.5
Max mbo	18.2	15.8	18.7	15.9	18.7
Hbo/wo	15.7	14.3	14.9	14.8	13.2
<i>Combinatie</i>	**	**	**	**	**
Lage opl, allochtoon	29.0	20.8	30.4	21.1	26.0
Lage opl, autochtoon	17.8	19.3	19.0	18.5	21.8
M/h opl, allochtoon	24.5	17.7	23.4	19.1	20.3
M/h opl, autochtoon	15.1	14.5	15.4	14.5	15.3

* $p < .05$; ** $p < .01$

■ meer dan 7,5% boven gemiddelde

Tabel 4 vervolg: Aandeel onderbenutting in vergelijking met IQ-score, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)						
	Groep 8					
	Taal t.o.v. IQ	Rekenen t.o.v. IQ	Bgr-lezen t.o.v. IQ	Cito-eind t.o.v. IQ	Cito-info t.o.v. IQ	Cito-wrldo t.o.v. IQ
Representatieve steekproef	17.5	14.3	17.4	11.7	14.7	16.2
Totale steekproef	19.2	14.9	19.0	12.7	15.4	18.3
<i>Geslacht</i>	n.s.	**	**	n.s.	n.s.	**
Jongen	18.8	11.6	20.7	12.4	15.2	14.0
Meisje	19.6	18.3	17.2	13.1	15.7	22.7
<i>Etnische herkomst</i>	**	**	**	**	**	**
NL	15.4	13.8	16.5	11.0	13.7	14.2
Gemengd NL-all.	16.6	14.5	17.3	12.8	13.3	17.1
Surinaams/Antilliaans	23.0	19.3	21.5	17.2	20.8	23.6
Turks	39.6	18.5	33.6	21.6	25.3	40.5
Marokkaans	25.7	16.8	23.2	13.7	17.0	26.9
Overig	26.2	18.5	23.7	15.5	18.4	25.2
<i>Opleiding ouders</i>	**	**	**	**	**	**
Max lo	29.6	19.7	27.8	18.3	21.1	32.5
Max lbo	21.4	17.4	22.2	16.7	17.8	22.6
Max mbo	17.9	14.7	19.4	12.0	14.8	16.7
Hbo/wo	14.5	11.2	12.4	7.4	11.8	10.3
<i>Combinatie</i>	**	**	**	**	**	**
Lage opl, allochtoon	29.6	18.9	26.9	18.4	21.0	31.7
Lage opl, autochtoon	17.9	17.3	21.0	16.0	16.5	19.7
M/h opl, allochtoon	23.8	15.0	21.2	12.5	15.9	21.5
M/h opl, autochtoon	14.7	12.7	15.2	9.3	12.9	12.1

* $p < .05$; ** $p < .01$

■ meer dan 7.5% boven gemiddelde

We bespreken de uitkomsten per domein.

Bij *taal* zien we weinig verschillen tussen jongens en meisjes. Er is binnen dit domein aanzienlijk vaker sprake van onderbenutting bij de Turkse en bij de overig allochtone leerlingen; in groep 8 geldt dit ook voor de Marokkaanse leerlingen. Verder zien we in alle groepen een duidelijk verband tussen onderbenutting en de opleiding van de ouders: hoe lager de opleiding, hoe meer er sprake is van onderbenutting. De combinatie van etnische herkomst en opleiding laat zien dat de etnische factor belangrijker is dan de opleidingsfactor: ook bij allochtone leerlingen met middelbaar en/of hoogopgeleide ouders is het aandeel onderbenutting bovengemiddeld (en dat geldt niet voor autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders).

Bij *rekenen* zien we beduidend meer onderbenutting bij meisjes dan bij jongens. Het aandeel onderbenutting bij allochtone groepen, hoewel iets bovengemiddeld, is minder groot dan bij taal. Bij opleiding van de ouders zien we weer hetzelfde verband als bij taal, maar ook hierbij zijn de verschillen minder groot. De combinatie van etnische herkomst en opleiding suggereert dat bij rekenen de opleidingsfactor van meer belang is dan de etnische factor.

Bij *begrijpend lezen* zien we bij de groepen 6 en 8 ongeveer dezelfde patronen als bij taal: geen sterke verschillen tussen jongens en meisjes; de Turkse leerlingen kennen het hoogste aandeel onderbenutters; en hoe hoger de ouderlijke opleiding, hoe minder onderbenutting. Hier lijkt de opleidingsfactor iets belangrijker te zijn dan de etnische factor: zowel allochtone als autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders kennen meer onderbenutting dan beide groepen met middelbaar of hoger opgeleide ouders.

Bij de *totaalscore op de Cito-eindtoets* is het aandeel onderbenutting minder groot. Er zijn weer weinig verschillen tussen jongens en meisjes. Ook hier komen de Turkse leerlingen naar voren als de groep met de meeste onderbenutting. Bij de ouderlijke opleiding zien we weer hetzelfde verband: hoe hoger die opleiding is, hoe minder onderbenutting. En ook hier lijkt, bij de combinatie van etnische herkomst en opleiding, het genoemde verband tussen opleiding en onderbenutting van meer belang dan de etnische factor.

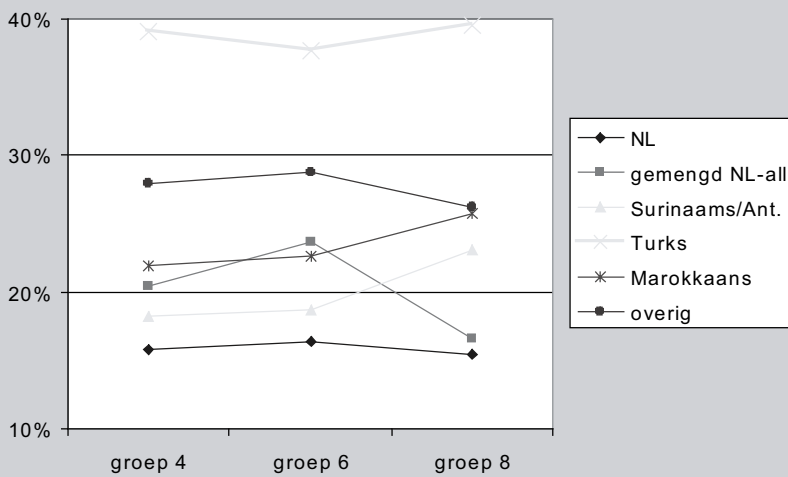
Bij de twee *deeltoetsen* valt ten slotte op dat bij wereldoriëntatie de verschillen tussen de groepen relatief groot zijn: vooral allochtone leerlingen met laagopgeleide ouders kennen een relatief groot aandeel onderbenutting. Er is ook een duidelijk verschil tussen jongens en meisjes, en opnieuw vallen de Turkse leerlingen in negatieve zin op.

Samenvattend kunnen we concluderen dat het aandeel onderbenutting in het algemeen groter is bij allochtone leerlingen en bij leerlingen met ouders met een lage opleiding. Bij taal lijkt de etnische factor het meest van belang, bij de andere domeinen lijkt de ouderlijke opleiding belangrijker. De groep Turkse leerlingen heeft vrijwel steeds het hoogste aandeel onderbenutters. Belangrijke verschillen tussen jongens en meisjes zien we bij rekenen en bij wereldoriëntatie: bij die vakken zijn er meer meisjes waarbij de prestaties achterblijven bij hun IQ.

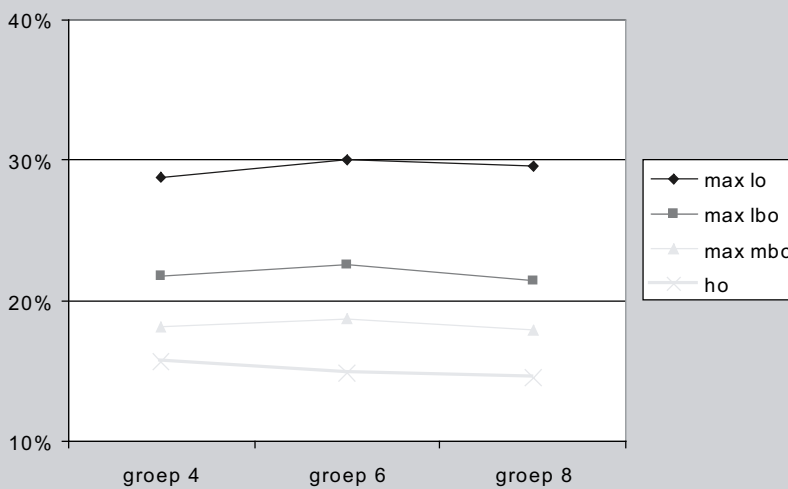
Ontwikkeling van onderbenutting bij taal en rekenen in het basisonderwijs

In tabel 3 zagen we in de representatieve steekproef geen grote verschillen tussen de groepen 4, 6 en 8 wat betreft het aandeel onderbenutting bij taal en rekenen. De vraag is of dat voor alle in tabel 4 onderscheiden categorieën leerlingen geldt. In de figuren 3 en 4 geven we eerst een overzicht voor onderbenutting bij taal, uitgesplitst naar etnische herkomst (figuur 3) en het opleidingsniveau van hun ouders (figuur 4).

Figuur 3: Ontwikkeling van onderbenutting bij taal, uitgesplitst naar etnische herkomst

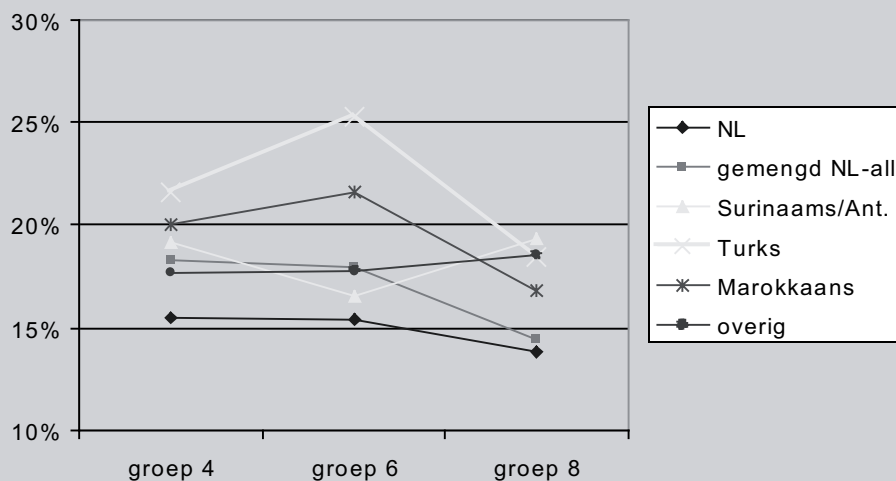
Figuur 4: Ontwikkeling van onderbenutting bij taal, uitgesplitst naar opleiding van de ouders

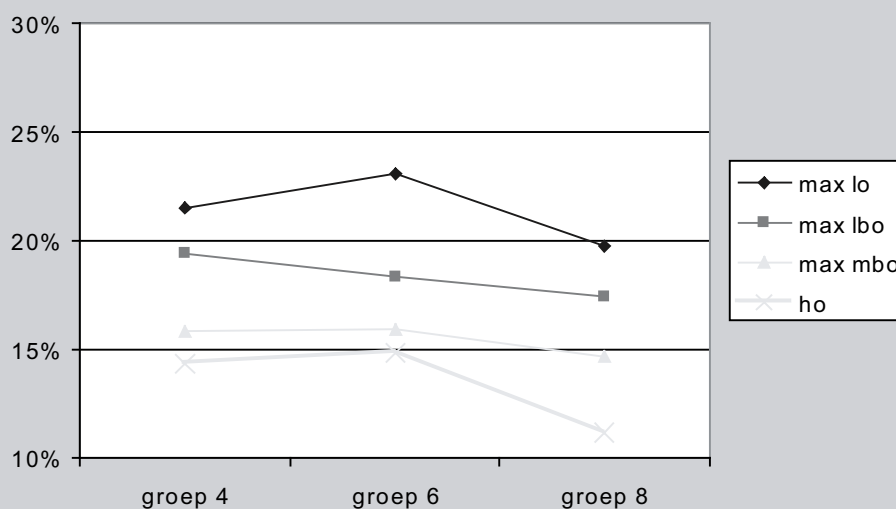
Uit figuur 3 is af te lezen dat bij de Turkse leerlingen over groep 4, 6 en 8 heen onveranderd veel onderbenutting is. Bij de Marokkaanse en Surinaamse/Antilliaanse groep neemt de onderbenutting na groep 6 iets toe. Bij de overige en de gemengde groep neemt de onderbenutting juist iets af in groep 8. In figuur 4 zien we, dat er bij uitsplitsing naar ouderlijke opleiding maar heel weinig verandert gedurende de basisschoolperiode. Het verband tussen die opleiding en het aandeel onderbenutting blijft ongeveer gelijk.

In figuur 5 en 6 laten we de onderbenutting bij rekenen zien, opnieuw uitgesplitst naar etnische herkomst en opleidingsniveau van de ouders.

Figuur 5: Ontwikkeling van onderbenutting bij rekenen, uitgesplitst naar etnische herkomst

Figuur 6: Ontwikkeling van onderbenutting bij rekenen, uitgesplitst naar opleiding van de ouders

Zoals we eerder zagen, is de onderbenutting bij rekenen wat minder dan bij taal. Bij de meeste etnische en opleidingscategorieën neemt de onderbenutting bij rekenen na groep 6 af. Alleen bij de Surinaamse/Antilliaanse groep wordt de onderbenutting sterker.

Onderbenutting bij taal en rekenen, in vergelijking met elkaar

In de voorgaande paragrafen werd onderbenutting afgemeten aan de discrepantie tussen toetsscores op verschillende domeinen aan de ene kant en de score op een IQ-test aan de andere kant. Maar ook een discrepantie tussen toetsscores op verschillende domei-

nen onderling kan een indicatie vormen voor een mogelijke onderbenutting van talent bij leerlingen. In deze paragraaf zullen we daarom de discrepanties onderzoeken tussen scores op de in Prima afgenomen taal- en rekentoetsen. *We spreken van onderbenutting bij taal en/of rekenen als een leerling op de ene toets beduidend lager (opnieuw: één standaarddeviatie of meer) scoort dan op de andere toets.*

We beginnen met leerlingen waarbij de score op de rekentoets achterblijft bij hun score op de taaltoets (tabel 5). We presenteren nu ook gegevens van leerlingen uit groep 2, waarbij taal voor kleuters de taaltoets is en de toets ordenen als eerste indicatie voor (ontluikende) rekenvaardigheid wordt gebruikt.

Tabel 5: Aandeel onderbenutting volgens definitie ‘rekenen blijft achter bij taal’, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)

	Groep 2	Groep 4	Groep 6	Groep 8
Representatieve steekproef	9.7	17.7	15.3	13.7
Totale steekproef	9.4	17.1	14.8	12.8
<i>Geslacht</i>	n.s.	**	**	**
Jongen	9.1	11.9	10.0	10.0
Meisje	9.6	22.0	19.5	15.6
<i>Etnische herkomst</i>	**	**	**	**
NL	10.2	18.8	15.7	14.7
Gemengd NL-allocht.	11.1	19.6	16.6	12.2
Surinaams/Antilliaans	10.2	19.1	18.7	14.3
Turks	4.6	6.1	7.1	4.0
Marokkaans	7.3	13.4	13.3	7.3
Overig	6.7	12.3	11.6	7.5
<i>Opleiding ouders</i>	**	**	**	**
Max lo	7.5	10.5	11.8	7.7
Max lbo	10.2	18.1	14.3	11.6
Max mbo	10.7	17.2	14.7	13.7
Hbo/wo	8.0	18.0	16.7	14.4
<i>Combinatie</i>	**	**	**	**
Lage opl, allochtoon	7.1	11.5	11.9	7.2
Lage opl, autochtoon	11.8	20.6	15.1	13.8
M/h opl, allochtoon	8.4	15.0	13.8	9.8
M/h opl, autochtoon	9.9	18.2	16.0	15.0

* $p < .05$; ** $p < .01$

De daarop volgende tabel 6 betreft de discrepantie in omgekeerde richting: leerlingen waarvan de taalscore achterblijft bij hun rekenscore.

Tabel 6: Aandeel onderbenutting volgens definitie ‘taal blijft achter bij rekenen’, uitgesplitst naar achtergrond (in %)

	Groep 2	Groep 4	Groep 6	Groep 8
Representatieve steekproef	9.0	17.0	14.6	12.5
Totale steekproef	10.4	17.8	15.0	13.7
<i>Geslacht</i>	**	**	**	**
Jongen	11.5	23.7	20.2	17.7
Meisje	9.3	12.0	10.0	9.5
<i>Etnische herkomst</i>	**	**	**	**
NL	6.8	15.9	13.1	11.2
Gemengd NL-allocht.	13.5	15.7	14.5	11.1
Surinaams/Antilliaans	13.2	14.1	14.5	13.8
Turks	26.5	32.9	25.9	29.9
Marokkaans	15.5	18.3	16.3	16.5
Overig	18.7	23.3	22.2	19.9
<i>Opleiding ouders</i>	**	**	**	**
Max lo	20.5	24.2	21.0	20.9
Max lbo	10.8	16.6	14.9	13.5
Max mbo	9.0	17.5	14.3	12.9
Hbo/wo	8.1	16.6	13.4	11.9
<i>Combinatie</i>	**	**	**	**
Lage opl, allochtoon	19.6	22.8	21.2	21.0
Lage opl, autochtoon	7.5	14.6	12.3	10.4
M/h opl, allochtoon	16.2	20.9	16.9	16.5
M/h opl, autochtoon	6.5	16.2	13.2	11.5

* $p < .05$; ** $p < .01$

■ meer dan 7,5% boven gemiddelde

De discrepanties tussen de scores in beide domeinen (in groep 2 aanvankelijk) rekenen en taal zijn het geringst in groep 2, nemen toe in groep 4 en daarna weer wat af in groep 6 en 8. En uiteraard zijn beide typen onderbenutting voor een belangrijk deel elkaars tegenpool. Zo blijven de taalprestaties van jongens vaker achter bij hun rekenprestaties, en blijven bij meisjes de rekenprestaties juist vaker achter bij hun taalprestaties. Overigens geldt dit niet in groep 2, en in groep 8 weer minder dan in groep 4 en 6.

Bij etnische herkomst is het beeld wat gemengd. Bij een belangrijk deel van de Turkse leerlingen blijven de taalscores achter bij hun rekenscores (net zoals we eerder zagen dat ze achterbleven bij hun IQ-scores) en er is bij hen, omgekeerd, juist relatief weinig sprake van het achterblijven van rekenscores bij taalscores. Ook de Marokkaanse en ‘overige’ groep hebben (wel minder uitgesproken) steeds bovengemiddeld veel leerlingen met achterblijvende taalscores en juist een wat minder dan gemiddeld aantal leerlingen met achterblijvende rekenscores. Bij de andere groepen is het lastiger om een duidelijke trend over groep 2 tot groep 8 heen te zien.

Bij opleidingsniveau springt vooral de laagst opgeleide groep er uit: die kent relatief veel leerlingen waarbij de taalscores achterblijven bij het rekenniveau, en juist relatief weinig leerlingen waarbij rekenen achterblijft bij taal. En uit de combinatie blijkt dat het hier vooral om de allochtone groep met lage opleiding gaat. Bij de andere opleidingsgroepen zijn de verschillen niet erg uitgesproken.

Ook bij leerlingen die goed zijn in rekenen maar beduidend slechter in taal (wat vaker jongens, en relatief vaak allochtone, in het bijzonder Turkse, leerlingen met laagopgeleide ouders), of bij leerlingen die juist in rekenen beduidend slechter zijn dan in taal (wat vaker meisjes, iets vaker autochtone leerlingen) kan er sprake zijn van onderbenutting van talent.

Interessant is nog dat de onderbenutting het grootst is in groep 4. Dat zou erop kunnen wijzen dat scholen erin slagen om bij leerlingen die in groep 4 zulke discrepanties tussen de taal- en rekenprestaties hebben, het zwakste vak in de hogere groepen te verbeteren.

Hoe groot is de kans op onderbenutting in groep 8?

In de voorgaande paragrafen is de samenhang tussen onderbenutting en kenmerken van de leerlingen alleen bivariaat geanalyseerd. In deze paragraaf willen we in een multivariate analyse nagaan wat de kans is op onderbenutting voor al die variabelen in combinatie. Bovendien willen we daarbij ook enkele klas- en schoolkenmerken in de analyse betrekken.

We voeren allereerst een drietal logistische regressie-analyses uit op gegevens van de leerlingen uit groep 8. De afhankelijke variabele is daarbij de onderbenutting bij respectievelijk taal, rekenen en begrijpend lezen.

In een eerste stap wordt geprobeerd de kans op deze onderbenutting te verklaren vanuit de eerder gebruikte individuele leerlingkenmerken geslacht, etnische herkomst en opleiding ouders. De verschillende categorieën worden als afzonderlijke dummy-variabelen in het model opgenomen; Daarbij worden als referentiecategorie respectievelijk gebruikt: jongens; autochtone herkomst; en middelbare opleiding. De parameterschattingen van deze eerste stap worden in het bovenste deel van tabel 7 gepresenteerd (samen met twee schattingen van de verklaarde variantie). Om de tabel makkelijker te laten lezen is, wanneer het significantieniveau van een parameter (kolom p) kleiner dan .01 is, deze p-waarde grijs weergegeven.

In de tweede stap worden twee klaskenmerken, te weten het percentage allochtone leerlingen en het percentage ouders met maximaal lbo (lager beroepsonderwijs), en de schoolcompositie in het model opgenomen. Ook voor de schoolcompositie worden dummy-variabelen gebruikt, waarbij de C4-categorie (school met ten minste de helft van de ouders middelbaar opgeleid, zie hoofdstuk 2) als referentie fungeert. In het tweede gedeelte van tabel 7 worden de uitkomsten van dit volledige model gegeven. Ook hier volgen weer de twee R²-schattingen, waardoor ook beoordeeld kan worden of de klas- en schoolkenmerken veel toevoegen aan het individuele model.

Tabel 7: Logistische regressie-analyse van de kans op onderbenutting bij taal, rekenen en lezen ten opzichte van de IQ-score in groep 8

	Taal achter bij IQ		Rekenen achter bij IQ		Lezen achter bij IQ	
	B	p	B	p	B	p
Meisje	0.05	0.34	0.53	0.00	-0.24	0.00
Gemengd NL-allochtoon	0.07	0.55	0.06	0.63	0.05	0.66
Surinaams/Antilliaans	0.38	0.00	0.26	0.06	0.17	0.19
Turks	1.17	0.00	0.13	0.22	0.72	0.00
Marokkaans	0.52	0.00	-0.02	0.87	0.17	0.10
Overig allochtoon	0.57	0.00	0.22	0.04	0.31	0.00
Opl_lo	0.11	0.20	0.30	0.00	0.20	0.03
Opl_lbo	0.09	0.15	0.18	0.01	0.11	0.08
Opl_hbo/wo	-0.20	0.00	-0.31	0.00	-0.51	0.00
Constante	-1.68	0.00	-2.07	0.00	-1.38	0.00
R ²						
Cox&Snell	3.0%		1.6%		2.4%	
Nagelkerke	4.8%		2.8%		3.8%	
Meisje	0.05	0.31	0.54	0.00	-0.24	0.00
Gemengd NL-allochtoon	0.09	0.41	0.11	0.39	0.07	0.53
Surinaams/Antilliaans	0.44	0.00	0.37	0.02	0.21	0.14
Turks	1.21	0.00	0.16	0.20	0.74	0.00
Marokkaans	0.58	0.00	0.02	0.87	0.20	0.09
Overig allochtoon	0.61	0.00	0.26	0.03	0.32	0.00
Opl_lo	0.13	0.15	0.28	0.01	0.17	0.08
Opl_lbo	0.11	0.10	0.19	0.01	0.07	0.27
Opl_hbo/wo	-0.19	0.01	-0.34	0.00	-0.046	0.00
Pct allochtone leerlingen	0.00	0.95	0.00	0.01	0.00	0.53
Pct ouders lo/lbo opl	0.00	0.98	0.00	0.13	0.00	0.16
Schooltype C1	-0.14	0.45	0.72	0.00	-0.14	0.44
Schooltype C2	-0.23	0.15	0.68	0.00	-0.11	0.50
Schooltype C3	-0.08	0.71	0.14	0.56	-0.07	0.73
Schooltype C5	-0.07	0.47	0.14	0.20	-0.22	0.03
Schooltype C6	-0.14	0.07	0.16	0.06	-0.04	0.60
Schooltype C7	-0.34	0.00	-0.04	0.73	-0.32	0.00
Schooltype C8	-0.05	0.68	0.57	0.00	-0.04	0.73
Schooltype onbekend	-1.28	0.22	-0.98	0.34	-19.54	1.00
Constante	-1.59	0.00	-2.03	0.00	-1.37	0.00
R ²						
Cox&Snell	3.1%		2.0%		2.6%	
Nagelkerke	5.0%		3.4%		4.2%	

■ $p < .01$

Het eerste gedeelte van deze tabel bevestigt over het geheel genomen het beeld dat we al hadden uit de bivariate analyses. Allochtone leerlingen en leerlingen met laagopgeleide ouders hebben meer kans op onderbenutting. Bij taal lijkt daarbij de etnische factor

het meest van belang, bij rekenen is de opleiding van meer gewicht. Bij lezen spelen beide factoren een belangrijke rol. Verder zijn er bij taal geen verschillen tussen jongens en meisjes. Bij rekenen is er bij de meisjes meer kans op onderbenutting, bij begrijpend lezen juist meer bij de jongens.

Uit het tweede gedeelte van de tabel blijkt dat de toevoeging van school- en klaskenmerken weinig aan de individuele effecten verandert en ook maar weinig verklaarde variatie kan toevoegen. De meeste invloed van deze kenmerken zien we bij de onderbenutting bij rekenen. De kans daarop is groter naarmate het aandeel allochtone leerlingen in de klas groter is. En, daarmee in overeenstemming, deze kans is groter op scholen van een compositietype met een groot aandeel (C8) of zelfs een meerderheid (C1 en C2) allochtone leerlingen.

In tabel 8 staan de uitkomsten van vergelijkbare analyses, nu van de kans op onderbenutting bij de Cito-eindtoets (de totaalscore en de deelscores voor informatieverwerking en wereldoriëntatie).

Tabel 8: Logistische regressie-analyse van de kans op onderbenutting bij de Cito-eindtoets basisonderwijs

	Cito-eind achter bij IQ		Cito-inform. achter bij IQ		Cito-wereldor. achter bij IQ	
	B	p	B	p	B	p
Meisje	0.07	0.32	0.05	0.40	0.61	0.00
Gemengd NL-allochtoon	0.11	0.48	-0.08	0.57	0.27	0.06
Surinaams/Antilliaans	0.31	0.08	0.41	0.01	0.48	0.01
Turks	0.50	0.00	0.58	0.00	1.18	0.00
Marokkaans	-0.10	0.50	0.04	0.78	0.48	0.00
Overig allochtoon	0.14	0.29	0.18	0.13	0.54	0.00
Opl_lo	0.38	0.00	0.24	0.04	0.36	0.00
Opl_lbo	0.34	0.00	0.16	0.04	0.25	0.00
Opl_hbo/wo	-0.54	0.00	-0.24	0.01	-0.52	0.00
Constante	-2.07	0.00	-1.83	0.00	-2.08	0.00
R²						
Cox&Snell	1,8%		1,1%		5,7%	
Nagelkerke	3,4%		1,9%		9,3%	
Meisje	0.07	0.32	0.05	0.40	0.62	0.00
Gemengd NL-allochtoon	0.13	0.41	-0.07	0.65	0.16	0.27
Surinaams/Antilliaans	0.30	0.12	0.39	0.03	0.24	0.20
Turks	0.53	0.00	0.58	0.00	0.96	0.00
Marokkaans	-0.04	0.79	0.05	0.73	0.27	0.07
Overig allochtoon	0.15	0.32	0.18	0.18	0.36	0.01
Opl_lo	0.38	0.00	0.23	0.05	0.33	0.01
Opl_lbo	0.32	0.00	0.14	0.09	0.24	0.01
Opl_hbo/wo	-0.48	0.00	-0.18	0.04	-0.51	0.00

Tabel 8 vervolg: Logistische regressie-analyse van de kans op onderbenutting bij de Cito-eindtoets basisonderwijs

	Cito-eind achter bij IQ		Cito-infover achter bij IQ		Cito-wereldor. achter bij IQ	
	B	p	B	p	B	p
Pct allochtone leerlingen	0.00	0.31	0.00	0.13	0.00	0.03
Pct ouders lo/lbo opl	0.00	0.89	0.00	0.52	0.00	0.99
Schooltype C1	-0.09	0.73	0.17	0.47	-0.14	0.56
Schooltype C2	0.17	0.44	0.29	0.15	-0.02	0.92
Schooltype C3	0.06	0.82	-0.07	0.78	-0.29	0.29
Schooltype C4	-0.18	0.20	-0.24	0.06	0.01	0.95
Schooltype C5	-0.29	0.01	-0.26	0.01	-0.13	0.23
Schooltype C6	-0.22	0.16	0.06	0.66	-0.24	0.11
Schooltype C7	0.10	0.58	0.21	0.20	0.00	0.99
Schooltype onbekend	-19.31	1.00	-0.10	0.89	-	-
Constante	-1.90	0.00	-1.65	0.00	-2.08	0.00
R ²						
Cox&Snell	2.1%		1.3%		6.0%	
Nagelkerke	3.9%		2.3%		9.7%	

■ $p < .01$

In het eerste gedeelte zien we opnieuw dat de kans op onderbenutting vooral bij Turkse leerlingen groter is. Bij de Cito-eindtoets speelt verder alleen de ouderlijke opleiding een belangrijke rol. Bij de deoltoets voor wereldoriëntatie hebben zowel de etnische factor als de ouderlijke opleiding belangrijke effecten. Bovendien hebben hier ook meisjes een grotere kans op lage scores in vergelijking met hun IQ. De klas- en schoolkenmerken veranderen weinig; geen van deze kenmerken heeft in het complete model een significant effect.

Ook de gegevens over discrepanties tussen de taal- en rekenscores van leerlingen uit groep 8 hebben we multivariaat geanalyseerd (tabel 9).

Tabel 9: Logistische regressie-analyse van de kans op discrepanties tussen reken- en taalscores in groep 8

	Rekenen achter bij taal		Taal achter bij rekenen	
	B	p	B	p
Meisje	0.51	0.00	-0.73	0.00
Gemengd	-0.18	0.15	-0.05	0.69
Surinaams/Antilliaans	-0.01	0.93	0.19	0.24
Turks	-1.36	0.00	1.20	0.00
Marokkaans	-0.79	0.40	0.37	0.00
Overig allochtoon	-0.72	0.00	0.61	0.00
Opl_lo	0.00	0.98	0.08	0.43
Opl_lbo	-0.10	0.19	-0.06	0.41
Opl_hbo/wo	0.04	0.60	-0.05	0.53
Constante	-2.02	0.00	-1.73	0.00
R ²				
Cox&Snell	2,0%		3,4%	
Nagelkerke	3,8%		6,2%	
Meisje	0.51	0.00	-0.73	0.00
Gemengd NL-allochtoon	-0.18	0.17	-0.07	0.60
Surinaams/Antilliaans	0.00	0.99	0.13	0.45
Turks	-1.41	0.00	1.13	0.00
Marokkaans	-0.86	0.00	0.29	0.04
Overig allochtoon	-0.73	0.00	0.58	0.00
Opl_lo	0.02	0.88	0.10	0.35
Opl_lbo	-0.06	0.46	-0.04	0.65
Opl_hbo/wo	-0.02	0.78	0.00	0.99
Pct allochtone leerlingen	0.00	0.44	0.00	0.13
Pct ouders lo/lbo opl	-0.01	0.00	0.00	0.74
Schooltype C1	0.87	0.00	-0.20	0.34
Schooltype C2	0.84	0.00	-0.22	0.23
Schooltype C3	0.46	0.05	-0.04	0.88
Schooltype C5	0.15	0.14	-0.29	0.01
Schooltype C6	0.32	0.00	-0.20	0.02
Schooltype C7	0.31	0.02	-0.23	0.07
Schooltype C8	0.47	0.00	-0.31	0.03
Schooltype onbekend	0.64	0.26	-19.20	1.00
Constante	-2.01	0.00	-1.61	0.00
R ²				
Cox&Snell	2.3%		3.5%	
Nagelkerke	4.3%		6.5%	

■ p < .01

In tabel 9 zien we allereerst weer de bekende sekse-effecten: bij meisjes blijft rekenen vaker achter bij hun taalprestaties; bij jongens zijn juist de taalprestaties vaker minder dan bij rekenen. Verder zien we significante effecten voor drie groepen allochtone leerlingen (Turks, Marokkaans en overig allochtoon): ze hebben meer kans op duidelijk achterblijvende taalprestaties en juist minder kans op rekenprestaties die bij taal achterblijven.

Bij het model voor de achterblijvende rekenscores (de eerste kolom) is het effect van een aantal schoolcompositie-variabelen omgekeerd aan het individuele effect. Allochtone leerlingen hebben een kleinere kans op rekenscores die ver achterblijven bij hun taalscores, maar leerlingen op scholen met veel allochtone leerlingen (C1, C2, C8 ook wel) hebben juist meer kans daarop. We vinden het lastig om hier een goede interpretatie van te geven.

Bij de andere discrepantie (taalprestaties die duidelijk achterblijven bij rekenprestaties) voegen de klas- en schoolkenmerken nauwelijks wat toe.

Strengere en minder strenge definities van onderbenutting

In het voorgaande hebben we steeds een verschil van ten minste één standaarddeviatie tussen IQ en toetscores (of tussen scores voor rekenen en taalonderling) gebruikt als grens om te bepalen wanneer er sprake is van onderbenutting van capaciteiten. Deze keuze is natuurlijk tot op zekere hoogte arbitrair en het is de vraag wat het aandeel onderbenutters wordt wanneer we andere grenzen zouden hanteren, zoals een strengere (bijvoorbeeld twee standaarddeviaties verschil) of juist een minder strenge (bijvoorbeeld een halve standaarddeviatie).

Ter illustratie gaan we de effecten van andere grenzen voor onderbenutting na voor leerlingen uit groep 8 van Prima 6. We onderzoeken de groep met te lage taalprestaties ten opzichte van hun IQ en gebruiken de volgende grenzen voor 'te laag':

- taal ten minste 0.5 standaarddeviatie achter bij IQ;
- taal ten minste 1.0 standaarddeviatie achter bij IQ (de grens uit dit rapport);
- taal ten minste 1.5 standaarddeviatie achter bij IQ; en
- taal ten minste 2.0 standaarddeviatie achter bij IQ.

In de volgende tabel geven we een overzicht van het aandeel onderbenutters in de referentie- en de totale steekproef en de verdelingen naar herkomstkenmerken.

Tabel 10: Aandeel onderbenutting bij taal in vergelijking met IQ-score, bij vier grenzen voor discrepantie; uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)				
	Grens voor onderbenutting: de discrepantie tussen Taalscore in groep 8 en de IQ-score is ten minste:			
	0.5 SD	1.0 SD	1.5 SD	2.0 SD
Referentiesteekproef	33.3	17.5	7.3	2.4
Totale steekproef	35.4	19.2	8.5	2.9
<i>Geslacht</i>	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Jongen	35.0	18.8	8.1	2.8
Meisje	35.8	19.6	8.8	2.9
<i>Etnische herkomst</i>	**	**	**	**
NL	31.1	15.4	6.1	1.8
Gemengd NL-all.	34.5	16.6	6.8	1.7
Surinaams/Antilliaans	37.2	23.0	11.9	3.3
Turks	58.5	39.6	20.7	8.9
Marokkaans	41.5	25.7	12.0	4.5
Overig	44.8	26.2	13.2	5.5
<i>Opleiding ouders</i>	**	**	**	**
Max lo	47.6	29.6	15.7	5.8
Max lbo	38.7	21.4	9.0	3.4
Max mbo	33.1	17.9	8.0	2.6
Ho	30.1	14.5	5.4	1.4
<i>Combinatie</i>	**	**	**	**
Lage opl, allochtoon	47.5	29.6	15.0	6.0
Lage opl, autochtoon	35.2	17.9	6.9	2.0
M/h opl, allochtoon	40.8	23.8	11.1	3.8
M/h opl, autochtoon	29.6	14.7	5.8	1.7

* $p < .05$; ** $p < .01$

Uit tabel 10 blijkt dat de omvang van de groep 'onderbenutters' (uiteraard) sterk afhankelijk is van de precieze definitie van onderbenutting. Bij de meest strenge definitie is er slechts bij ruim 2% van de leerlingen sprake van onderbenutting, terwijl dat bij de meest ruime definitie voor maar liefst een op de drie leerlingen geldt. Het algemene beeld is verder dat de verdeling naar de verschillende herkomstkenmerken ongeveer gelijk blijft bij de vier gehanteerde definities van onderbenutting.

Zoals we eerder hebben opgemerkt kan de grens van één standaarddeviatie als indicatie beschouwd worden voor een substantieel verschil tussen potentie en prestaties. Daarom hebben we in dit rapport ook niet gekozen voor strengere definities voor onderbenutting. Uit het voorgaande blijkt dat bij een ruimere definitie wel een heel groot deel van de Nederlandse schooljeugd als onderbenutter zou moeten worden beschouwd.

3.2 **Onderbenutting bij de rapport- en examencijfers in het voortgezet onderwijs**

In de voorgaande paragrafen zijn we ingegaan op de discrepantie tussen de IQ-score en de schoolprestaties in het *basis*onderwijs. We kunnen iets soortgelijks doen voor de prestaties in het *voortgezet* onderwijs. De vraag waar het in het voortgezet onderwijs om gaat, is of er sprake is van onderbenutting bij de alfa-, bèta- en gamma-vakken. Concreet gezegd: is er een discrepantie tussen de IQ-score en taal- en rekenprestaties van leerlingen in het basisonderwijs enerzijds en hun prestaties op de alfa-, bèta- en gamma-vakken in het voortgezet onderwijs anderzijds?

In het voortgezet onderwijs hebben we echter geen toetsprestaties, maar rapportcijfers. Om de vraag naar onderbenutting te beantwoorden, maken we daarom gebruik van de rapportcijfers voor Nederlands, Engels en wiskunde van ruim zeventuizend leerlingen uit cohort 2000-8. Dat zijn de leerlingen die in schooljaar 2000-2001 in groep 8 aan Prima hebben deelgenomen en in de jaren daarna in het voortgezet onderwijs verder zijn gevolgd. Hun cijfers voor Nederlands en Engels representeren het alfa-domein, de cijfers voor wiskunde het bèta-domein. Aangezien we niet beschikken over rapportcijfers voor gamma-vakken, maken we voor dat domein gebruik van de beschikbare eindexamencijfers. Die zijn van vrijwel alle onvertraagde vbo-, mavo- en vmbo-leerlingen uit cohort 2000-8 bekend. Als representanten van het gamma-domein hebben we gekozen voor maatschappijleer en economie. Voor deze vakken hadden we van voldoende leerlingen hun examencijfers beschikbaar. Dat gold niet voor andere gamma-vakken als aardrijkskunde en geschiedenis.

In de volgende paragraaf gaan we eerst in op onderbenutting bij de rapport- en eindexamencijfers, waarbij we de IQ-score in groep 8 als norm hanteren.

Onderbenutting bij de rapport- en eindexamenresultaten, met IQ-score als norm *Rapportcijfers leerjaar 3*

Een eerste indicator voor onderbenutting in het voortgezet onderwijs is de discrepantie tussen de IQ-score in groep 8 en de rapportcijfers voor Nederlands, Engels en wiskunde. Bij gebruik van rapportcijfers moet rekening worden gehouden met verschillen tussen scholen in het toekennen van rapportcijfers en met de verschillende niveaus in het voortgezet onderwijs. Een '7' in het vwo is niet hetzelfde als een '7' in het vmbo, en een van de betere leerlingen in een havo-klas met veel zwakke kinderen kan een '8' krijgen, terwijl hij/zij in een klas met meer uitblinkers slechts een '7' zou kunnen krijgen. En een '8' van een zittenblijver heeft ook een andere betekenis dan een '8' van een onvertraagde leerling.

Om dit soort verschillen te ondervangen hebben we alle analyses per schooltype en per leerjaar apart uitgevoerd, en hebben we bovendien de rapportcijfers ingedikt tot drie categorieën: onvoldoende (<5,6), voldoende (5,6-7,5) en goed (>7,5). *Er is sprake van discrepantie tussen potenties en prestaties, dus van onderbenutting, als een leerling een hoge score op IQ heeft behaald en een onvoldoende rapportcijfer voor Nederlands, Engels of wiskunde.* Een hoge score op IQ is hier gedefinieerd als 0,35 standaarddeviatie boven het gemiddelde van het betreffende schooltype. Aangezien de schooltypen in leerjaar 1 en 2 nog niet volledig zijn uitgekristalliseerd, beperken we ons tot de rapportcijfers in leerjaar 3.

De percentages onderbenutters in leerjaar 3 per schooltype en per vak staan in tabel 11. De schooltypen zijn ingedikt in vier categorieën: vmbo-b, vmbo-tl, havo en vwo.

Tabel 11: Aandeel onderbenutting in 3e jaar voortgezet onderwijs volgens definitie 'rapportcijfers blijven achter bij IQ', uitgesplitst naar schooltype (in %)

	Nederlands	Engels	Wiskunde
Vmbo-b	5.4	8.1	8.0
Vmbo-t	4.2	8.2	8.0
Havo	6.1	9.8	9.6
Vwo	3.9	5.2	7.5

Het aandeel onderbenutters volgens deze definitie is bij Nederlands kleiner dan bij Engels en wiskunde. Bij alle drie de vakken is het percentage in het havo het hoogst. Daar gaat het bij Engels en wiskunde om bijna 10% van de leerlingen. Bij het vak Nederlands in het vwo vinden we het laagste percentage. 'Slechts' bij 4% van de leerlingen is sprake van onderbenutting.

Of de onderbenutting samenhangt met de achtergrondkenmerken van de leerlingen is af te leiden uit tabel 12. We hebben hier de schooltypen samengenomen.

Tabel 12: Aandeel onderbenutting in 3e jaar voortgezet onderwijs volgens definitie 'rapportcijfers blijven achter bij IQ', uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)

	Nederlands achter t.o.v. IQ	Engels achter t.o.v. IQ	Wiskunde achter t.o.v. IQ
Representatieve steekproef	4.7	7.7	7.5
Totale steekproef	5.5	8.4	10.4
<i>Geslacht</i>	**	n.s.	n.s.
Jongen	6.1	7.7	7.6
Meisje	3.8	8.1	9.0
<i>Etnische herkomst</i>	**	**	n.s.
NL	4.5	8.0	8.3
Gemengd NL-all.	5.5	2.8	8.6
Surinaams/Antilliaans	10.0	3.4	7.9
Turks	11.3	16.5	7.7
Marokkaans	2.1	8.2	8.8
Overig allochtoon	4.7	4.0	8.9
<i>Opleiding ouders</i>	n.s.	n.s.	*
Max lo	6.9	9.7	8.2
Max lbo	4.8	7.9	10.4
Max mbo	5.1	8.0	7.9
Hbo/wo	4.4	7.4	6.9
<i>Combinatie</i>	n.s.	n.s.	*
Lage opl, allochtoon	6.4	8.9	9.1
Lage opl, autochtoon	4.6	8.1	10.3
M/h opl, allochtoon	6.5	5.3	7.6
M/h opl, autochtoon	4.6	8.1	7.5

* $p < .05$; ** $p < .01$

■ meer dan 7.5% boven gemiddelde

Bij Nederlands zien we dat onderbenutting bij jongens vaker voorkomt dan bij meisjes, en bij Surinaams/Antilliaanse en Turkse leerlingen vaker voorkomt dan bij de andere herkomstlanden. Bij Engels springen alleen de Turkse leerlingen er in negatieve zin uit. Bij wiskunde zijn het de autochtone en allochtone kinderen van laagopgeleide ouders die een onvoldoende hebben gehaald, terwijl hun IQ-score relatief hoog was.

Hoe groot de kans op onderbenutting bij de verschillende groepen is, staat in tabel 13.

Tabel 13: Logistische regressie-analyse van de kans op onderbenutting in leerjaar 3 bij rapportcijfers Nederlands, Engels en wiskunde ten opzichte van hun IQ-score in groep 8

	Nederlands achter bij IQ		Engels achter bij IQ		Wiskunde achter bij IQ	
	B	p	B	p	B	p
Meisje	-.49	.00	.06	.60	.20	.09
Gemengd NL-allochtoon	.24	.52	-1.08	.03	-.01	.98
Surinaams/Antilliaans	.81	.01	-.91	.08	-.06	.87
Turks	.80	.00	.80	.00	-.13	.65
Marokkaans	-.98	.05	-.00	.99	.04	.90
Overig allochtoon	-.05	.87	-.72	.02	.08	.74
Opl_lo	.28	.30	.05	.82	.05	.85
Opl_lbo	-.08	.66	-.02	.89	.29	.04
Opl_hbo/wo	-.139	.47	-.06	.70	-.15	.34
Constante	-2.75	.00	-2.45	.00	-2.55	.00
R ²						
Cox&Snell	1.0%		0.9%		0.3%	
Nagelkerke	2.9%		2.0%		0.7%	

■ $p < .01$

De regressie-analyses bevestigen de resultaten in tabel 12. Bij Nederlands hebben meisjes een kleinere kans op onderbenutting dan jongens. Een hogere kans zien we bij Turkse leerlingen. Ook bij Engels springen de Turkse leerlingen er in negatieve zin uit. Bij wiskunde zien we alleen een zwak positief effect bij leerlingen uit gezinnen met een lbo-opleiding.

Eindexamencijfers vmbo

Naast de rapportcijfers hebben we ook gekeken naar een aantal eindexamencijfers in het vmbo. We maken opnieuw onderscheid naar vmbo-b en vmbo-tl. Als representanten van de gamma-vakken hebben we de examencijfers voor maatschappijleer en economie erbij betrokken.

Tabel 14: Aandeel onderbenutting bij het eindexamen vmbo volgens definitie 'examencijfers blijven achter bij IQ' (in %)

	Nederlands	Engels	Wiskunde	Maatschappijleer	Economie
Vmbo-b	2.5	6.0	4.5	0.5	3.9
Vmbo-tl	2.5	6.7	4.7	1.8	5.4

Het aandeel onderbenutters is bij de examencijfers lager dan bij de rapportcijfers. Bij Nederlands is het percentage weer het laagst; slechts 2,5% heeft op het examen een onvoldoende terwijl zijn/haar IQ-score relatief hoog was. Bij Engels en wiskunde liggen de percentages iets hoger. Het komt nauwelijks voor dat een leerling met een relatief hoge IQ-score op het examen een onvoldoende voor maatschappijleer heeft gehaald. Bij economie komt het wel vaker voor, ongeveer even vaak als bij wiskunde.

Voor de onderbenutters uit tabel 14 zijn we nagegaan hoe zij over de verschillende achtergrondvariabelen zijn verdeeld. De resultaten staan in tabel 15.

Tabel 15: Aandeel onderbenutting bij het eindexamen vmbo volgens definitie 'examencijfers blijven achter bij IQ', uitgesplitst naar achtergrondkenmerken

	Nederlands achter t.o.v. IQ	Engels achter t.o.v. IQ	Wiskunde achter t.o.v. IQ	Maatsch. leer achter t.o.v. IQ	Economie achter t.o.v. IQ
Representatieve steekproef	1.9	6.8	4.3	0.7	3.2
Totale steekproef	3.7	5.5	5.2	1.9	6.5
<i>Geslacht</i>	**	n.s.	**	n.s.	n.s.
Jongen	4.0	5.7	3.2	1.6	3.7
Meisje	1.1	7.1	6.4	0.8	5.1
<i>Etnische herkomst</i>	**	**	n.s.	n.s.	**
NL	2.1	6.4	4.2	1.5	2.5
Gemengd NL-all.	3.2	1.6	4.1	0	12.5
Surinaams/ Antilliaans	3.0	3.1	2.3	0	5.3
Turks	7.4	18.8	6.7	0	8.2
Marokkaans	.8	3.3	2.4	1.5	5.7
Overig allochtoon	3.5	2.1	9.2	0	8.5
<i>Opleiding ouders</i>	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Max lo	3.7	8.5	6.9	.8	6.1
Max lbo	2.9	6.4	4.6	2.1	4.6
Max mbo	1.8	6.7	3.7	.7	4.2
Hbo/wo	2.4	4.4	4.8	0	2.6

	Nederlands achter t.o.v. IQ	Engels achter t.o.v. IQ	Wiskunde achter t.o.v. IQ	Maatsch. leer achter t.o.v. IQ	Economie achter t.o.v. IQ
<i>Combinatie</i>	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	**
Lage opl, allochtoon	4.2	7.3	6.4	.6	6.7
Lage opl, autochtoon	2.5	6.7	4.4	2.5	3.7
M/h opl, allochtoon	2.9	5.9	4.0	0	12.0
M/h opl, autochtoon	1.8	6.2	4.0	.6	1.8

* $p < .05$; ** $p < .01$

■ meer dan 7.5% boven gemiddelde

Bij de examencijfers zien we ongeveer hetzelfde beeld als bij de rapportcijfers in het derde jaar. Bij Nederlands komt onderbenutting vaker bij jongens voor dan bij meisjes, en bij de Turkse leerlingen vaker dan bij de andere etnische groepen. Ook halen Turkse leerlingen met een relatief hoog IQ voor Engels vaker een onvoldoende dan andere etnische groepen. Bij wiskunde komt onderbenutting vaker bij meisjes dan bij jongens voor. Bij de cijfers voor maatschappijleer zien we geen verschillen tussen de onderscheiden subgroepen.

De multivariate analyses hebben we vanwege de zeer kleine aantallen achterwege gelaten.

Onderbenutting bij de rapport- en eindexamencijfers, met de taal- en rekenscores als norm

Naast de IQ-score als norm, kunnen we ook kijken in hoeverre er een discrepantie is tussen de taalscore in groep 8 en het rapport- en examencijfer voor Nederlands, en tussen de rekenscore en het rapport- en examencijfer voor wiskunde. *In de gevallen waarbij de leerling een relatief hoge taalscore en een onvoldoende voor Nederlands heeft gehaald of een relatief hoge rekenscore en een onvoldoende voor wiskunde, spreken we van onderbenutting.* Een hoge score op taal en/of rekenen is hier gedefinieerd als 0,35 standaarddeviatie boven het gemiddelde van het desbetreffende schooltype.

Eerst gaan we weer in op de rapportcijfers in leerjaar 3.

Rapportcijfers in leerjaar 3

In tabel 16 staan de percentages leerlingen bij wie sprake is van een discrepantie tussen hun taal- en rekenprestaties en rapportcijfers.

Tabel 16: Aandeel onderbenutting in het derde jaar voortgezet onderwijs volgens de definitie 'rapportcijfers blijven achter bij de taal- en rekenscores in groep 8', uitgesplitst naar schooltype (in %)

	Nederlands t.o.v. taal	Wiskunde t.o.v. rekenen
Vmbo-b	4.5	7.3
Vmbo-tl	3.9	5.9
Havo	4.5	7.7
Vwo	2.1	5.3

Het aandeel onderbenutting is bij Nederlands iets kleiner dan bij wiskunde. Bij Nederlands gaat het om maximaal 4,5%, bij wiskunde om maximaal 7,7%. De hoogste percentages vinden we in havo en vmbo-b.

Uit tabel 17 kan worden afgelezen of deze vorm van onderbenutting bij een specifieke groep leerlingen voorkomt.

Tabel 17: Aandeel onderbenutting in het derde jaar voortgezet onderwijs volgens de definitie 'rapportcijfers blijven achter bij de taal- en rekenscores in groep 8', uitgesplitst naar achtergrondkenmerken

	Nederlands t.o.v. taal	Wiskunde t.o.v. rekenen
Representatieve steekproef	3.7	6.3
Totale steekproef	4.0	7.2
<i>Geslacht</i>	**	**
Jongen	5.3	8.4
Meisje	2.4	4.8
<i>Etnische herkomst</i>	*	n.s.
NL	4.2	6.5
Gemengd NL-all.	2.0	5.3
Surinaams/Antilliaans	4.6	7.3
Turks	.9	8.3
Marokkaans	1.7	8.1
Overig allochtoon	3.9	5.0
<i>Opleiding ouders</i>	n.s.	**
Max lo	2.3	7.6
Max lbo	4.2	8.0
Max mbo	4.4	6.8
Hbo/wo	3.3	3.9
<i>Combinatie</i>	n.s.	*
Lage opl, allochtoon	2.5	7.3
Lage opl, autochtoon	4.5	8.3
M/h opl, allochtoon	2.9	5.9
M/h opl, autochtoon	4.1	5.6

* $p < .05$; ** $p < .01$

Jongens met goede taal- en rekenprestaties in het basisonderwijs halen in het voortgezet onderwijs vaker een onvoldoende voor Nederlands en wiskunde dan meisjes. En Nederlandse en Surinaamse/Antilliaanse leerlingen met goede taalprestaties halen vaker een onvoldoende voor Nederlands dan leerlingen met vergelijkbare prestaties uit andere herkomstlanden. Bij Turkse leerlingen komt onderbenutting bij Nederlands vrijwel niet voor. Bij wiskunde blijkt de onderbenutting samen te hangen met de opleiding van de ouders: het zijn vooral kinderen van laagopgeleide ouders bij wie hiervan sprake is. Uit de combinatie van opleiding en herkomst is af te leiden dat dit zowel voor autochtone als allochtone kinderen van laagopgeleide ouders geldt. Bij kinderen van hoogopgeleide ouders komt onderbenutting veel minder vaak voor.

Tot slot nog de vraag hoe groot de kans op onderbenutting voor de verschillende groepen is. Tabel 18 geeft het antwoord.

Tabel 18: Logistische regressie-analyse van de kans op onderbenutting in het derde jaar bij de rapportcijfers Nederlands en wiskunde ten opzichte van hun taal- en rekenscore in groep 8

	Nederlands achter bij taal		Wiskunde achter bij rekenen	
	B	p	B	p
Meisje	-.83	.00	-.61	.00
Gemengd NL-allochtoon	-.69	.25	-.11	.78
Surinaams/Antilliaans	.14	.75	.07	.87
Turks	-1.65	.03	.10	.75
Marokkaans	-.84	.14	.05	.88
Overig allochtoon	-.04	.89	-.31	.29
Opl_lo	-.13	.74	.10	.71
Opl_lbo	.02	.93	.15	.35
Opl_hbo/wo	-.31	.15	-.58	.00
Constante	-2.70	.00	-2.31	.00
R ²				
Cox&Snell	1.0%		1.0%	
Nagelkerke	3.6%		2.7%	

■ $p < .01$

Het verschil tussen jongens en meisjes zien we terug in de effecten. Het negatieve effect bij de meisjes wijst erop dat de kans op onderbenutting bij zowel Nederlands als wiskunde kleiner is. De geringe kans op onderbenutting bij Nederlands voor de Turkse leerlingen is eveneens terug te zien. En bij wiskunde zien we weer het negatieve effect bij leerlingen uit gezinnen met een hoge opleiding. Hun kans op onderbenutting is significant kleiner dan bij kinderen van laagopgeleide ouders.

Eindexamencijfers vmbo

Behalve met de rapportcijfers hebben we de taal- en rekenprestaties ook vergeleken met de eindexamencijfers voor Nederlands en wiskunde. Hoe vaak het voorkomt dat leerlingen relatief hoge taalprestaties halen en een onvoldoende voor Nederlands, of hoge rekenprestaties en een onvoldoende voor wiskunde, is te zien in tabel 19.

Tabel 19: Aandeel onderbenutting bij het eindexamen vmbo volgens definitie 'examencijfers blijven achter bij de taal- en rekenscores in groep 8' (in %)

	Nederlands	Wiskunde
Vmbo-b	1.5	2.1
Vmbo-tl	1.5	3.7

Deze vorm van onderbenutting blijkt minder vaak voor te komen dan bij de rapportcijfers. Bij wiskunde zien we het bij maximaal 3,7% van de leerlingen, bij Nederlands bij maximaal 1,5%.

Voor deze leerlingen is nagegaan of ze verschillen naar sekse of sociaal-etnische herkomst. De resultaten staan in tabel 20.

Tabel 20: Aandeel onderbenutting bij het eindexamen vmbo volgens de definitie 'examencijfers blijven achter bij de taal- en rekenscores in groep 8', uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)

	Nederlands achter t.o.v. Taal	Wiskunde achter t.o.v. rekenen
Representatieve steekproef	1.6	2.9
Totale steekproef	1.3	3.1
<i>Geslacht</i>	n.s.	n.s.
Jongen	1.9	3.0
Meisje	1.0	2.6
<i>Etnische herkomst</i>	n.s.	n.s.
NL	1.5	2.9
Gemengd NL-all.	0	4.1
Surinaams/Antilliaans	0	4.8
Turks	.7	2.7
Marokkaans	1.5	1.2
Overig	3.5	4.2
<i>Opleiding ouders</i>	n.s.	n.s.
Max lo	1.1	3.6
Max lbo	2.0	3.6
Max mbo	1.2	2.3
Hbo/wo	1.2	2.6
<i>Combinatie</i>	n.s.	n.s.
Lage opl, allochtoon	1.8	3.2
Lage opl, autochtoon	1.8	3.8
M/h opl, allochtoon	.7	3.2
M/h opl, autochtoon	1.3	2.3

* $p < .05$; ** $p < .01$

We zien geen enkel significant effect; er zijn dus geen verschillen tussen de onderscheiden groepen leerlingen. Vanwege de kleine aantallen zijn ook hier geen logistische regressie-analyses uitgevoerd.

4 De ontwikkeling van de relatieve positie in basis- en voortgezet onderwijs

Leerlingen gaan gedurende hun onderwijsloopbaan in absolute zin uiteraard vooruit in prestaties. Maar het is goed mogelijk dat een leerling die aan het begin van zijn of haar schoolloopbaan beter dan gemiddeld presteert, aan het eind ervan een veel minder gunstige positie inneemt in vergelijking met andere leerlingen. Relatief gezien is zo'n leerling er dan op achteruit gegaan, wat kan wijzen op een onderbenutting van het talent dat deze leerling aanvankelijk wel heeft gedemonstreerd.

De ontwikkeling van de relatieve positie als indicator van onderbenutting vormt het onderwerp van dit hoofdstuk. In paragraaf 4.1 vergelijken we de relatieve posities in groep 4 en groep 8 van het basisonderwijs met elkaar en onderzoeken we in hoeverre er sprake is van onderbenutting volgens deze definitie, en bij welke groepen leerlingen dat het geval is. In paragraaf 4.2 doen we hetzelfde, maar daar vergelijken we de relatieve positie in groep 4 van het basisonderwijs met de onderwijspositie aan het eind van het voortgezet onderwijs, dus acht jaar later.

4.1 De relatieve ontwikkeling van de taal- en rekenprestaties in het basisonderwijs

Hoe de prestaties zich relatief gezien ontwikkelen, kunnen we nagaan door de relatieve positie van een leerling wat betreft zijn/haar taal- en rekenprestaties ten opzichte van andere leerlingen (de landelijke verdeling) in groep 4 te vergelijken met de relatieve positie ten opzichte van de landelijke verdeling in groep 8. *Er is sprake van onderbenutting wanneer de relatieve taal- en/of rekenprestaties in groep 4 duidelijk gunstiger zijn dan de relatieve prestaties in groep 8.*

Uitgaande van de leerlingen in groep 8 van Prima 6 onderzoeken we voor leerlingen die ook aan Prima 4 (in groep 4) meededen wat hun relatieve taal- en rekenprestaties in groep 4 en wat die in groep 8 zijn. Net als in het vorige hoofdstuk spreken we bij een verschil in relatieve positie van één standaarddeviatie of meer van een discrepantie die op onderbenutting kan wijzen. Als voorbeeld: bij een leerling die in groep 4 op de taaltoets op het landelijke gemiddelde scoorde, maar bij de taaltoets in groep 8 één standaarddeviatie of meer onder het landelijk gemiddelde zit, vermoeden we dat er sprake is van onderbenutting.

In de volgende tabel staat het aandeel leerlingen waarbij sprake is van een relatieve achteruitgang van prestaties, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken.

Tabel 21: Aandeel leerlingen met relatieve achteruitgang van hun prestaties in groep 8, in vergelijking met groep 4, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)

	Taal groep 8 laag t.o.v. taal groep 4	Rekenen groep 8 laag t.o.v. rekenen groep 4
Representatieve steekproef	16.4	14.2
Totale steekproef	15.1	12.7
<i>Geslacht</i>	**	ns
Jongen	13.7	12.8
Meisje	16.3	12.5
<i>Etnische herkomst</i>	**	**
NL	17.5	14.8
Gemengd NL-allocht.	14.2	8.9
Surinaams/Antilliaans	14.8	10.1
Turks	6.0	7.8
Marokkaans	8.4	6.9
Overig allochtoon	10.1	6.9
<i>Opleiding ouders</i>	**	(*)
Max lo	8.6	8.6
Max lbo	15.9	13.4
Max mbo	16.2	12.9
Hbo/wo	15.4	13.2
<i>Combinatie</i>	**	**
Lage opl, allochtoon	9.1	6.8
Lage opl, autochtoon	18.6	17.3
M/h opl, allochtoon	10.8	9.6
M/h opl, autochtoon	17.0	13.8

* $p < .05$; ** $p < .01$

Bij 16% van de leerlingen zijn de relatieve taalprestaties in groep 8 beduidend lager dan in groep 4; bij rekenen gaat het om 14%. Naar achtergrondkenmerken zijn de verschillen niet erg groot. Meisjes hebben een iets grotere kans op een relatieve achteruitgang bij taal. Allochtone leerlingen hebben een kleinere kans dan autochtone leerlingen, en leerlingen met ouders die alleen lager onderwijs hebben gehad eveneens.

Tabel 22: Logistische regressie-analyse van de kans op relatieve achteruitgang in prestaties tussen groep 4 en groep 8

	Taal 8 laag t.o.v. taal 4		Rekenen 8 laag t.o.v. rekenen 4	
	B	p	B	p
Meisje	0.20	0.01	-0.03	0.71
Gemengd NL-allochtoon	-0.26	0.14	-0.61	0.00
Surinaams/Antilliaans	-0.20	0.37	-0.46	0.09
Turks	-1.18	0.00	-0.77	0.00
Marokkaans	-0.79	0.00	-0.92	0.00
Overig allochtoon	-0.62	0.00	-0.86	0.00
Op_lo	-0.13	0.46	0.13	0.49
Opl_lbo	0.09	0.36	0.14	0.19
Opl_hbo/wo	-0.10	0.31	-0.02	0.88
Constante	-1.66	0.00	-1.77	0.00
R ²				
Cox&Snell	1.6%		1.1%	
Nagelkerke	2.8%		2.1%	
Meisje	0.21	0.01	-0.03	0.71
Gemengd NL-allochtoon	-0.20	0.27	-0.47	0.03
Surinaams/Antilliaans	-0.11	0.65	-0.19	0.52
Turks	-0.97	0.00	-0.53	0.02
Marokkaans	-0.58	0.01	-0.66	0.01
Overig allochtoon	-0.52	0.01	-0.69	0.00
Op_lo	-0.14	0.46	0.16	0.42
Opl_lbo	0.08	0.44	0.15	0.18
Opl_hbo/wo	-0.15	0.13	-0.04	0.70
Pct allochtone leerlingen	0.00	0.52	-0.01	0.02
Pct ouders lo/lbo opl	0.01	0.01	0.00	0.52
Schooltype C1	-1.07	0.00	0.48	0.18
Schooltype C2	-0.97	0.00	0.53	0.08
Schooltype C3	-0.31	0.29	0.32	0.32
Schooltype C5	0.29	0.04	0.15	0.35
Schooltype C6	0.02	0.85	0.32	0.01
Schooltype C7	-0.66	0.00	0.21	0.28
Schooltype C8	-0.37	0.06	0.51	0.02
Schooltype onbekend	-19.18	1.00	-19.00	1.00
Constante	-1.86	0.00	-1.83	0.00
R ²				
Cox&Snell	2.2%		1.4%	
Nagelkerke	3.8%		2.6%	

■ $p < .01$

Uit de combinatie komt naar voren dat de etnische factor hier het belangrijkste is: autochtone leerlingen, zowel met lage als met hoger opgeleide ouders, hebben meer kans op relatieve achteruitgang bij zowel taal als rekenen.

Hoe groot de kans is op een relatieve achteruitgang, is opnieuw met behulp van multivariate analyses onderzocht. De uitkomsten staan tabel 22. De uitkomsten bevestigen wat we hiervoor al bij de bivariate analyses zagen: allochtone leerlingen hebben minder kans op een (sterke) relatieve achteruitgang. En we zien dat de kans op relatieve achteruitgang bij taalprestaties op scholen met veel allochtone leerlingen (C1, C2) zelfs nog iets minder is.

4.2 De relatieve positie tussen groep 4 basisonderwijs en het vierde jaar voortgezet onderwijs

We kunnen de ontwikkeling van de relatieve positie doortrekken naar het voortgezet onderwijs. Hoe ziet de relatieve onderwijspositie er aan het eind van het voortgezet onderwijs uit in vergelijking met de relatieve positie aan het begin van het basisonderwijs? Om dat te onderzoeken hebben we dezelfde analyses als in de vorige paragraaf nog een keer uitgevoerd, maar dan met de positie in het vierde jaar voortgezet onderwijs als 'eindmeting'. Die positie is geoperationaliseerd als score op de zogenaamde leerjarenladder, waarin zowel schooltype als leerjaar zijn verdisconteerd.⁸ *Er is sprake van onderbenutting wanneer de relatieve taal- en/of rekenprestaties in groep 4 duidelijk gunstiger zijn dan de relatieve onderwijspositie in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs.* Daarbij is opnieuw een verschil van ten minste één standaarddeviatie als uitgangspunt genomen.

Hoe groot het aandeel onderbenutting volgens deze definitie is, staat in tabel 23. De eerste kolom geeft aan hoe groot de onderbenutting is wanneer de onderwijspositie is vergeleken met de relatieve taalprestaties in groep 4, de tweede kolom geeft de onderbenutting in vergelijking met de rekenprestaties weer.

Tabel 23: Onderbenutting als discrepantie tussen de relatieve prestaties in groep 4 van het basisonderwijs en de relatieve onderwijspositie in het vierde jaar voortgezet onderwijs

	Te lage onderwijspositie t.o.v. taal gr. 4	Te lage onderwijspositie t.o.v. rekenen gr. 4
Representatieve steekproef	17.5	15.6
Totale steekproef	19.3	17.0
<i>Geslacht</i>	n.s.	n.s.
Jongen	17.1	15.3
Meisje	18.8	16.7
<i>Etnische herkomst</i>	**	n.s.
NL	20.3	17.2
Gemengd NL-all.	11.1	10.3
Surinaams/Antilliaans	12.5	14.7
Turks	8.8	12.3
Marokkaans	10.8	6.8
Overig allochtoon	8.4	14.6
<i>Opleiding ouders</i>	**	**
Max lo	14.1	12.6
Max lbo	23.4	20.9
Max mbo	18.2	14.9
Hbo/wo	9.9	10.5
<i>Combinatie</i>	**	**
Lage opl, allochtoon	9.3	12.5
Lage opl, autochtoon	27.3	22.4
M/h opl, allochtoon	10.2	8.8
M/h opl, autochtoon	15.9	14.0

* $p < .05$; ** $p < .01$

■ meer dan 7.5% boven gemiddelde

Landelijk gezien is bij ongeveer 16% van de leerlingen de relatieve onderwijspositie in het vierde jaar voortgezet onderwijs lager dan de relatieve positie in groep 4 van het basisonderwijs was. Tussen jongens en meisjes zijn er wat dat betreft geen significante verschillen.

Kijken we naar de herkomst van de ouders, dan zien we dat onder autochtone leerlingen onderbenutting het meest voorkomt. De andere categorieën ontlopen elkaar niet zo veel, zij het dat er relatief weinig Turkse leerlingen op een lagere onderwijspositie zitten dan op grond van hun *taal*prestaties verwacht zou worden, en er relatief weinig Marokkaanse leerlingen op een lagere onderwijspositie zitten dan op grond van hun *reken*prestaties verwacht zou worden.

Bij de opleiding van de ouders zien we in beide vakken hetzelfde beeld: onderbenutting komt het meest voor in de categorieën lbo. De combinatie van opleiding en herkomst laat het duidelijkst zien waar de meeste onderbenutting voorkomt, namelijk bij de kin-

deren van laagopgeleide autochtone ouders. Bij één op de vier autochtone kinderen van laagopgeleide ouders is hun relatieve onderwijspositie aan het eind van het voortgezet onderwijs lager dan die in groep 4 van het basisonderwijs was.

We hebben ook nu logistische regressie-analyses uitgevoerd om vast te stellen hoe groot de kans is dat leerlingen in het vierde jaar voortgezet onderwijs op een lagere relatieve onderwijspositie zitten dan in groep 4. De resultaten van deze analyses staan in tabel 24.

Tabel 24: Logistische regressie-analyse van de kans op een lagere relatieve onderwijspositie in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs dan in groep 4 van het basisonderwijs

	Verschil t.o.v. relatieve prestaties taal groep 4		Verschil t.o.v. relatieve prestaties rekenen groep 4	
	B	p	B	p
Meisje	.09	.49	.11	.44
Gemengd NL-allochtoon	-1.09	.07	-.93	.13
Surinaams/Antilliaans	-.80	.15	-.27	.59
Turks	-1.39	.00	-.66	.05
Marokkaans	-1.07	.02	-1.20	.02
Overig allochtoon	-1.17	.00	-.29	.38
Opl_lo	.44	.17	.27	.40
Opl_lbo	.40	.01	.45	.01
Opl_hbo/wo	-.74	.00	-.45	.06
Constante	-1.46	.00	-1.73	.00
R ²				
Cox&Snell	3.7%		2.0%	
Nagelkerke	6.1%		3.4%	

■ $p < .01$

De uitkomsten uit de bivariate analyses worden hier in grote lijnen nog eens bevestigd. Tussen jongens en meisjes zijn er geen verschillen. Uitgaande van de relatieve taalprestaties in groep 4 is onderbenutting het kleinst bij leerlingen van Turkse en overig allochtone herkomst en bij leerlingen van hoogopgeleide ouders. Het effect is immers negatief. Bij kinderen van laagopgeleide ouders is kans op onderbenutting het grootst.

5 Onderbenutting bij de advisering en vo-schoolkeuze

Het advies voor voortgezet onderwijs is een belangrijke determinant voor de verdere schoolloopbaan. Ook bij dit cruciale moment in de onderwijsloopbaan kan sprake zijn van onderbenutting van talent, namelijk wanneer in het advies onvoldoende de (cognitieve) mogelijkheden van de leerling tot uitdrukking komen. Een indicator voor deze vorm van onderbenutting is dus het (duidelijk) achterblijven van het advies voor voortgezet onderwijs bij de prestaties van de leerling.

In de praktijk blijkt het advies zeer bepalend te zijn voor de feitelijke schoolkeuze. Toch wordt het niet door alle leerlingen/ouders opgevolgd. Een deel van de leerlingen wijkt om uiteenlopende redenen van het advies af en kiest voor een hoger óf lager schooltype dan geadviseerd. Bij die laatste groep zullen leerlingen zitten die op grond van hun prestaties vmbo-tl, havo of vwo hadden kunnen doen, maar toch voor een lager niveau kiezen. Dat kan worden gezien als een vorm van onderbenutting.

In het algemeen is het advies een goede voorspeller van het uiteindelijke niveau dat leerlingen bereiken. Dat geldt echter niet voor alle leerlingen. Door op- en afstroom komen leerlingen op een ander schooltype terecht dan de basisschool heeft geadviseerd. Is het advies lager dan het bereikte niveau, dan kan men spreken van onderbenutting bij het advies (advies was te laag), die later door leerlingen is omgebogen. Maar als het schooltype lager is dan het advies, zou dat kunnen betekenen dat er tijdens het voortgezet onderwijs onderbenutting heeft plaatsgevonden. De mogelijkheden werden door de basisschool immers hoger ingeschat.

Op onderbenutting bij de advisering en bij de schoolkeuze gaan we in dit hoofdstuk in. In paragraaf 5.1 komt de advisering aan de orde; paragraaf 5.2 gaat over de schoolkeuze. In paragraaf 5.3 wordt het advies vergeleken met de feitelijk bereikte onderwijspositie in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs.

5.1 Onderbenutting bij het advies voor voortgezet onderwijs

Hoe vaak en bij welke groepen leerlingen komt bij het uitbrengen van een advies voor voortgezet onderwijs onderbenutting voor?

In lijn met eerdere indicaties spreken we van onderbenutting als het schooladvies één standaarddeviatie of meer achterblijft bij de schoolprestaties van de leerlingen in groep 8.

Voor het advies gebruiken we de indeling die loopt van vmbo/praktijkonderwijs tot vwo. Voor de prestaties gebruiken we twee indicatoren: een gemiddelde (gestandaardiseerde)

score op drie toetsen uit Prima: taal, rekenen en begrijpend lezen, en de gestandaardiseerde score op de Cito-eindtoets basisonderwijs.

In de volgende tabel geven we weer het bekende overzicht van het aandeel leerlingen met een indicatie voor onderbenutting op dit gebied, onderscheiden naar enkele achtergrondkenmerken. In de eerste kolom staan de percentages leerlingen met een lager advies dan op basis van hun toetsscores voor taal, rekenen en begrijpend lezen in groep 8 gerechtvaardigd zou zijn. In de tweede kolom staan de percentages op basis van hun score op de Cito-eindtoets.

Tabel 25: Aandeel lage adviezen ten opzichte van schoolprestaties in groep 8 (in %)			
		Advies laag t.o.v. 3 toetsen	Advies laag t.o.v. Cito-eindtoets
Representatieve steekproef		5.9	3.8
Totale steekproef		6.2	4.6
<i>Geslacht</i>		n.s.	n.s.
Jongen		6.5	4.9
Meisje		6.1	4.4
<i>Etnische herkomst</i>		n.s.	**
NL		6.1	3.7
Gemengd NL-all.		7.2	4.3
Surinaams/Antilliaans		5.2	7.2
Turks		6.2	7.4
Marokkaans		8.0	8.7
Overig		5.6	5.3
<i>Opleiding ouders</i>		**	**
Max lo		8.7	8.6
Max lbo		9.5	7.6
Max mbo		5.4	3.6
Hbo/wo		3.6	1.5
<i>Combinatie</i>		**	**
Lage opl, allochtoon		8.0	8.6
Lage opl, autochtoon		10.5	7.3
M/h opl, allochtoon		4.5	4.1
M/h opl, autochtoon		4.6	2.3

* $p < .05$; ** $p < .01$

Het aandeel leerlingen met lage adviezen ten opzichte van hun prestaties (of anders gezegd, met een zeer 'behoudend' advies) is landelijk maar enkele procenten: ongeveer 6% ten opzichte van het gemiddelde van de drie in Prima gebruikte toetsen en nog geen 4% ten opzichte van de standaardscore op de Cito-eindtoets. De laatste toets wordt op scholen ook vaak gebruikt om het definitieve advies vast te stellen. Dit lage aandeel is in overeenstemming met eerder onderzoek naar onderadvisering.⁹ De onderlinge verschillen naar achtergronden zijn ook niet erg groot. Het belangrijkste is weer de onderwijsfac-

9 Zie Driessen e.a., 2005.

tor: (te) lage advisering komt het meest voor bij leerlingen van ouders met lagere opleidingen (maximaal lo of lbo). Ook hier hebben we een multivariate analyse uitgevoerd; de uitkomsten daarvan staan in tabel 26.

Tabel 26: Logistische regressie-analyse van de kans op laag advies t.o.v. schoolprestaties				
	Advies laag t.o.v. 3 Prima-toetsen		Advies laag t.o.v. Cito-Eindtoets	
	B	p	B	p
Meisje	-0.09	0.26	-0.16	0.14
Gemengd NL-allochtoon	0.15	0.38	0.15	0.53
Surinaams/Antilliaans	-0.37	0.16	0.50	0.04
Turks	-0.53	0.00	0.26	0.15
Marokkaans	-0.18	0.29	0.45	0.02
Overig allochtoon	-0.34	0.06	0.17	0.39
Opl_lo	0.75	0.00	0.68	0.00
Opl_lbo	0.66	0.00	0.75	0.00
Opl_hbo/wo	-0.44	0.00	-0.91	0.00
Constante	-2.79	0.00	-3.27	0.00
R ²				
Cox&Snell	1.1%		1.8%	
Nagelkerke	2.9%		5.9%	
Meisje	-0.09	0.25	-0.16	0.12
Gemengd NL-allochtoon	0.17	0.32	0.06	0.80
Surinaams/Antilliaans	-0.36	0.20	0.36	0.19
Turks	-0.56	0.01	0.02	0.93
Marokkaans	-0.21	0.30	0.20	0.35
Overig allochtoon	-0.33	0.09	0.03	0.90
Opl_lo	0.72	0.00	0.49	0.01
Opl_lbo	0.64	0.00	0.62	0.00
Opl_hbo/wo	-0.39	0.00	-0.86	0.00
Pct allochtone leerlingen	0.00	0.25	0.00	0.22
Pct ouders lo/lbo opl	0.00	0.67	0.01	0.13
Schooltype C1	0.45	0.15	0.67	0.09
Schooltype C2	0.24	0.39	0.62	0.07
Schooltype C3	0.15	0.61	-0.56	0.24
Schooltype C5	-0.18	0.27	0.04	0.89
Schooltype C6	-0.19	0.14	0.17	0.37
Schooltype C7	0.14	0.41	0.42	0.08
Schooltype C8	0.19	0.37	0.25	0.37
Schooltype onbekend	-18.48	1.00	-17.84	1.00
Constante	-2.66	0.00	-3.53	0.00
R ²				
Cox&Snell	1.2%		2.1%	
Nagelkerke	3.2%		6.7%	

■ p < .01

We zien daarin een bevestiging van de rol van de ouderlijke opleiding. Verder blijkt dat de samenstelling van de klas en de school verder niet van invloed is.

5.2 Onderbenutting bij de vo-schoolkeuze

Niet alle leerlingen volgen het advies op. Er kunnen redenen zijn om ervan af te wijken en voor een hoger of lager schooltype te kiezen dan geadviseerd. Wanneer leerlingen kiezen voor een lager schooltype, kan er sprake zijn van onderbenutting. In tabel 27 staat per advies het percentage leerlingen dat voor hetzelfde, een lager of een hoger schooltype heeft gekozen dan geadviseerd. We spreken van hoger of lager als het feitelijke schooltype minimaal 2 punten van het advies afwijkt op de schooltype indeling 1-8 die in de tabel staat weergegeven.

Tabel 27: Percentage leerlingen dat voor hetzelfde, een lager of een hoger schooltype heeft gekozen dan geadviseerd, uitgesplitst naar advies (in %)

	Schooltype 1e jaar in vergelijking met advies			N
	Lager	± Goed	Hoger	
Totaal	3.6	87.6	8.8	4573
Per advies				
1 vso/ivbo	-	83.5	16.5	310
2 vbo	-	95.6	4.4	832
3 vbo/mavo	1.9	77.6	20.6	540
4 mavo	2.7	82.1	15.2	777
5 mavo/havo	9.2	75.7	15.1	465
6 havo	3.6	94.1	2.3	659
7 havo/vwo	3.2	96.8	-	525
8 vwo	10.3	89.7	-	465

Het overgrote deel van de leerlingen volgt het advies precies op. Van de leerlingen die dat niet doen, kiest een groter deel voor een hoger dan geadviseerd schooltype dan voor een lager schooltype. Leerlingen die een advies voor een laag schooltype hebben gehad, hebben uiteraard geen of weinig mogelijkheden om te kiezen voor een lager schooltype, leerlingen met een hoog advies hebben geen mogelijkheden om hoger te kiezen.

In de vorige paragraaf hebben we gekeken naar de relatie tussen de taal- en rekenprestaties en het advies. Daaruit kwam naar voren dat onderbenutting vooral voorkomt bij kinderen met laag opgeleide ouders. Zij krijgen vaker een advies dat lager is dan op grond van hun prestaties zou worden verwacht. Deze vorm van onderbenutting zou gecompenseerd kunnen worden, wanneer juist deze groep van het advies af zou wijken en voor een hoger schooltype zou kiezen. In dat geval zouden de leerlingen op een schooltype terecht komen dat in overeenstemming is met hun prestaties in groep 8. Maar gebeurt dat ook?

We zijn dat nagegaan door de analyses met advies in relatie met prestaties opnieuw uit te voeren, maar dan met schooltype in relatie met prestaties. *Als het schooltype in het*

eerste leerjaar voortgezet onderwijs één standaarddeviatie of meer achterblijft bij de schoolprestaties van de leerlingen in groep 8, spreken we van onderbenutting. Net als in de vorige paragraaf gebruiken we voor die prestaties twee indicatoren: een gemiddelde (gestandaardiseerde) score op drie toetsen uit Prima: taal, rekenen en begrijpend lezen, en de gestandaardiseerde score op de Cito-eindtoets basisonderwijs.

In de volgende tabel staan de percentages leerlingen die op een lager schooltype zitten dan verwacht kon worden op grond van hun prestaties.

Tabel 28: Percentage leerlingen dat in het eerste leerjaar op een lager schooltype zit dan op grond van de schoolprestaties in groep 8 verwacht zou worden (in %)

	Schooltype laag t.o.v. 3 Prima-toetsen	Schooltype laag t.o.v. Cito-Eindtoets
Representatieve steekproef	7,9	4,3
Totale steekproef	10,5	6,0
<i>Geslacht</i>	**	n.s.
Jongen	9.8	5.0
Meisje	7.5	4.7
<i>Etnische herkomst</i>	n.s.	n.s.
NL	8.9	4.8
Gemengd NL-all.	8.1	4.3
Surinaams/Antilliaans	8.8	5.6
Turks	8.8	5.0
Marokkaans	10.9	6.3
Overig allochtoon	5.8	3.8
<i>Opleiding ouders</i>	**	**
Max lo	9.6	5.2
Max lbo	11.4	6.6
Max mbo	7.8	4.2
Hbo/wo	6.3	3.5
<i>Combinatie</i>	**	**
Lage opl, allochtoon	9.0	5.3
Lage opl, autochtoon	12.3	6.8
M/h opl, allochtoon	6.7	4.6
M/h opl, autochtoon	7.3	3.8

* $p < .05$; ** $p < .01$

Wat we zien, is dat het aandeel leerlingen dat in leerjaar 1 op een laag schooltype zit ten opzichte van zijn/haar score op de Cito-eindtoets lager is dan ten opzichte van de gemiddelde score op de drie Prima-toetsen. Dat kan erop wijzen dat de Cito-eindtoets een grotere rol speelt bij de schoolkeuze dan de drie andere toetsen. Het percentage jongens dat op een lager schooltype terecht komt dan de prestaties rechtvaardigen, is significant hoger dan het aandeel meisjes. Ook dit geldt niet voor de Cito-eindtoets, maar alleen voor de drie andere toetsen. De verschillen naar herkomst zijn gering en niet significant.

Bij de ouderopleiding zijn het de leerlingen uit een gezin met laag opgeleide ouders die qua positie achterblijven. Bij de combinatie gezinsopleiding/herkomst zien we hetzelfde: 'onderbenutting' komt vaker voor bij kinderen van laag opgeleide ouders; bij de autochtonen nog meer dan bij de allochtonen.

We moeten dus concluderen dat de onderbenutting bij de vo-advisering bij kinderen met laag opgeleide ouders niet gecompenseerd wordt door het feitelijk kiezen van hogere schooltypen: ook bij die keuze is er juist bij deze groep sprake van onderbenutting.

Ook nu hebben we de kans op onderbenutting berekend met behulp van logistische regressie-analyses. De resultaten staan in tabel 29.

Tabel 29: Logistische regressie-analyse van de kans op een lagere onderwijspositie in leerjaar 1 ten opzichte van de prestaties in groep 8

	Positie laag laag t.o.v. 3 Prima-toetsen		Positie laag laag t.o.v. Cito-Eindtoets	
	B	p	B	p
Meisje	-.28	.00	-.04	.73
Gemengd NL-allochtoon	-.17	.54	-.06	.87
Surinaams/Antilliaans	-.18	.50	.16	.60
Turks	-.19	.37	-.11	.71
Marokkaans	-.00	.99	.24	.40
Overig allochtoon	-.57	.01	-.27	.32
Opl_lo	.32	.11	.17	.50
Opl_lbo	.42	.00	.43	.01
Opl_hbo/wo	-.10	.17	-.20	.33
Constante	-2.31	.00	-3.08	.00
R ²				
Cox&Snell	0.7%		0.3%	
Nagelkerke	1.6%		1.0%	

■ p < .01

We vinden hier weinig significante effecten en ook de verklaarde variantie is laag. Wel zien we bij de drie toetsen een lage kans op onderbenutting bij meisjes en overig allochtoone leerlingen, en een positief effect (dus een grotere kans op een lagere positie) bij leerlingen uit een gezin met een opleiding op lbo-niveau. Dit effect vinden we ook terug bij de positie ten opzichte van de Cito-score. Verder zijn hier geen effecten significant.

5.3 Komt het advies overeen met het bereikte schooltype aan het eind van het voortgezet onderwijs?

In het algemeen is het advies een goede voorspeller van het uiteindelijke niveau van voortgezet onderwijs dat leerlingen bereiken. Dat geldt echter niet voor alle leerlingen. Door op- en afstroom komen leerlingen op een ander schooltype terecht dan de basis-

school heeft geadviseerd. Is het advies lager dan het bereikte niveau, dan kan men spreken van onderbenutting bij het advies, die later door leerlingen is omgebogen: het advies was een onderschatting van later aangetoond talent. Aan de andere kant: als het schooltype lager is dan het advies, zou dat kunnen betekenen dat er tijdens het voortgezet onderwijs onderbenutting heeft plaatsgevonden. De mogelijkheden van de leerling werden door de basisschool immers hoger ingeschat dan nu gerealiseerd is.

In deze paragraaf gaan we voor twee cohorten na in hoeverre het onderwijstype waar leerlingen aan het eind van het voortgezet onderwijs op zitten, afwijkt van het advies van de basisschool. We doen dat voor cohort 96-8 en voor cohort 2000-8, dus voor de leerlingen die in 1996 en voor leerlingen die in 2000 in groep 8 van het basisonderwijs zaten, en vier jaar later aan het eind van het voortgezet onderwijs. Cohort 96-8 is van vóór de invoering van het vmbo is, en het 2000-8-cohort van erna.

Het advies en de schooltypen kenden in 1996 de volgende categorieën: 1=vso/ivbo; 2=vbo; 3=vbo/mavo; 4=mavo; 5=mavo/havo; 6=havo; 7=havo/vwo; 8=vwo.

In 2000, na invoering van het vmbo, veranderde dat. Voor de eerste drie categorieën kwamen vmbo-pro, -lwoo, -bbl, -kbl, -gl en -tl in de plaats. Voor de vergelijkbaarheid met de eerdere jaren zijn de vmbo-schooltypen als volgt gelijk geschakeld aan de vroegere schooltypen:

- 1 = vso/ivbo → vmbo-pro; vmbo-pro/lwoo; vmbo-lwoo; vmbo-lwoo/bbl;
- 2 = vbo → vmbo-bbl; vmbo-bbl/kbl; vmbo-kbl;
- 3 = vbo/mavo → vmbo-kbl/gl; vmbo-gl; vmbo-gl/tl; en
- Categorie 4 (mavo) en hoger staan gelijk aan het huidige vmbo-tl en hoger.

Op deze manier kent zowel het advies als het bereikte schooltype na vier jaar een vergelijkbare achtdeling.

We spreken van overeenstemming tussen het advies en het bezochte schooltype als het schooltype hooguit 1 positie in de genoemde achtdeling afwijkt van het advies dat vier jaar daarvoor is gegeven. Als het advies bijvoorbeeld 6=havo was, dan moet het feitelijk bezochte schooltype 5, 6 of 7 (mavo/havo, havo of havo/vwo) zijn. Is het schooltype méér dan 1 positie hoger dan het advies, dan spreken we van onderbenutting bij de advisering.

Eerst zijn we nagegaan bij welk deel van de leerlingen sprake is van een schooltype in het vierde jaar vo dat duidelijk lager is, dat ongeveer overeenstemt, of dat duidelijk hoger is dan het advies. De volgende tabel geeft een overzicht voor de representatieve steekproef in cohort 96-8 en 2000-8.

Tabel 30: Overeenstemming tussen advies en feitelijk bezocht schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs (in %)

	Schooltype in vierde jaar VO			
	Lager	± Goed	Hoger	
Totaal in het 96-8-cohort	12	80	8	2300
<i>Per advies</i>				
1 vso/ivbo	0	89	11	94
2 vbo	0	93	7	357
3 vbo/mavo	0	98	2	242
4 mavo	18	69	13	431
5 mavo/havo	9	86	5	327
6 havo	26	52	22	326
7 havo/vwo	12	88	0	300
8 vwo	18	82	0	223
Totaal in het 2000-8-cohort	11	80	9	4013
<i>Per advies</i>				
1 vso/ivbo	0	98	2	252
2 vbo	0	91	9	711
3 vbo/mavo	3	92	5	468
4 mavo	17	65	18	673
5 mavo/havo	14	80	6	393
6 havo	22	53	25	591
7 havo/vwo	9	91	0	474
8 vwo	17	83	0	451

In het 96-8-cohort is bij 12% van de leerlingen het schooltype in het vierde jaar vo lager dan het advies van het basisonderwijs, en bij 8% is het schooltype hoger dan geadviseerd. In het 2000-8-cohort zijn deze percentages vrijwel gelijk. In beide cohorten zien we dat vooral bij het mavo- en havo-advies het schooltype vier jaar later in veel gevallen hoger is. In het 2000-8-cohort komt dat vaker voor dan in het 96-8-cohort. Van de 2000-8-leerlingen die een mavo-advies hebben gekregen, zit 18% vier jaar later in het havo, en van de leerlingen met een havo-advies zit 25% vier jaar later in het vwo.

Het grootste verschil tussen beide cohorten is het aandeel leerlingen met een vso/ivbo-advies dat vier jaar later op een hoger schooltype zit. In het 96-8-cohort is dat bij 11% van de leerlingen het geval, in het 2000-8-cohort nog maar bij 2%. Dat zal te maken hebben met de invoering van het vmbo, waarbij het lwoo- en pro-onderwijs geen apart schooltype is, maar een onderwijsvorm die vaak in combinatie met een van de vmbo-typen voorkomt.

In de volgende tabel geven we een overzicht van het aandeel leerlingen met een advies dat duidelijk afwijkt van het bezochte vo-type in het vierde jaar, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken van de leerlingen.

Tabel 31: Aandeel leerlingen dat in het vierde jaar vo op een schooltype zit dat hoger of lager is dan het advies, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)

	Schooltype hoger dan het advies		Schooltype lager dan het advies	
	Aandeel in het 96-8-cohort	Aandeel in het 2000-8-cohort	Aandeel in het 96-8-cohort	Aandeel in het 2000-8-cohort
Representatieve steekproef	8.1	9.6	11.5	10.7
Totale steekproef	8.6	9.5	12.3	13.1
<i>Geslacht</i>	n.s.	n.s.	**	**
Jongen	8.0	9.2	13.8	13.1
Meisje	8.4	10.0	10.2	9.9
<i>Etnische herkomst</i>	**	**	**	n.s.
NL	7.2	8.5	12.7	11.7
Gemengd NL-all.	7.9	9.5	14.1	16.3
Surinaams/Antilliaans	9.9	12.2	17.0	12.2
Turks	13.7	11.4	11.8	9.1
Marokkaans	10.4	12.7	9.3	11.1
Overig allochtoon	15.3	13.4	9.6	8.7
<i>Opleiding ouders</i>	**	**	**	*
Max lo	10.8	10.4	11.3	11.2
Max lbo	6.4	6.6	12.2	12.2
Max mbo	8.6	9.6	15.1	12.8
Hbo/wo	10.9	11.9	9.3	9.0
<i>Combinatie</i>	**	**	**	n.s.
Lage opl, allochtoon	11.4	11.7	11.2	12.6
Lage opl, autochtoon	5.1	5.0	12.7	11.0
M/h opl, allochtoon	11.6	12.6	15.0	11.4
M/h opl, autochtoon	8.7	10.1	12.7	10.8

*= $p < .05$ **= $p < .01$

Het verschijnsel dat leerlingen in het vierde jaar op een *hoger* schooltype zitten dan was geadviseerd, komt bij jongens en bij meisjes even vaak voor. Er zijn wel verschillen tussen de herkomst- en opleidingscategorieën: allochtone kinderen komen vaker op een hoger dan geadviseerd schooltype terecht en kinderen van ouders met een lbo-opleiding juist minder vaak. Uit de combinaties van opleiding en etniciteit blijkt dat er eigenlijk maar één groep is die vrijwel niet op een hoger schooltype terecht komt dan was geadviseerd, namelijk de autochtone leerlingen met laag opgeleide ouders. Dat zijn dus de huidige 1.25-leerlingen. Tussen beide cohorten zijn er wat dit betreft geen verschillen.

Kijken we naar de leerlingen die in het vierde jaar op een *lager* schooltype zitten dan geadviseerd, dan zien we dat dit in beide cohorten meer bij jongens dan bij meisjes voorkomt. In het 96-8-cohort waren er ook verschillen naar opleiding en etnische herkomst: kinderen van hoger opgeleide ouders zaten vaker op een lager schooltype dan was ge-

adviseerd. Uit de etnische en opleidingsfactoren apart is af te leiden dat Surinaamse/Antilliaanse kinderen en ouders met een mbo-opleiding hierbij waren oververtegenwoordigd. In het 2000-8-cohort zijn deze verschillen tussen de etnische en opleidingscategorieën vrijwel verdwenen. We zien alleen nog dat kinderen van hoog opgeleide ouders minder vaak op een lager dan geadviseerd schooltype zitten dan lager opgeleide ouders.

Ook hier hebben we een multivariate analyse uitgevoerd; de uitkomsten daarvan staan in tabel 32.

Tabel 32: Logistische regressie-analyse van de kans op een hoger of lager dan geadviseerde onderwijspositie in leerjaar 4 van het voortgezet onderwijs

	Positie hoger dan het advies				Positie lager dan het advies			
	Cohort 96-8		Cohort 2000-8		Cohort 96-8		Cohort 2000-8	
	B	p	B	p	B	p	B	p
Meisje	.06	.64	.10	.31	-.34	.00	-.36	.00
Gemengd NL-allochtoon	.22	.38	.11	.68	.16	.42	.45	.03
Surinaams/Antilliaans	.21	.54	.51	.04	-.27	.37	.02	.94
Turks	.80	.00	.63	.00	-.32	.17	-.43	.04
Marokkaans	.32	.32	.77	.00	-.42	.16	-.16	.46
Overig allochtoon	.82	.00	.68	.00	-.28	.26	-.36	.06
Opl_lo	-.22	.35	-.42	.03	-.19	.34	.07	.70
Opl_lbo	-.30	.05	-.46	.00	-.20	.08	-.02	.86
Opl_hbo/wo	.29	.07	.27	.02	-.56	.00	-.41	.00
Constante	-2.57	.00	-2.39	.00	-1.57	.00	1.74	.00
R ²								
Cox&Snell	0.1%		1.0%		0.1%		0.8%	
Nagelkerke	0.2%		2.1%		0.2%		1.5%	

■ p < .01

De effecten in de tabel bevestigen de cijfers in de vorige tabel: er is een positief effect (dus een grote kans op een *hoger* dan geadviseerde onderwijspositie) bij de allochtone leerlingen, en een negatief effect (dus een geringe kans op een hoger dan geadviseerde positie in leerjaar 4) bij de leerlingen afkomstig uit een gezin met laag opgeleide ouders. In het 2000-8-cohort zijn die kansen daarop toegenomen in vergelijking met het 96-8-cohort.

De kans op een *lagere* onderwijspositie dan het advies is kleiner bij meisjes en bij leerlingen van hoger opgeleide ouders. Dat geldt voor beide cohorten; wat dat betreft is er door de invoering van het vmbo dus niets veranderd. De andere effecten lijken in het 96-8-cohort wat sterker te zijn, maar ze zijn nergens significant.

6 Het oordeel en de verwachtingen van leerkrachten

Tot nu toe hebben we onderbenutting onderzocht door discrepanties na te gaan tussen:

- de IQ-score en verschillende prestatiematen van leerlingen, en de prestatiematen onderling;
- de relatieve positie van de leerlingen op verschillende momenten in de schoolloopbaan; en
- het advies en de vo-schoolkeuze van de leerlingen in relatie met hun prestaties.

Nog een andere manier om een indicatie te krijgen van de omvang en aard van onderbenutting van talent, is door af te gaan op het oordeel van leerkrachten over hun leerlingen. Leerkrachten beoordelen de capaciteiten van hun leerlingen het hele jaar door en stemmen, als het goed is, hun lesaanbod af op het niveau van de leerling. Omdat de leerkracht een 'totaalplaatje' van de leerlingen heeft, zijn leerkrachten in principe een goede bron om informatie in te winnen over het vóórkomen van onderbenutting. Zij zijn bij uitstek de personen die kunnen inschatten of er méér in een leerling zit dan de toetsresultaten laten zien. Aan de andere kant blijkt uit tal van onderzoek dat verwachtingen van leerkrachten een belangrijke rol spelen in de verdere onderwijsloopbaan van leerlingen¹⁰, en dat te lage verwachtingen juist bijdragen aan de onderbenutting van talent.

De oordelen en verwachtingen van leerkrachten worden in dit hoofdstuk nader bekeken. We gaan in op de vraag hoe vaak en bij welke leerlingen er volgens de leerkracht sprake is van onderpresteren/onderbenutting (paragraaf 6.1), welke verwachtingen zij van hun leerlingen hebben met betrekking tot de toekomstige onderwijsloopbaan en of deze verwachtingen uitkomen (paragraaf 6.2), en in hoeverre de verwachtingen van leerkrachten stroken met de feitelijke prestaties van de leerlingen (paragraaf 6.3).

6.1 Onderpresteren volgens de leerkrachten

Hoe vaak en bij welke leerlingen komt onderbenutting volgens de leerkracht voor? We beantwoorden deze vraag aan de hand van uitspraken die door leerkrachten over hun leerlingen zijn gedaan. In Prima wordt aan leerkrachten gevraagd om per leerling¹¹ via een aantal uitspraken aan te geven in hoeverre er bij de desbetreffende leerling sprake is van *onderpresteren*. Hierbij kan worden gekozen uit vijf antwoordcategorieën: (1) beslist onwaar, (2) onwaar, (3) niet onwaar, niet waar, (4) waar, (5) beslist waar. Voorbeelden van items die aan de leerkrachten werden voorgelegd zijn: 'deze leerling kan eigenlijk (nog) beter presteren' en 'bij deze leerling blijven de prestaties achter bij de capaciteiten'. De resulterende schaal kent dezelfde scoreverdeling van 1 tot 5. *We gaan hier uit van onderpresteren als de leerkracht een leerling op deze schaal beoordeelt met een sco-*

¹⁰ *Onder andere Jungbluth, 2003.*

¹¹ *Om de belasting voor leerkrachten te verminderen wordt dit sinds PRIMA 4 nog maar voor een random selectie van de helft van de leerlingen opgevraagd.*

re van 4 of hoger. Hoeveel leerlingen volgens de leerkracht onderpresteerders zijn, staat in tabel 33. In de tabel worden de onderpresteerders uitgesplitst naar groep en naar achtergrondkenmerken.

Tabel 33: Aandeel onderpresteerders volgens de leerkracht, uitgesplitst naar groep en achtergrondkenmerken (in %)

	Alle groepen	Groep 2	Groep 4	Groep 6	Groep 8
Representatieve steekproef	7.1	5.9	7.0	7.5	8.4
Totale steekproef	7.3	6.3	7.1	7.7	8.6
<i>Geslacht</i>	**	**	**	**	**
Jongen	9.9	8.1	9.4	10.6	12.1
Meisje	4.8	4.5	4.9	4.9	5.0
<i>Etnische herkomst</i>	**	**	n.s.	n.s.	n.s.
NL	7.0	5.4	7.3	7.5	8.4
Gemengd NL-all.	8.0	7.3	7.5	8.7	9.3
Surinaams/Antilliaans	8.7	9.7	7.3	9.5	8.0
Turks	7.6	8.1	6.0	6.6	9.5
Marokkaans	7.2	6.9	6.5	7.6	7.9
Overig allochtoon	8.7	9.7	6.6	8.7	9.8
<i>Opleiding ouders</i>	n.s.	n.s.	n.s.	**	n.s.
Max lo	7.8	7.3	6.1	9.3	8.9
Max lbo	7.8	6.5	6.9	9.0	9.0
Max mbo	7.1	5.9	7.5	7.0	8.5
Hbo/wo	7.0	6.3	7.4	6.6	7.9
<i>Combinatie</i>	**	**	n.s.	**	n.s.
Lage opl, allochtoon	7.8	7.8	6.3	8.6	8.6
Lage opl, autochtoon	7.8	5.6	7.1	9.6	9.4
M/h opl, allochtoon	8.2	8.6	7.4	7.1	9.4
M/h opl, autochtoon	6.7	5.4	7.5	6.8	8.0

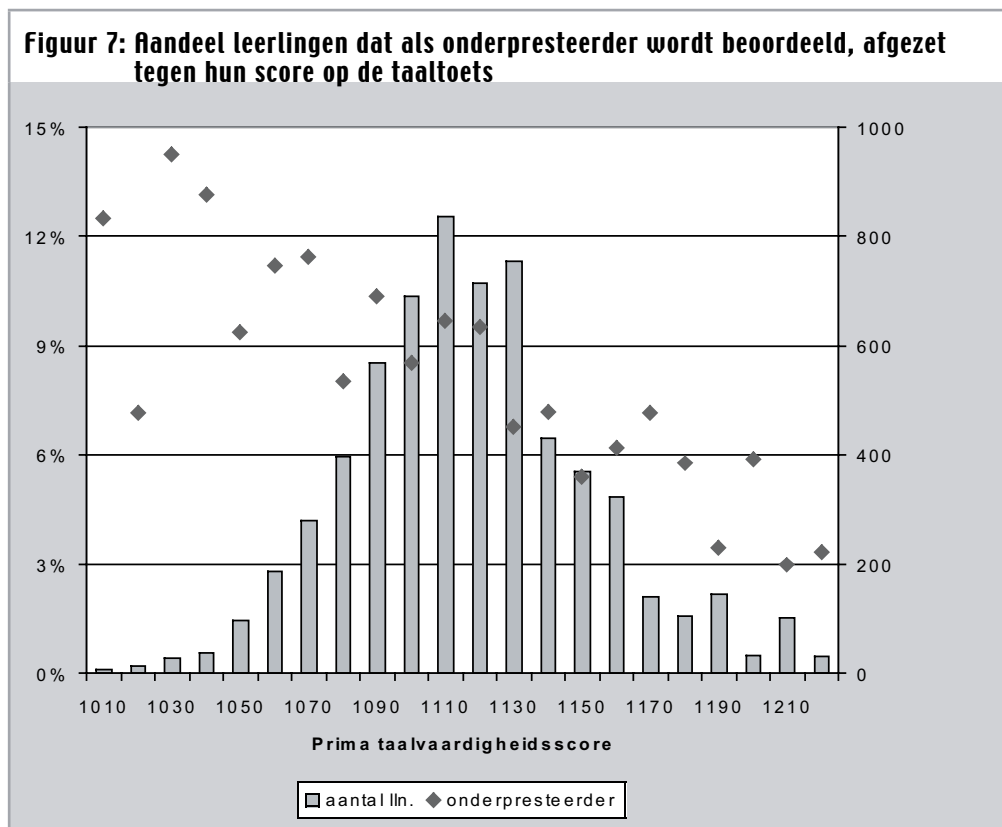
* $p < .05$; ** $p < .01$

Ongeveer 7% van de leerlingen wordt door de leerkracht beoordeeld als een onderpresteerder. Het aandeel neemt toe naarmate de groep hoger wordt: van 5,9% in groep 2 tot 8,4% in groep 8. Het gaat beduidend vaker om jongens dan om meisjes. Het aandeel bij de meisjes ligt steeds rond de 5%, terwijl het bij de jongens stijgt van 8% in groep 2 naar 12% in groep 8. Naar etnische herkomst zijn er geen uitgesproken verschillen. En ook naar opleiding van de ouders, en bij de combinatie van opleiding en herkomst zijn de verschillen klein, zonder een eenduidige tendens.

Behalve bij geslacht zien we dus weinig samenhang tussen het oordeel van de leerkracht en leerlingkenmerken. Maar die is er natuurlijk wel met de schoolprestaties: leerlingen waarbij volgens de leerkrachten sprake is van onderpresteren zijn nu eenmaal vaker leerlingen met lage prestaties. Toch is die samenhang niet zeer sterk: de totale schaal *onderpresteren* correleert ongeveer -.22 met de taal- en rekenprestaties.

In de volgende figuur laten we ter illustratie voor leerlingen uit groep 8 de samenhang zien tussen de taalvaardigheidsscore en het percentage leerlingen dat score 4 of hoger heeft op de schaal *onderpresteren*.

We zien dat het percentage onderpresteerders (naar het oordeel van de leerkracht) afneemt naarmate de toetsscore stijgt. Maar toch zitten er ook bij de beter presterende helft nog wel 3 tot 6% onderpresteerders.

Zoals gezegd is de samenhang tussen het oordeel van leerkrachten op de schaal *onderpresteren* en de feitelijke toetsprestaties van de desbetreffende leerlingen bescheiden (correlaties rond de $-.22$). Terzijde merken we op dat dat nog sterker geldt voor de samenhangen tussen het oordeel van de leerkracht over onderpresteren en onze indicaties voor onderbenutting. De correlaties van het oordeel van de leerkracht over onderpresteren enerzijds en het verschil tussen IQ en diverse toetsscores anderzijds liggen voor leerlingen uit groep 8 van Prima 6 slechts rond de $.10$. Het lijkt er dus op dat de leerkrachten niet goed in staat zijn om de verschillen tussen potentie en prestaties van de leerlingen goed in te schatten bij hun oordelen over het al dan niet onderpresteren van deze leerlingen.

Tot slot hebben we de gegevens van de leerlingen uit groep 8 ook weer multivariaat en in combinatie met klas- en schoolkenmerken geanalyseerd.

Tabel 34: Logistische regressie-analyse van de kans op onderpresteren volgens de leerkracht

	Onderpresteren volgens leerkracht	
	B	p
Meisje	-0.94	0.00
Gemengd	0.06	0.70
Surinaams/Antilliaans	-0.08	0.73
Turks	0.07	0.66
Marokkaans	-0.13	0.45
Overig allochtoon	0.09	0.56
Opl_lo	0.09	0.54
Opl_lbo	0.09	0.34
Opl_hbo/wo	-0.08	0.45
Constante	-2.01	0.00
R ²		
Cox&Snell	1.6%	
Nagelkerke	3.7%	
Meisje	-0.95	0.00
Gemengd NL-allochtoon	-0.02	0.91
Surinaams/Antilliaans	-0.23	0.33
Turks	-0.07	0.67
Marokkaans	-0.25	0.20
Overig allochtoon	-0.04	0.83
Opl_lo	0.05	0.73
Opl_lbo	0.05	0.61
Opl_hbo/wo	-0.08	0.43
Pct allochtone leerlingen	0.00	0.10
Pct ouders lo/lbo opl	0.00	0.74
Schooltype C1	-0.06	0.84
Schooltype C2	0.01	0.96
Schooltype C3	0.47	0.09
Schooltype C5	0.08	0.60
schooltype C6	0.02	0.87
schooltype C7	-0.07	0.68
schooltype C8	0.13	0.51
schooltype onbekend	0.39	0.72
Constante	-2.08	0.00
R ²		
Cox&Snell	1.7%	
Nagelkerke	3.9%	

■ $p < .01$

Deze analyse bevestigt het eerdere bivariate beeld: alleen geslacht is een factor van betekenis, jongens worden door leerkrachten vaker als onderpresteerder beoordeeld dan

meisjes. Alle andere factoren, ook de school- en klaskenmerken, hebben geen significant effect.

Het is interessant om na te gaan of de beoordeling van leerlingen als onderpresteerders over de jaren heen aan grote verandering onderhevig is. Doordat leerlingen in Prima in principe door de jaren heen worden gevolgd, kunnen we het oordeel van de leerkracht van groep 4 (uit Prima 4, schooljaar 2000-2001) vergelijken met dat van de leerkracht uit groep 8 (Prima 6, schooljaar 2004-2005). Bij in totaal 2.100 leerlingen is bij beide metingen de schaal afgenomen. Bij deze 2.100 leerlingen bedraagt de correlatie tussen de score op de schaal 'onderpresteren' in groep 4 en groep 8 0.24; dit is een lage correlatie. Toen deze leerlingen in groep 4 zaten, werden 143 van hen (6,8%) gezien als onderpresteerder (score van 4 of hoger op de schaal). Van deze groep krijgen er 24 4 jaar later in groep 8 nog steeds een score van 4 of hoger op de schaal. Bij het merendeel (119) is de score dus onder de 4 gedaald. Zo bezien is het oordeel over onderpresteren nauwelijks van blijvende aard.

6.2 Komen verwachtingen van leerkrachten uit?

Behalve de vraag of een leerling wel of geen onderpresteerder is, hebben de leerkrachten ook de vraag beantwoord welk (toekomstig) niveau van voortgezet onderwijs de leerkracht het meest waarschijnlijk acht voor een leerling. Aangezien de verdere schoolloopbaan van de leerlingen bij ons bekend is, konden we nagaan of deze verwachting ook is uitgekomen. Wanneer dat niet het geval blijkt te zijn, en het feitelijke schooltype is lager dan de verwachting van de leerkracht was, kunnen er twee dingen aan de hand zijn:

- óf er is sprake van onderbenutting van talent, omdat de capaciteiten die de leerling had niet benut zijn;
- óf de verwachting van de leerkracht is niet realistisch geweest.

In deze paragraaf onderzoeken we de eerste mogelijkheid, in paragraaf 6.3 de tweede.

We zijn eerst nagegaan of de verwachting van leerkrachten is uitgekomen door het door de leerkracht verwachte niveau van voortgezet onderwijs van leerlingen in groep 4 te vergelijken met het advies dat deze leerlingen aan het eind van het basisonderwijs daadwerkelijk hebben gehad. Vervolgens hebben we de vo-prognose in groep 4 ook nog vergeleken met het bereikte niveau in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs.

De verwachting kende de volgende categorieën, toegespitst op het toenmalige voortgezet onderwijs: 1=vso/ivbo; 2=vbo; 3=vbo/mavo; 4=mavo; 5=mavo/havo; 6=havo; 7=havo/vwo; 8=vwo. Vanaf categorie 4 en hoger is deze indeling te vergelijken met het tegenwoordige vmbo-tl en hoger. Bij de eerste drie categorieën hebben we de volgende vo-adviezen uit 2004 gevoegd:

- 1 = vso/ivbo → vmbo-pro; vmbo-pro/lwo; vmbo-lwo; vmbo-lwo/bbl;
- 2 = vbo → vmbo-bbl; vmbo-bbl/kbl; vmbo-kbl; en
- 3 = vbo/mavo → vmbo-kbl/gl; vmbo-gl; vmbo-gl/tl.

Op deze manier kent zowel de voorspelling als het feitelijk advies een vergelijkbare achtdeling.

Vergelijking vo-prognose in groep 4 en advies

We spreken van overeenstemming tussen de voorspelling en het advies als het advies hooguit 1 positie in de genoemde afdeling afwijkt van de voorspelling. Als de voorspelling bijvoorbeeld 6=havo was, dan moet het feitelijk advies 5, 6 of 7 (mavo/havo, havo of havo/vwo) zijn. Op deze manier kunnen we nagaan bij welk deel van de leerlingen er sprake is van een advies dat duidelijk lager is dan de voorspelling, ongeveer overeenstemt, of duidelijk hoger is dan de voorspelling. Tabel 35 geeft een overzicht voor de representatieve steekproef.

Totaal	Advies in groep 8			N 1707
	Lager 23	± Goed 66	Hoger 11	
<i>Per voorspelling</i>				
1 vso/ivbo	0	83	17	35
2 vbo	0	82	18	138
3 vbo/mavo	20	71	10	251
4 mavo	34	52	14	270
5 mavo/havo	25	59	16	359
6 havo	30	56	15	245
7 havo/vwo	22	78	0	285
8 vwo	16	84	0	124

Bij 23% van de leerlingen is er sprake van een advies dat lager ligt dan de verwachting van de leerkracht van groep 4, bij 11% is het advies hoger dan de verwachting. Vooral bij de mavo-voorspelling blijkt het uiteindelijke advies relatief vaak lager: 1 op de 3 leerlingen voor wie mavo was voorspeld, eindigt met een advies voor hooguit vmbo-kbl.

In de volgende tabel geven we een overzicht van het aandeel leerlingen met een advies dat duidelijk lager is dan de voorspelling van hun leerkracht van groep 4, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken.

Tabel 36: Aandeel leerlingen met advies lager dan voorspeld in groep 4; uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)

	Aandeel lager dan voorspeld
Representatieve steekproef	22.7
Totale steekproef	24.8
Geslacht	n.s.
Jongen	24.0
Meisje	25.7
Etnische herkomst	*
NL	23.3
Gemengd NL-all.	22.5
Surinaams/Antilliaans	32.9
Turks	31.9
Marokkaans	30.4
Overig allochtoon	24.6
Opleiding ouders	**
Max lo	27.3
Max lbo	32.2
Max mbo	25.9
Hbo/wo	14.8
Combinatie	**
Lage opl, allochtoon	30.7
Lage opl, autochtoon	31.0
M/h opl, allochtoon	24.3
M/h opl, autochtoon	20.7

* $p < .05$; ** $p < .01$

■ meer dan 7,5% boven gemiddelde

Er zijn geen grote verschillen op dit punt tussen jongens en meisjes. Bij de drie grote groepen allochtone leerlingen (Surinaams/Antilliaans, Turks en Marokkaans) is het aandeel met een lager advies dan voorspeld groter dan gemiddeld.

Tabel 37: Logistische regressie-analyse van de kans op een advies dat lager is dan voorspeld in groep 4

	Advies lager dan voorspeld	
	B	p
Meisje	0.04	0.68
Gemengd NL-allochtoon	-0.02	0.94
Surinaams/Antilliaans	0.29	0.27
Turks	0.27	0.16
Marokkaans	0.23	0.26
Overig allochtoon	-0.06	0.77
Opl_lo	-0.09	0.66
Opl_lbo	0.27	0.02
Opl_hbo/wo	-0.69	0.00
Constante	-1.09	0.00

	Advies lager dan voorspeld	
	B	p
R ²		
Cox&Snell	2.5%	
Nagelkerke	3.7%	
Meisje	0.04	0.68
Gemengd NL-allochtoon	-0.28	0.24
Surinaams/Antilliaans	-0.12	0.68
Turks	-0.17	0.44
Marokkaans	-0.31	0.20
Overig allochtoon	-0.42	0.08
Opl_lo	-0.16	0.45
Opl_lbo	0.26	0.04
Opl_hbo/wo	-0.73	0.00
Pct allochtone leerlingen	0.01	0.01
Pct ouders lo/lbo opl	0.00	0.80
Schooltype C1	0.55	0.14
Schooltype C2	0.04	0.90
Schooltype C3	-0.02	0.97
Schooltype C5	0.19	0.32
Schooltype C6	0.07	0.67
Schooltype C7	-0.14	0.52
Schooltype C8	-0.03	0.90
Schooltype onbekend	23.29	1.00
Constante	-1.21	0.00
R ²		
Cox&Snell	3.6%	
Nagelkerke	5.4%	

■ $p < .01$

Het belangrijkste bij de opleiding is, dat bij leerlingen met hoger opgeleide ouders het aandeel met te laag advies aanzienlijk lager is dan bij leerlingen met lager opgeleide ouders. Uit de combinatie van etnische herkomst en opleiding komt naar voren dat de opleidingsfactor hier doorslaggevend is. Dat wordt bevestigd door de uitkomsten van de multivariate analyse, die ook hierbij zijn uitgevoerd (tabel 37).

In de tabel zien we in het eerste gedeelte alleen bij hoger opgeleide ouders een significant (negatief) effect; alle andere individuele effecten zijn niet-significant. De toevoeging van klas- en schoolkenmerken laat nog een extra effect zien: naarmate het percentage allochtone leerlingen in de klas groter is, is ook de kans groter op een advies dat lager uitvalt dan voorspeld.

Vergelijking vo-prognose in groep 4 en schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs

In deze paragraaf presenteren we dezelfde tabellen nog een keer, maar dan voor de vergelijking tussen de vo-prognose in groep 4 en het feitelijk bereikte niveau in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs.

In tabel 38 staat vermeld bij welk deel van de leerlingen het schooltype waarop ze in het vierde jaar voortgezet onderwijs zitten, duidelijk lager is dan de voorspelling in groep 4, ongeveer overeenstemt, of duidelijk hoger is dan de voorspelling. De gegevens zijn gebaseerd op de representatieve steekproef.

	Schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs			N
	Lager 18	± Goed 67	Hoger 15	
Totaal				2563
<i>Per voorspelling in groep 4</i>				
1 vso/ivbo	0	93	7	114
2 vbo	0	86	14	294
3 vbo/mavo	6	87	7	381
4 mavo	31	45	24	466
5 mavo/havo	20	66	14	476
6 havo	30	35	35	341
7 havo/vwo	15	85	0	332
8 vwo	31	69	0	159

Bij 18% van de leerlingen is er sprake van een onderwijspositie in leerjaar 4 die lager is dan door de leerkracht in groep 4 van het basisonderwijs werd voorspeld. Bij 15% is de feitelijke positie hoger. Vooral onder de leerlingen met een havo-voorspelling vinden we veel leerlingen die op een lager of een hoger schooltype terecht zijn gekomen dan door de leerkracht was voorspeld.

Om een beeld te krijgen van het type leerling waarvan de leerkracht in groep 4 hogere verwachtingen had dan feitelijk gerealiseerd, is deze groep in tabel 39 uitgesplitst naar de inmiddels bekende achtergrondkenmerken.

Tabel 39: Aandeel leerlingen op een schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs dat lager is dan voorspeld in groep 4, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	
	Aandeel met schooltype lager dan voorspeld
Representatieve steekproef	18.1
Totale steekproef	18.7
<i>Geslacht</i>	**
Jongen	21.2
Meisje	15.4
<i>Etnische herkomst</i>	n.s.
NL	19.3
Gemengd NL-all.	15.7
Surinaams/Antilliaans	19.0
Turks	15.0
Marokkaans	16.6
Overig allochtoon	12.8
<i>Opleiding ouders</i>	**
Max lo	15.3
Max lbo	23.2
Max mbo	19.3
Hbo/wo	10.6
<i>Combinatie</i>	**
Lage opl, allochtoon	16.7
Lage opl, autochtoon	23.9
M/h opl, allochtoon	16.6
M/h opl, autochtoon	10.1

*= $p < .05$ **= $p < .01$

Er zijn meer jongens dan meisjes van wie de leerkracht hogere verwachtingen had dan in de praktijk gerealiseerd is. Eén op de vijf jongens en één op de zes meisjes zit acht jaar later op een lager schooltype dan de leerkracht had voorspeld. Tussen de herkomstcategorieën zijn er geen significante verschillen.

Bij opleiding ouders en de combinatievariabele opleiding-herkomst zien we die wel: met name de autochtone kinderen van laagopgeleide ouders hebben de verwachting van de leerkracht niet waargemaakt. Dat geldt voor één op de vier van deze leerlingen. Van de allochtonen is één op de zeven lager geëindigd dan voorspeld. Bij de autochtone kinderen van hoogopgeleide ouders komt het bij één op de tien kinderen voor.

Ook hier hebben we een multivariate analyse uitgevoerd. De uitkomsten daarvan staan in de volgende tabel.

Tabel 40: Logistische regressie-analyse van de kans op een lager dan in groep 4 voorspeld schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs

	Positie lager dan voorspeld t.o.v. v.o.-prognose in groep 4	
	B	P
Meisje	-.40	.00
Gemengd NL-allochtoon	-.20	.48
Surinaams/Antilliaans	.01	.96
Turks	-.49	.02
Marokkaans	-.32	.15
Overig allochtoon	-.52	.01
Opl_lo	.02	.93
Opl_lbo	.25	.01
Opl_hbo/wo	-.71	.00
Constante	-1.20	.00
R ²		
Cox&Snell	2.3%	
Nagelkerke	3.8%	

■ $p < .01$

De uitkomsten van de bivariate analyses worden hier bevestigd. De meisjes hebben een kleinere kans op onderbenutting dan de jongens. Bij herkomst zien we een kleinere kans op onderbenutting bij de Turkse en de overige allochtone leerlingen. Een positief effect, dus een grotere kans op een lager dan voorspelde positie in het vierde jaar voortgezet onderwijs, vinden we bij de leerlingen die afkomstig zijn uit een gezin met maximaal één opleiding op lbo-niveau. Het tegenovergestelde effect vinden we bij de leerlingen uit gezinnen met een hoge opleiding.

6.3 Zijn de verwachtingen van leerkrachten realistisch?

Uit tal van onderzoek blijkt dat verwachtingen van leerkrachten een belangrijke rol spelen in de verdere onderwijsloopbaan van leerlingen (onder andere Jungbluth, 2003). Een mogelijk andere vorm van onderbenutting van talent kan daarom worden gevonden in leerkrachtverwachtingen die te laag zijn in vergelijking met het prestatieniveau van leerlingen.

Om na te gaan of er al vroeg in de onderwijsloopbaan discrepanties bestaan tussen de (feitelijke) prestaties van leerlingen en de verwachtingen die hun leerkrachten van hun toekomst hebben, zijn we voor leerlingen uit groep 4 van Prima 6 (schooljaar 2004-2005) nagegaan welke verwachtingen leerkrachten hadden. Er is aan de leerkrachten een tweetal vragen gesteld over de toekomst van de leerlingen:

- een vraag naar het meest waarschijnlijke keuze voor voortgezet onderwijs (onderverdeeld in: vmbo-b; vmbo-tl; havo; en vwo; bij twijfel konden ook combinaties worden aangegeven); en
- een vraag naar de kans dat de leerling ooit hbo of universiteit haalt (met 5 antwoordmogelijkheden van zeer klein tot zeer groot).

Deze beide leerkrachtverwachtingen hebben we afgezet tegen het (gemiddelde) prestatieniveau van de leerling voor taal en rekenen in groep 4. *In lijn met de rest van dit rapport spreken we hier van onderbenutting als de verwachtingen van de leerkracht één of meer standaarddeviatie lager liggen dan de prestaties van de leerling.*

In tabel 41 geven we het aandeel leerlingen bij wie sprake is van lage leerkrachtverwachtingen wat betreft de vo-keuze of wat betreft het halen van hoger onderwijs.

Tabel 41: Aandeel leerlingen waarvan de leerkracht 'te lage' toekomstverwachtingen heeft; uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)

	Vo-verwachting achter bij prestaties	Ho-verwachting achter bij prestaties
Referentiesteekproef	12.6	12.5
Totale steekproef	12.1	12.1
<i>Geslacht</i>	**	**
Jongen	14.3	14.0
Meisje	9.9	10.0
<i>Etnische herkomst</i>	**	**
NL	14.4	14.2
Gemengd NL-allochtoon	10.2	10.7
Surinaams/Antilliaans	6.8	9.0
Turks	4.5	5.4
Marokkaans	8.5	8.8
Overig allochtoon	7.7	6.6
<i>Opleiding ouders</i>	**	**
Max lo	8.8	7.8
Max lbo	15.4	15.8
Max mbo	13.4	13.7
Hbo/wo	8.7	8.1
<i>Combinatie</i>		
Lage opl, allochtoon	7.5	7.8
Lage opl, autochtoon	20.4	20.0
M/h opl, allochtoon	7.4	7.8
M/h opl, autochtoon	12.4	12.3

* $p < .05$; ** $p < .01$

■ meer dan 7,5% boven gemiddelde

Het beeld bij beide verwachtingen stemt goed overeen. Bij ongeveer een op de acht leerlingen verwacht de leerkracht duidelijk minder dan op basis van feitelijke prestaties redelijk lijkt. Uit de tabel blijkt verder dat de leerkrachten bij de jongens wat vaker te lage verwachtingen hebben dan bij de meisjes. Bij de meeste allochtone groepen, in het bijzonder bij de Turkse leerlingen, ligt het aandeel te lage verwachtingen lager dan bij de autochtone leerlingen. Het meest opvallende is de combinatievariabele: daar zien we opnieuw het lagere aandeel bij allochtone leerlingen, maar zien we ook dat het vooral de groep autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders is, waar het vaakst sprake is van te lage leerkrachtverwachtingen.

7 Samenvatting van de resultaten

In dit rapport is onderzocht in welke mate en bij welke leerlingen in basis- en voortgezet onderwijs onderbenutting van talent plaatsvindt. Daarbij stonden de volgende vier vragen centraal:

- (1) In hoeverre vindt er in Nederland onderbenutting plaats van bij leerlingen aanwezige cognitieve talenten?
- (2) In hoeverre treden hierin verschillen op tussen de subgroepen sekse en sociaal-etnische herkomst?
- (3) In hoeverre treden verschillen op tussen diverse domeinen (alfa-, bèta- en gamma-vakken)?
- (4) In welke fase van de onderwijsloopbaan treedt de onderbenutting met name op?

Voor de beantwoording van deze vragen zijn secundaire analyses uitgevoerd op databestanden van cohortonderzoek in het basis- en voortgezet onderwijs.

In het algemeen gaat het er bij onderbenutting om dat bij de leerling 'niet uitgehaald wordt wat erin zit'. Het gaat dus niet alleen om heel talentvolle leerlingen, van onderbenutting kan ook sprake zijn bij leerlingen met lagere prestatieniveaus. In dit onderzoek zijn we uitgegaan van diverse uitwerkingen van onderbenutting, die zijn geordend in de volgende vier thema's:

- thema 1: discrepanties tussen potenties en prestaties;
- thema 2: de ontwikkeling van de relatieve positie in basis- en voortgezet onderwijs;
- thema 3: onderbenutting bij de advisering en de vo-schoolkeuze; en
- thema 4: het oordeel en de verwachtingen van leerkrachten.

In dit slothoofdstuk worden de resultaten samengevat. We doen dat door per thema aan te geven:

- hoe het is onderzocht;
- bij hoeveel leerlingen onderbenutting volgens deze invalshoek voorkomt;
- of er verschillen zijn tussen de alfa-, bèta- en gamma-domeinen;
- of er verschillen zijn naar achtergrondkenmerken van de leerlingen (geslacht, herkomstland en opleiding van de ouders);
- of er verschillen zijn naar samenstelling van klassen en scholen (alleen basisonderwijs).

Na de beschrijving van de resultaten per thema, worden in de slotparagraaf de onderzoeksvragen beantwoord.

7.1 Thema 1: discrepanties tussen potenties en prestaties

Hoe is dit onderzocht?

Dit thema is op vier manieren onderzocht.

- door de prestaties van de leerlingen in het basisonderwijs te vergelijken met hun score op een non-verbale IQ-test;
- door de taalvaardigheid van leerlingen in het basisonderwijs te vergelijken met hun rekenvaardigheid;
- door de rapport- en examencijfers in het voortgezet onderwijs te vergelijken met de score op een non-verbale IQ-test; en
- door de rapport- en examencijfers voor Nederlands en wiskunde te vergelijken met eerdere taal- en rekenprestaties.

In het basisonderwijs is gekeken naar de scores op taal- en rekentoetsen in groep 2, 4, 6 en 8, op een toets voor begrijpend lezen in groep 6 en 8 en op (deeltoetsen van) de Cito-eindtoets in groep 8. De IQ-scores die de leerling in de groepen 4, 6 en 8 heeft gehaald zijn als norm genomen voor de onder punt 1 beschreven vergelijking. In het voortgezet onderwijs fungeerden de rapportcijfers voor Nederlands, Engels en wiskunde in het derde leerjaar en (voor vmbo-leerlingen) de eindexamencijfers voor Nederlands, Engels, wiskunde, maatschappijleer en economie als prestatiematen. De IQ-score en de taal- en rekenscores in groep 8 zijn als vergelijkingsmaat gebruikt.

Bij hoeveel leerlingen komt onderbenutting volgens deze benadering voor?

Lage toetsscores vergeleken met IQ

Wanneer de IQ-score als norm wordt gehanteerd, is de onderbenutting bij alle afzonderlijke toetsen (taal, rekenen, begrijpend lezen, en de onderdelen informatieverwerking en wereldoriëntatie van de Cito-eindtoets) en groepen (4, 6 en 8) tussen de 15 en 18%. Bij de totaalscore op de Cito-eindtoets ligt het aandeel wat lager, namelijk op bijna 12% van de groep 8-leerlingen.

Discrepanties tussen taal en rekenen

Deze doen zich voor bij ongeveer 10% van de leerlingen in groep 2, toenemend naar bijna 18% in groep 4 en vervolgens weer afnemend naar 15% in groep 6 en 13% in groep 8.

Onvoldoendes in het voortgezet onderwijs bij bovengemiddelde IQ-score

Met de IQ-score als norm is het aandeel onderbenutters bij Nederlands kleiner dan bij Engels en wiskunde. Bij alle drie de vakken is het percentage in het havo het hoogst. In dat schooltype heeft bijna 10% van de leerlingen met een bovengemiddelde IQ-score een onvoldoende voor Engels en/of wiskunde. Bij het vak Nederlands in het vwo vinden we het laagste percentage: 4% van de vwo-leerlingen heeft een onvoldoende voor Nederlands, terwijl hun IQ-score in groep 8 bovengemiddeld was. Bij de examencijfers van de vmbo-leerlingen zijn de percentages onderbenutters iets lager dan bij de rapportcijfers: bij Nederlands 2,5%, bij Engels 6,5% en bij wiskunde 4,5%. Het aandeel onderbenutting bij economie bedraagt circa 3%. Bij maatschappijleer is het percentage te verwaarlozen (slechts 1%).

Onvoldoendes in het voortgezet onderwijs bij goede prestaties in het basisonderwijs

Discrepanties tussen de taalscore in groep 8 en de rapportcijfers voor Nederlands zijn kleiner dan de discrepanties tussen de rekenscore en de rapportcijfers voor wiskunde. Bij

Nederlands gaat het om maximaal 5%, bij wiskunde om maximaal 7,5%. De hoogste percentages vinden we in havo en vmbo-b. Bij de *examencijfers* voor Nederlands en wiskunde is deze vorm van onderbenutting te verwaarlozen: het komt bij wiskunde bij maximaal 3,7% van de leerlingen voor en bij Nederlands bij 1,5% van de leerlingen.

Zijn er verschillen tussen de domeinen?

In het basisonderwijs niet. Het aandeel onderbenutters voor taal, rekenen, begrijpend lezen, informatieverwerking en wereldoriëntatie is ongeveer gelijk. Ook het percentage leerlingen bij wie de taalprestaties achterblijven bij de rekenprestaties is in elke groep vrijwel gelijk aan het aandeel rekenprestaties achterblijvend bij taal.

In het voortgezet onderwijs is er wel een verschil: bij Nederlands is er minder onderbenutting dan bij wiskunde. Dat geldt zowel bij de IQ-score als bij de taal- en rekenprestaties als norm. Bij Engels is er daarentegen vaker sprake van onderbenutting dan bij wiskunde. De onderbenutting bij maatschappijleer en economie (als representanten van de gamma-vakken) is zeer gering.

Zijn er verschillen naar achtergrondkenmerken van de leerlingen?

Lage toetsscores vergeleken met IQ

Het aandeel onderbenutting is in het algemeen groter bij allochtone leerlingen en bij leerlingen met ouders met een lage opleiding. Bij taal is de etnische factor het belangrijkste, bij de andere domeinen is de ouderlijke opleiding belangrijker. De groep Turkse leerlingen heeft vrijwel steeds het hoogste aandeel onderbenutters. Belangrijke verschillen tussen jongens en meisjes zien we alleen bij rekenen: daar zijn meer meisjes bij wie de rekenprestaties achterblijven bij hun IQ-score.

Discrepanties tussen taal en rekenen

Leerlingen die goed zijn in rekenen maar beduidend slechter in taal, zijn wat vaker jongens dan meisjes. Ook zijn het nogal eens allochtone, in het bijzonder Turkse, leerlingen met laagopgeleide ouders. Bij leerlingen die juist in rekenen beduidend slechter zijn dan in taal, zien we wat vaker meisjes en iets vaker autochtone leerlingen.

Onvoldoendes in het voortgezet onderwijs

Bij het vak Nederlands komt onderbenutting vaker voor bij jongens dan bij meisjes. Dat is zowel bij de rapportcijfers als bij de examencijfers te zien, en zowel bij de IQ-score als de prestaties als norm. Bij de Turkse leerlingen is bij Nederlands én bij Engels sprake van onderbenutting. Bij wiskunde speelt het opleidingsniveau van de ouders de belangrijkste rol: de kans op onderbenutting is bij kinderen van laagopgeleide ouders groter dan bij kinderen van hoogopgeleide ouders. Daarnaast is er een klein verschil tussen jongens en meisjes. Bij jongens zijn hun rapportcijfers voor wiskunde vaker dan bij meisjes lager dan op grond van hun rekenprestaties in groep 8 verwacht zou worden. Bij het wiskunde-examen op het vmbo zijn het daarentegen vaker meisjes dan jongens die een onvoldoende voor wiskunde halen, terwijl ze een bovengemiddelde IQ-score hadden. Bij economie gaat het vooral om allochtone kinderen van hoger opgeleide ouders.

Zijn er in het basisonderwijs daarnaast nog verschillen naar samenstelling van klassen en scholen?

Er is een relatie met het aandeel allochtone leerlingen. De kans op het beduidend achterblijven van rekenprestaties bij taalprestaties is groter op scholen met veel allochtone

leerlingen. Dit compositie-effect is tegengesteld aan het individuele effect, want allochtone leerlingen hebben juist minder kans op het achterblijven van hun rekenprestaties. Ook bij lage rekenscores ten opzichte van de IQ-score vinden we dat de kans daarop groter is naarmate het aandeel allochtone leerlingen in de klas groter is. En, daarmee in overeenstemming, dat de kans groter is op scholen met veel allochtone leerlingen.

7.2 **Thema 2: de ontwikkeling van de relatieve positie in basis- en voortgezet onderwijs**

Hoe is dit onderzocht?

Dit thema is op twee manieren onderzocht:

- door de relatieve positie van een leerling wat betreft zijn/haar taal- en rekenprestaties ten opzichte van de landelijke verdeling in groep 4 te vergelijken met de relatieve positie ten opzichte van de landelijke verdeling in groep 8; en
- door deze relatieve positie in groep 4 te vergelijken met de relatieve onderwijspositie in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs.

In het basisonderwijs is gekeken naar de scores op taal- en rekentoetsen in groep 4 en 8. De onderwijspositie in het voortgezet onderwijs is bepaald met behulp van de leerjarenladder, waarin informatie over zowel het onderwijstype als de klas waarin de leerling zit zijn verdisconteerd.

Bij hoeveel leerlingen komt onderbenutting volgens deze benadering voor?

Relatieve achteruitgang in het basisonderwijs

Bij rond de 15% van de leerlingen zijn de relatieve taal- en rekenprestaties in groep 8 substantieel lager dan ze in groep 4 waren.

Relatieve achteruitgang in het voortgezet onderwijs

Bij bijna 20% van de leerlingen is de relatieve positie in het vierde jaar voortgezet onderwijs substantieel lager dan de relatieve taal- en rekenprestaties in groep 4.

Zijn er verschillen tussen domeinen?

Het percentage leerlingen dat in groep 8 relatief lagere prestaties haalt dan in groep 4, ligt bij taal iets hoger dan bij rekenen. De relatieve taalprestaties zijn bij 16% van de leerlingen in groep 8 lager dan ze in groep 4 waren; bij de rekenprestaties gaat het om 14%.

In het vierde jaar van het voortgezet onderwijs is de relatieve positie van 17,5% van de leerlingen lager dan hun relatieve taalprestaties in groep 4 van het basisonderwijs. Ten opzichte van de relatieve rekenprestaties heeft 15,5% van de leerlingen in het vierde jaar voortgezet onderwijs een lagere relatieve positie.

Zijn er verschillen naar achtergrondkenmerken van de leerlingen?

Relatieve achteruitgang in het basisonderwijs

Tussen groep 4 en 8 hebben allochtone leerlingen een kleinere kans op een sterke (relatieve) achteruitgang in prestaties dan autochtone leerlingen, zowel bij taal als bij rekenen. Meisjes hebben een iets grotere kans op een relatieve achteruitgang bij taal dan jongens.

Relatieve achteruitgang in het voortgezet onderwijs

Vergelijken we de relatieve positie in groep 4 met de relatieve positie in het vierde jaar voortgezet onderwijs, dan zien we de grootste achteruitgang bij de autochtone kinderen van laagopgeleide ouders. Bij een kwart tot een derde van deze kinderen is hun relatieve positie aan het eind van het voortgezet onderwijs lager dan hun relatieve taal- en rekenvaardigheden in groep 4 van het basisonderwijs waren. Tussen jongens en meisjes zijn er wat dat betreft geen significante verschillen.

Zijn er in het basisonderwijs daarnaast nog verschillen naar samenstelling van klassen en scholen?

De kans op een relatieve achteruitgang bij de taalprestaties is op scholen met veel allochtone leerlingen iets kleiner dan op scholen met weinig allochtone leerlingen.

7.3 Thema 3: onderbenutting bij de advisering en de vo-schoolkeuze

Hoe is dit onderzocht?

Dit thema is op drie manieren onderzocht:

- door de relatie tussen het advies voor voortgezet onderwijs en de taal-, reken- en leesprestaties in groep 8 vast te stellen;
- door de relatie tussen het schooltype in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs en de taal-, reken- en leesprestaties in groep 8 te bepalen; en
- door het advies te vergelijken met het schooltype in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs.

De prestatiematen in groep 8 zijn de scores op de in Prima gebruikte taal- en reken- toetsen, de toets voor begrijpend lezen, en de totaalscore op de Cito-eindtoets basisonderwijs. De vergelijking tussen advies en schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs is gemaakt voor twee cohorten leerlingen: de leerlingen die in 1996, vóór de invoering van het vmbo, in groep 8 zaten en de leerlingen die in 2000, dus ná de invoering van het vmbo, in groep 8 zaten.

Bij hoeveel leerlingen komt onderbenutting volgens deze benadering voor?

Onderadvisering: laag advies ten opzichte van prestaties

Het aandeel leerlingen met lage adviezen ten opzichte van hun prestaties (of, anders gezegd, met een zeer 'voorzichtig behoudend' advies) is landelijk maar enkele procenten: ongeveer 6% ten opzichte van het gemiddelde van de drie in Prima gebruikte toetsen en nog geen 4% ten opzichte van de Cito-eindtoets.

Lage keuze ten opzichte van prestaties

Een vergelijkbaar percentage leerlingen zit in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs in een laag schooltype ten opzichte van hun prestaties.

Discrepantie advies en onderwijsniveau in het vierde jaar voortgezet onderwijs

In het 2000-8-cohort zit 11% in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs op een lager schooltype dan was geadviseerd, en 9% op een hoger schooltype. Die percentages zijn vrijwel gelijk aan die in het 96-8-cohort. De invoering van het vmbo heeft daar dus niets aan veranderd.

Zijn er verschillen naar achtergrondkenmerken van de leerlingen?

Onderadvisering

Het belangrijkste is het opleidingsniveau van de ouders: (te) lage advisering komt het meest voor bij leerlingen van ouders met lagere opleidingen (maximaal lager onderwijs of lbo).

Lage keuze ten opzichte van prestaties

Deze lage advisering wordt niet gecompenseerd door het feitelijk kiezen van hogere schooltypen: ook bij de schoolkeuze is er juist bij de kinderen van laagopgeleide ouders sprake van onderbenutting.

Discrepantie advies en onderwijsniveau in het vierde jaar voortgezet onderwijs

Allochtone kinderen hebben een grotere kans dat ze in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs op een *hogere* schooltype zitten dan geadviseerd. Er is eigenlijk maar één groep die vrijwel niet op een hoger schooltype terecht komt dan was geadviseerd, namelijk de autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders. De laatstgenoemde groep en ook jongens zitten in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs vaker op een *lager* schooltype dan geadviseerd dan meisjes en kinderen van hoger opgeleide ouders.

Zijn er in het basisonderwijs daarnaast nog verschillen naar samenstelling van klassen en scholen?

Nee.

7.4 Thema 4: het oordeel en de verwachtingen van leerkrachten

Dit thema is op vier manieren onderzocht:

- door aan de leerkracht te vragen of een leerling beter zou kunnen presteren dan hij/zij doet, met andere woorden: of de leerling een 'onderpresteerder' is;
- door na te gaan of de vo-prognose van leerkrachten in groep 4 overeenkomt met het advies dat de leerling in groep 8 heeft gekregen;
- door na te gaan of de vo-prognose van leerkrachten in groep 4 overeenkomt met het schooltype waarop de leerling in het vierde jaar voortgezet onderwijs zit; en
- door na te gaan of de verwachtingen van leerkrachten in groep 4 in overeenstemming zijn met de feitelijke prestaties van de leerling.

Aan de leerkrachten in groep 4 is gevraagd of de leerling een 'onderpresteerder' is en naar welk vo-type de leerling in de toekomst vermoedelijk zal gaan. Deze informatie is vergeleken met het feitelijke advies aan deze leerling in groep 8 en het schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs.

De prestatiematen in groep 4 betreffen de scores op de in Prima gebruikte taal- en rekentoets.

Bij hoeveel leerlingen komt onderbenutting volgens deze benaderingen voor?

Onderpresteerder

Bij ongeveer 6% van de leerlingen uit groep 2 zegt de leerkracht dat de schoolprestaties achterblijven bij de mogelijkheden van de leerling. Dit percentage loopt op tot ruim 8%

van de leerlingen uit groep 8. Het gaat daarbij niet om dezelfde leerlingen; het overgrote deel van de leerlingen die in het begin van het basisonderwijs als onderpresteerder worden beoordeeld, wordt in groep 8 niet meer zo gezien.

Discrepantie vo-prognose en advies

Bij 23% van de leerlingen is het advies lager dan de vo-prognose in groep 4.

Discrepantie vo-prognose en het schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs

Bij 18% van de leerlingen is het schooltype in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs lager dan de vo-prognose in groep 4.

Lage leerkrachtverwachtingen

Bij 13% van de leerlingen in groep 4 heeft de leerkracht lagere verwachtingen over het toekomstige vo-niveau dan gezien de feitelijke prestaties gerechtvaardigd zou zijn.

Zijn er verschillen naar achtergrondkenmerken van de leerlingen?

Onderpresteerder

Jongens worden ongeveer tweemaal zo vaak door de leerkracht als onderpresteerder beoordeeld als meisjes.

Discrepantie vo-prognose en advies

Leerlingen met ouders die hoger onderwijs hebben gevolgd, hebben een kleinere kans dat hun advies lager uitvalt dan de vo-prognose van de leerkracht in groep 4.

Discrepantie vo-prognose en het schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs

Er zijn meer jongens dan meisjes van wie de vo-prognose van de leerkracht in groep 4 hoger was dan in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs is gerealiseerd. Verder zijn het met name de autochtone kinderen van laagopgeleide ouders die de vo-prognose van de leerkracht niet hebben waargemaakt.

Lage leerkrachtverwachtingen.

Leerkrachten hebben bij jongens vaker dan bij meisjes lagere verwachtingen dan hun prestaties rechtvaardigen. Te lage verwachtingen komen vooral voor bij autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders.

Zijn er in het basisonderwijs daarnaast nog verschillen naar samenstelling van klassen en scholen?

Alleen wat betreft de kans dat een advies lager uitvalt dan voorspeld. Die kans is namelijk groter naarmate het percentage allochtone leerlingen in de klas groter is.

7.5 Beantwoording van de onderzoeksvragen

In de vorige paragraaf is per thema aangegeven in welke mate, bij wie en in welke fase van het onderwijs sprake is van onderbenutting van capaciteiten volgens de door ons gehanteerde definities. Om de grote lijn in het geheel te kunnen zien, zijn de resultaten in tabel 42 nog een keer samengevat. Het eerste deel van de tabel gaat over het basisonderwijs, het tweede over het voortgezet onderwijs. In beide delen staan aan de linkerkant de vier thema's met de bijbehorende indicatoren voor onderbenutting. In de kolom

daarnaast staat vermeld hoe vaak deze vorm van onderbenutting landelijk gezien in het basis- respectievelijk voortgezet onderwijs voorkomt. In de volgende kolommen staan de door ons onderscheiden achtergrondkenmerken: geslacht van de leerling, herkomstland van de ouders en hoogste opleiding binnen het gezin. In de tabel geven de kruisjes aan bij welke leerlingen de kans op onderbenutting significant groter is dan bij andere leerlingen. Aan de hand van deze tabel beantwoorden we in deze slotparagraaf de vier centrale onderzoeksvragen.

1. In hoeverre vindt er in Nederland een onderbenutting plaats van bij leerlingen aanwezige cognitieve talenten?

In de landelijk representatieve steekproef van basisscholen vinden we bij rond de 15% van de leerlingen dat er prestatiescores worden behaald die duidelijk lager zijn dan de door dezelfde leerling behaalde IQ-scores. Dat is niet steeds dezelfde groep leerlingen: de ene leerling haalt een lage score op een taaltoets vergeleken met het IQ, terwijl dat bij de andere leerling juist een lage score op een rekentoets is. Ook discrepanties tussen taal- en rekenprestaties, waarbij een goede score voor taal samengaat met een lage score voor rekenen (of andersom), komt bij ongeveer 15% van de leerlingen voor.

In het voortgezet onderwijs lijkt onderbenutting minder voor te komen. Bij rond de 6% van de leerlingen worden er onvoldoendes behaald door leerlingen met een bovengemiddelde IQ-score. De verklaring voor dit lagere percentage ligt grotendeels in het feit dat de leerlingenpopulatie in het voortgezet onderwijs homogener (want in schooltypen) gegroepeerd is dan in het basisonderwijs.

Wanneer over een langere periode de relatieve onderwijsprestaties van leerlingen ten opzichte van de landelijke verdeling ('behoort de leerling tot de beter of de minder presterende groep?') in ogenschouw worden genomen, dan zien we in het basisonderwijs dat rond de 15% er tussen groep 4 en groep 8 relatief gezien duidelijk op achteruitgaat. Tussen groep 8 en het vierde jaar voortgezet onderwijs komt daar nog circa 4% bij.

In de cruciale overgang van basis- naar voortgezet onderwijs vinden we eveneens aanwijzingen voor onderbenutting van talenten. Het aandeel leerlingen dat (te) laag wordt geadviseerd in vergelijking met hun prestaties, ligt rond de 5%, en ook het aandeel (te) lage feitelijke vo-keuzes is in die orde van grootte.

Na vier jaar voortgezet onderwijs zit ongeveer 10% van de leerlingen op een lager niveau van voortgezet onderwijs dan hun advies, en ook ongeveer 10% hoger. Beide afwijkingen kunnen onderbenutting aanduiden: bij de leerlingen die lager uitkomen zijn de 'potenties' die uit hun advies bleken niet gerealiseerd; en leerlingen die hoger uitkomen hebben laten zien dat hun advisering te laag was en juist een onderschatting vormde van hun potenties.

Afgaande op het oordeel van de leerkracht vindt bij circa 8% van de leerlingen onderbenutting van talent plaats. Volgens de leerkracht zouden deze leerlingen beter kunnen presteren dan zij doen. Aan het oordeel van de leerkracht valt echter wel iets af te dingen. Hun verwachtingen over de mogelijkheden van de leerlingen blijken namelijk vaak niet uit te komen. Bijna een kwart van de leerlingen krijgt een lager advies dan in groep 4 was voorspeld. Bovendien zijn de verwachtingen over 13% van de leerlingen in groep 4 lager dan gezien hun feitelijke taal- en rekenprestaties gerechtvaardigd zou zijn.

2. In hoeverre treden hierin verschillen op tussen de subgroepen sekse en sociaal-etnische herkomst?

In tabel 42 tekenen zich een paar duidelijke lijnen af. De kans op onderbenutting bij jongens is het grootst bij taal/Nederlands. Daarnaast spelen bij hen ook te lage verwachtingen van de leerkracht een rol, en kiezen zij bovendien zelf voor een lager schooltype dan meisjes met hetzelfde prestatieniveau. Bij meisjes is de kans op onderbenutting het grootst bij rekenen/wiskunde en wereldoriëntatie. Wat taal betreft gaan ze er in de loop van het basisonderwijs weliswaar wat meer op achteruit dan de jongens, maar dat kan aan het hogere aanvangsniveau liggen. Van bovengemiddeld veel te lage verwachtingen, adviezen of schoolkeuzes is bij hen geen sprake.

Als we de Turkse leerlingen even buiten beschouwing laten, dan zien we dat de kans op onderbenutting bij allochtone leerlingen het grootst is in het basisonderwijs, en dan met name bij taal, begrijpend lezen en wereldoriëntatie. Bij rekenen, informatieverwerking en de Cito-totaalscore zien we geen discrepanties met hun IQ-score of met scores op andere schooltoetsen. In het voortgezet onderwijs zijn geen aanwijzingen voor bovengemiddelde onderbenutting bij de allochtonen. Integendeel: het feit dat de onderwijspositie in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs bij een aantal allochtone groepen hoger is dan het advies, wijst erop dat ze hun positie in het voortgezet onderwijs verbeteren.

Hoewel dit laatste ook voor de Turkse leerlingen geldt, vormen deze leerlingen verder een aparte groep. Zij hebben zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs een grotere kans op onderbenutting bij de taalvakken dan andere leerlingen. Wat taal, begrijpend lezen, Nederlands en Engels betreft, blijven hun scores achter bij hun IQ-score. Ook hun score op (onderdelen van) de Cito-eindtoets is lager dan op grond van hun IQ-score zou worden verwacht. Hun capaciteiten voor rekenen en wiskunde lijken wel te worden benut.

Bij de Nederlandse leerlingen valt op dat de toekomstverwachting die de leerkracht in groep 4 van hen heeft, te laag is ten opzichte van hun feitelijke taal- en rekenprestaties. Op de vraag op welk schooltype de leerling waarschijnlijk terecht zal komen, geven de leerkrachten namelijk een lager schooltype op dan bij leerlingen met vergelijkbare prestaties die niet uit Nederland afkomstig zijn. Het gaat hierbij echter niet om *alle* Nederlandse leerlingen, maar met name om Nederlandse leerlingen van wie de ouders maximaal een lbo-opleiding hebben afgerond, dus de huidige 1.25-leerlingen.

Bij kinderen van laagopgeleide ouders, zowel autochtone als allochtone, zien we ook een andere vorm van onderbenutting, namelijk onderadvisering. Het advies dat zij krijgen, is lager dan op grond van hun prestaties zou worden verwacht. Bovendien kiezen deze kinderen zelf voor een lager schooltype dan kinderen van hoger opgeleide ouders met vergelijkbare prestaties.

Hierbij wordt wel een duidelijk verschil tussen autochtone en allochtone kinderen zichtbaar. De lage adviezen en lage schoolkeuzes worden in het voortgezet onderwijs door de autochtone kinderen *niet* omgebogen naar een betere onderwijspositie. Bij autochtone kinderen van laagopgeleide ouders leiden de lage verwachtingen in het begin van het basisonderwijs, de (te) lage adviezen en (te) lage schoolkeuzes ertoe dat hun onderwijspositie aan het eind van het voortgezet onderwijs te laag is ten opzichte van hun presta-

ties aan het begin van het basisonderwijs. Bij deze kinderen heeft de onderbenutting van talent zich dus gedurende de hele schoolloopbaan opgestapeld.

3. In hoeverre treden verschillen op tussen diverse domeinen (alfa-, bèta- en gamma-vakken)?

Tussen taal en rekenen, en in het voortgezet onderwijs tussen de alfa- en bèta-vakken, lijkt in zijn algemeenheid geen verschil te bestaan in de mate van onderbenutting. Zoals hierboven is aangegeven, zijn er wel verschillen naar subgroepen van leerlingen (jongens/meisjes, opleiding/ethniciteit).

Bij de gamma-vakken, maatschappijleer en economie, zien we niet veel aanwijzingen voor onderbenutting. Er zijn nauwelijks leerlingen met een bovengemiddelde IQ-score die een onvoldoende voor maatschappijleer halen. Bij economie zijn het er iets meer. Daarbij gaat het vooral om allochtone leerlingen van hoger opgeleide ouders uit de categorie 'overige landen'.

4. In welke fase van de onderwijsloopbaan treedt de onderbenutting met name op?

Bij allochtone leerlingen is de kans op onderbenutting het grootst in het basisonderwijs, en dan met name bij de taalvakken. In het voortgezet onderwijs is, behalve bij de Turkse leerlingen, geen sprake van bovengemiddelde onderbenutting. Een groot deel van de leerlingen verbetert zijn positie daar zelfs.

Bij autochtone kinderen van laagopgeleide ouders, de huidige 1.25-leerlingen, stapelt de onderbenutting zich langzaam op. Het begint met lage verwachtingen van de leerkracht, vervolgens krijgen ze lagere adviezen dan andere kinderen met vergelijkbare prestaties, en ten slotte kiezen ze (en hun ouders) zelf voor een lager schooltype dan ze gezien hun prestaties vermoedelijk aan zouden kunnen. In tegenstelling tot de allochtone leerlingen blijken ze in het voortgezet onderwijs niet in staat om deze neerwaartse spiraal om te buigen. Ze eindigen in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs dan ook lager dan de (toch al lage) verwachtingen die de leerkracht in groep 4 van hen had. Als mogelijke verklaring voor het achterblijven van prestaties van autochtone kinderen uit de lagere sociale milieus bespreken Vogels & Bronneman-Helmerts (2003) de hypothese dat bij autochtone achterstandsleerlingen het onbenut talent uitgeput is. Onze resultaten wijzen er daarentegen op dat er wel degelijk nog een potentieel aan onbenut talent bestaat bij deze groep.

Wil men bij autochtone kinderen van laagopgeleide ouders onderbenutting voorkomen, dan is het een eerste vereiste dat verwachtingen (van leerkrachten) en ambities (van ouders) worden bijgesteld.

7.6 Kanttekeningen bij het onderzoek

Bij de manier waarop in dit onderzoek onderbenutting is geoperationaliseerd, is een aantal kanttekeningen te plaatsen. We noemen de volgende.

- De eerste uitwerking van onderbenutting is gebaseerd op een vergelijking van de prestaties van leerlingen en hun IQ-score, waarbij de IQ-score wordt beschouwd als een maat voor de feitelijke capaciteiten van de leerlingen. De IQ-test die is afgenomen betreft een klassikaal afneembare non-verbale test, be-

staande uit de onderdelen 'figuur samenstellen' en 'exclusie'. Het gaat hierbij met name om ruimtelijk inzicht, en het is de vraag of dit voldoende is om als maat te dienen voor het intellectuele vermogen van leerlingen. Het feit dat er ook leerlingen zijn bij wie de prestaties hoger uitvallen dan hun IQ-score, doet vermoeden dat deze IQ-test een te beperkt instrument is om het intellectuele vermogen van leerlingen mee vast te stellen.

- Onderbenutting is in dit onderzoek gedefinieerd als discrepantie tussen een verwachte en een feitelijke situatie. Soms waren de resultaten voor meer interpretaties vatbaar, afhankelijk van het gekozen perspectief. Zo kon een discrepantie tussen het door de leerkracht verwachte advies of vo-schooltype en het feitelijke advies of vo-schooltype duiden op onderbenutting bij de leerkracht (te lage verwachtingen ten opzichte van bereikt niveau), maar ook op onderbenutting bij het bereikte niveau (niet uit de leerling gehaald wat er volgens de leerkracht in zat). Of er sprake is van onderbenutting is dus afhankelijk van de gestelde norm.
- Door vrijwel het gehele rapport heen is bij het bepalen van discrepanties tussen IQ en toetsscores en tussen toetsscores onderling, een verschil van ten minste één standaarddeviatie gehanteerd. Uiteraard verandert de omvang van onderbenutting wanneer de grens hoger of lager wordt gelegd. Er is gekozen voor één standaarddeviatie omdat deze grens een indicatie geeft voor een substantieel verschil tussen potentie en prestaties, zonder dat een onevenredig deel van de Nederlandse schooljeugd als onderbenutter beschouwd zou moeten worden. Het hanteren van andere grenzen, bijvoorbeeld een halve of juist twee standaarddeviaties, heeft uiteraard tot gevolg dat de omvang van onderbenutting verandert, maar de verdeling naar de verschillende herkomstkenmerken blijft vrijwel gelijk.

De aard en omvang van onderbenutting is dus sterk afhankelijk van de gekozen definitie en instrumenten. Om die reden hebben we het vraagstuk in dit rapport vanuit verschillende gezichtspunten onderzocht, en zijn we op zoek gegaan naar het 'overall-beeld'.

Voortgezet onderwijs	Lan-de-lijk %	Geslacht		Herkomstland ouders			Max. opleiding ouders						
		J	M	Ned. all.	Sur/ Ant.	Turks	Marok.	Overig	Lo	Lbo	Mbo	Hbo/ wo	
<i>Discrepanties potentie-prestaties:</i>													
Rapportcijfer Nederlands laag t.o.v. IQ	5	x											
Rapportcijfer Engels laag t.o.v. IQ	8												
Rapportcijfer wiskunde laag t.o.v. IQ	8												
Examencijfer Nederlands laag t.o.v. IQ (vmbo)	2	x											
Examencijfer Engels laag t.o.v. IQ (vmbo)	7												
Examencijfer wiskunde laag t.o.v. IQ (vmbo)	4		x										
Examencijfer maatsch.leer laag t.o.v. IQ (vmbo)	1												
Examencijfer economie laag t.o.v. IQ (vmbo)	3						x						
Rapportcijfer Nederlands laag t.o.v. taal gr. 8	4	x											
Rapportcijfer wiskunde laag t.o.v. rekenen gr. 8	6	x											
Examen Nederlands laag t.o.v. taal groep 8	2												
Examen wiskunde laag t.o.v. rekenen groep 8	3												
<i>Ontwikkeling relatieve prestaties:</i>													
Positie v.o.-4 laag t.o.v. taal groep 4	20												
Positie v.o.-4 laag t.o.v. rekenen groep 4	18												
<i>Advisering en v.o.-keuze:</i>													
Schooltype v.o.-1 laag t.o.v. 3 Prima-toetsen	8	x											
Schooltype v.o.-1 laag t.o.v. Cito-toets	4												
Positie v.o.-4 laag t.o.v. advies	11	x											
Advies laag t.o.v. positie v.o.-4	10												
<i>Oordeel en verwachtingen leerkracht</i>													
Positie v.o.-4 laag t.o.v. v.o.-prognose in gr. 4	18	x											

Afkortingen

bbl	beroepsbegeleidende leerweg
bol	beroepsondersteunende leerweg
GION	Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs
gl	gemengde leerweg
hbo	hoger beroepsonderwijs
kbl	kaderberoepsgerichte leerweg
ivbo	individueel voorbereidend beroepsonderwijs
lbo	lager beroepsonderwijs
Leo	landelijke evaluatie onderwijsvoorrangsbeleid
lo	lager onderwijs
lwoo	leerwegondersteunend onderwijs
mbo	middelbaar beroepsonderwijs
oab	onderwijsachterstandenbeleid
Prima	primair onderwijs (in context van cohortonderzoek)
pro	praktijkonderwijs
tl	theoretische leerweg
vbo	voorbereidend beroepsonderwijs
vmbo	voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs
vmbo-b	vmbo beroepsgericht
vmbo-t	vmbo theoretisch gericht
vo	voortgezet onderwijs
vso	voortgezet speciaal onderwijs
wo	wetenschappelijk onderwijs
wsns	weer samen naar school

Figurenlijst

Figuur 1	Aandeel leerlingen met onderbenutting op taal: ten opzichte van hun score op testreeksen	20
Figuur 2	Aandeel leerlingen met onderbenutting op taal; ten opzichte van hun score op de taaltoets	21
Figuur 3	Ontwikkeling van onderbenutting bij taal, uitgesplitst naar etnische herkomst	26
Figuur 4	Ontwikkeling van onderbenutting bij taal, uitgesplitst naar opleiding van de ouders	26
Figuur 5	Ontwikkeling van onderbenutting bij rekenen, uitgesplitst naar etnische herkomst	27
Figuur 6	Ontwikkeling van onderbenutting bij rekenen, uitgesplitst naar opleiding van de ouders	27
Figuur 7	Aandeel leerlingen dat als onderpresteerder wordt beoordeeld, afgezet tegen hun score op de taaltoets	63
Tabel 1	Geselecteerde variabelen	16
Tabel 2	Oude en nieuwe situatie	17
Tabel 3	Aandeel onderbenutting in vergelijking met IQ-score (in %)	22
Tabel 4	Aandeel onderbenutting in vergelijking met IQ-score, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	23
Tabel 5	Aandeel onderbenutting volgens definitie 'rekenen blijft achter bij taal', uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	28
Tabel 6	Aandeel onderbenutting volgens definitie 'taal blijft achter bij rekenen', uitgesplitst naar achtergrond (in %)	29
Tabel 7	Logistische regressie-analyse van de kans op onderbenutting bij taal, rekenen en lezen ten opzichte van de IQ-score in groep 8	31
Tabel 8	Logistische regressie-analyse van de kans op onderbenutting bij de Cito-eindtoets basisonderwijs	32
Tabel 9	Logistische regressie-analyse van de kans op discrepanties tussen reken- en taalscores in groep 8	34
Tabel 10	Aandeel onderbenutting bij taal in vergelijking met IQ-score, bij vier grenzen voor discrepantie; uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	36
Tabel 11	Aandeel onderbenutting in 3 ^e jaar voortgezet onderwijs volgens definitie 'rapportcijfers blijven achter bij IQ', uitgesplitst naar schooltype (in %)	38
Tabel 12	Aandeel onderbenutting in 3 ^e jaar voortgezet onderwijs volgens definitie 'rapportcijfers blijven achter bij IQ', uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	38

Tabel 13	Logistische regressie-analyse van de kans op onderbenutting in leerjaar 3 bij rapportcijfers Nederlands, Engels en wiskunde ten opzichte van hun IQ-score in groep 8	39
Tabel 14	Aandeel onderbenutting bij het eindexamen vmbo volgen definitie 'examencijfers blijven achter bij IQ' (in %)	40
Tabel 15	Aandeel onderbenutting bij het eindexamen vmbo volgens definitie 'examencijfers blijven achter bij IQ', uitgesplitst naar achtergrondkenmerken	40
Tabel 16	Aandeel onderbenutting in het derde jaar voortgezet onderwijs volgens de definitie 'rapportcijfers blijven achter bij de taal- en rekenscores in groep 8', uitgesplitst naar schooltype (in %)	42
Tabel 17	Aandeel onderbenutting in het derde jaar voortgezet onderwijs volgens de definitie 'rapportcijfers blijven achter bij de taal- en rekenscores in groep 8', uitgesplitst naar achtergrondkenmerken	42
Tabel 18	Logistische regressie-analyse van de kans op onderbenutting in het derde jaar bij de rapportcijfers Nederlands en wiskunde ten opzichte van hun taal- en rekenscore in groep 8	43
Tabel 19	Aandeel onderbenutting bij het eindexamen vmbo volgens definitie 'examencijfers blijven achter bij de taal- en rekenscores in groep 8' (in %)	44
Tabel 20	Aandeel onderbenutting bij het eindexamen vmbo volgens de definitie 'examencijfers blijven achter bij de taal- en rekenscores in groep 8', uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	44
Tabel 21	Aandeel leerlingen met relatieve achteruitgang van hun prestaties in groep 8, in vergelijking met groep 4, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	46
Tabel 22	Logistische regressie-analyse van de kans op relatieve achteruitgang in prestaties tussen groep 4 en groep 8	47
Tabel 23	Onderbenutting als discrepantie tussen de relatieve prestaties in groep 4 van het basisonderwijs en de relatieve onderwijspositie in het vierde jaar voortgezet onderwijs	49
Tabel 24	Logistische regressie-analyse van de kans op een lagere relatieve onderwijspositie in het vierde jaar van het voortgezet onderwijs dan in groep 4 van het basisonderwijs	50
Tabel 25	Aandeel lage adviezen ten opzichte van schoolprestaties in groep 8 (in %)	52
Tabel 26	Logistische regressie-analyse van de kans op laag advies t.o.v. schoolprestaties	53
Tabel 27	Percentage leerlingen dat voor hetzelfde, een lager of een hoger schooltype heeft gekozen dan geadviseerd, uitgesplitst naar advies (in %)	54
Tabel 28	Percentage leerlingen dat in het eerste leerjaar op een lager schooltype zit dan op grond van de schoolprestaties in groep 8 verwacht zou worden (in %)	55
Tabel 29	Logistische regressie-analyse van de kans op een lagere onderwijspositie in leerjaar 1 ten opzichte van de prestaties in groep 8	56
Tabel 30	Overeenstemming tussen advies en feitelijk bezocht schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs (in %)	58

Tabel 31	Aandeel leerlingen dat in het vierde jaar vo op een schooltype zit dat hoger of lager is dan het advies, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	59
Tabel 32	Logistische regressie-analyse van de kans op een hoger of lager dan geadviseerde onderwijspositie in leerjaar 4 van het voortgezet onderwijs	60
Tabel 33	Aandeel onderpresteerders volgens de leerkracht, uitgesplitst naar groep en achtergrondkenmerken (in %)	62
Tabel 34	Logistische regressie-analyse van de kans op onderpresteren volgens de leerkracht	64
Tabel 35	Overeenstemming tussen voorspeld niveau voortgezet onderwijs in groep 4 en het feitelijke advies in groep 8 (in %)	66
Tabel 36	Aandeel leerlingen met advies lager dan voorspeld in groep 4; uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	67
Tabel 37	Logistische regressie-analyse van de kans op een advies dat lager is dan voorspeld in groep 4	67
Tabel 38	Overeenstemming tussen vo-prognose in groep 4 en het schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs (in %)	69
Tabel 39	Aandeel leerlingen op een schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs dat lager is dan voorspeld in groep 4, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	70
Tabel 40	Logistische regressie-analyse van de kans op een lager dan in groep 4 voorspeld schooltype in het vierde jaar voortgezet onderwijs	71
Tabel 41	Aandeel leerlingen waarvan de leerkracht 'te lage' toekomstverwachtingen heeft; uitgesplitst naar achtergrondkenmerken (in %)	72
Tabel 42	Kans op onderbenutting in basis- en voortgezet onderwijs volgens verschillende definities, uitgesplitst naar achtergrondkenmerken	84

Literatuur

- Bosker, R.J. & Velden, R.K.W. van der (1989). Schooleffecten en rendement. In J. van Damme & J. Dronkers (red.), *Jongeren in school en beroep*. Amsterdam, Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Breebaart, P. (2004). Drempels weg voor allochtoon talent. *Het Onderwijsblad*, 8(19), 36-37.
- Driessen, G., Doesborgh, J., Ledoux, G., Veen, I. van der, & Vergeer, M. (2003). *Sociale integratie in het Primair Onderwijs*. Nijmegen/Amsterdam: ITS/SCO-Kohnstamm Instituut.
- Driessen, G., Doesborgh, J., Ledoux, G., Overmaat, M., Roeleveld, J. & Veen, I. van der (2005). *Van basis- naar voortgezet onderwijs*. Nijmegen/Amsterdam: ITS/SCO-Kohnstamm Instituut.
- Driessen, G., Langen A. van & Vierke, H. (2004). *Basisonderwijs: veldwerkverslag, leerlinggegevens en ouder vragenlijst; basisrapportage PRIMA-cohortonderzoek*. Nijmegen: ITS.
- Eijl, P.J. van, Wientjes, H., Wolfensberger, M.V.C. & Pilot, A. (2005). Het uitdagen van talent in het onderwijs. In Onderwijsraad, *Onderwijs in thema's* (117-156). Den Haag: Onderwijsraad.
- Jungbluth, P. (2003). *De ongelijke basisschool*. Nijmegen: ITS.
- Langen, A. van (2005). *Ongelijke deelname aan exacte vakken en studierichtingen*. Nijmegen: ITS.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Onderwijs (2004). *Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan 2004*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Mulder, L. & Kloprogge, J. (2001). *Nieuwe kansen voor onderwijs in Drenthe*. Nijmegen/Utrecht: ITS/Sardes.
- Mulder, L., Roeleveld, J., Veen, I. van der & Vierke, H. (2005). *Onderwijsachterstanden tussen 1988 en 2002: ontwikkelingen in basis- en voortgezet onderwijs*. Nijmegen/Amsterdam: ITS/SCO-Kohnstamm Instituut.
- Onderwijsraad (2003). *Wat scholen toevoegen*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2004). *Hoe kan onderwijs meer voor jongeren betekenen?* Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2005). *De helft van Nederland hoogopgeleid*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Veen, H. van der, Meijden, A. van der & Ledoux, G. (2004). *School- en klaskenmerken basisonderwijs: basisrapportage PRIMA-cohortonderzoek, vijfde meting 2002-2003*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Vogels, H.M.G. & Bronneman-Helmers, R. (2003). *Autochtone achterstandsleerlingen: een vergeten groep?* Den Haag: SCP.

Bijlage 1

Schema dataverzamelingen

		2	(3)	4	(5)	6	(7)	8	vo1	vo2	vo3	vo4
L1	1988			c		b		a				
	1989								a			
L2	1990			d		c		b		a		
	1991										a	
L3	1992			e		d		c				a
	1993								c			
P1	1994	g		f		e		d		c		
	1995										c	
P2	1996	h		g		f		e				c
	1997								e			
P3	1998	i		h		g		f		e		
	1999										e	
P4	2000	j		i		h		g				e
	2001								g			
P5	2002	k		j		i		h		g		
	2003											
P6	2004	l		k		j		i			g	
	2005											g

Toelichting:

L staat voor Leo, P voor Prima. Het cijfer daarachter geeft de meting aan. De cijfers in de bovenste rij staan voor de groep in het basisonderwijs (2 t/m 8) en het jaar in het voortgezet onderwijs (vo1 t/m vo4). De letters staan voor de leerlingcohorten. Zo bestaat cohort c uit de leerlingen die in 1988 zijn getoetst in groep 4, in 1990 in groep 6 en in 1992 in groep 8. Vervolgens zijn ze ook verder gevolgd in het voortgezet onderwijs.